

RECEP TAYYİP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**POZİTİF PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN
HZ. MUHAMMED'İN KİŞİLİĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Zeynep Hümeysra KOÇ

**Danışman
Prof. Dr. Faruk KARACA**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında, Prof. Dr. Faruk KARACA danışmanlığında, Zeynep Hümeysra KOÇ tarafından hazırlanan *Pozitif Psikoloji Perspektifinden Hz. Muhammed'in Kişiliği* adlı bu tez çalışması, 08/02/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Faruk KARACA	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Enes VURAL	
Üye	: Doç. Dr. Mehmet ÇINAR	

ETİK BEYAN

Felsefe ve Din Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Pozitif Psikoloji Perspektifinden Hz. Muhammed’in Kişiliği” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

08/02/2024

(İmza)

Zeynep Hümeýra KOÇ

ÖN SÖZ

Pozitif psikoloji bireyin kendi iç dünyasını ve bireyin bulunmuş olduğu dış dünyayı iyi, güzel, yaşanabilir bir yer haline getirme ve anlamlı bir yaşamla ilgilenir. Değerler üzerinde çalışma yapmayı önemli gören pozitif psikoloji 6 erdem 24 karakter gücü sistemini ileri sürmüştür. Bu sistemle bireyin iç dünyası ve dış dünya arasında denge kurularak kişiliğinde tutarlılık ve bütünlük meydana gelir.

Kişilik üzerinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri dindir. Din, bireye etik değerler, kurallar, öğretiler sunarak onun bütünlüğe ulaşmasını ve anlamlı bir hayat yaşamasını ister. Din, tavsiye ettiği değerleri peygamberlerin örnekliliği ve rehberliği aracılığıyla mensuplarına ulaştırır ve onların gelişimine etki eder. İslam dini açısından bakıldığında bu kişi Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'in kişiliği sadece Müslümanlar için değil bütün insanlar için örnek teşkil etmektedir. Zira onun kişiliği pozitif psikolojinin ortaya koyduğu temel erdemler ve karakter güçleri sistemiyle büyük ölçüde örtüşen bir görüntü arz etmektedir.

Bu çalışmanın tamamlanma sürecinde maddi, manevi, akademik katkıları, yardımları ve destekleriyle yanımda olan birçok kişiye teşekkür etmek istiyorum. Bu çalışmada bilgisi, tecrübesi ve değerli fikirleriyle bana rehberlik edip araştırmama şekil veren danışman hocam Prof. Dr. Faruk KARACA'ya teşekkür ediyorum. Kıymeti katkılarından dolayı jüri üyelerim Doç. Dr. Mehmet ÇINAR ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Enes VURAL hocalarıma da teşekkür ederim. Aynı zamanda yaptığı hadis okumaları derslerindeki değerli görüşleriyle ufkumu açarak bakış açımı genişleten Doç. Dr. Selim DEMİRCİ hocama müteşekkirim.

Her an yanımda olup beni daima destekleyen, önümü aydınlatacak tavsiyelerde bulunan, tezimi okuyup görüş bildiren sevgilerini her daim hissettiğim ve tüm kalbimle sevdiğim ikiz ablalarım Emine Esranur ve Fatma Esmanur'a, beni bin bir emekle büyütüp bu günlere getiren sevgili annem Meryem KOÇ ve sevgili babam Fevzi KOÇ'a tüm kalbimle teşekkür ediyorum. Bu zorlu ve uzun süreçte yaşadığım yorgunluk, yorgunluk ve diğer tüm zorluklarda her daim yanımda olup benden desteğini, sevgisini, ilgisini hiç esirgemeyen kıymetli arkadaşım Rabia Nur DEMİRTAŞ'a teşekkürü borç bilirim. Son olarak tezin yükü ve sorumluluğunun ağırlığında ezildiğim zamanlarda bana hesapsız, başıboş ve tekellüfsüz duruşlarıyla başka var oluşların da mümkün olduğunu hatırlatan kedilere teşekkür ediyorum.

Zeynep Hümeysra KOÇ
2024/ TRABZON

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
TABLO LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Pozitif Psikolojinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi.....	6
1.2. Pozitif Psikolojide Temel Erdemler ve Karakter Güçleri	12
1.2.3. Bilgelik	15
1.2.2. Cesaret	16
1.2.3. İnsanlık	18
1.2.4. Adalet	19
1.2.5. Ölçülülük	20
1.2.6. Aşkınlık	22
1.3. Pozitif Psikoloji ve Kişilik	24
1.3.1. Kişiliğin Tanımı.....	24
1.3.2. Kişilikle İlgili Kavramlar	26
1.3.4. Kişiliği Etkileyen Faktörler	30
1.3.4.1. Biyolojik Faktörler.....	30
1.3.4.2. Çevresel Faktörler.....	31
1.3.5. Kişilik Kuramları	34
1.3.5.1. Psikoanalitik Kişilik Kuramı	34
1.3.5.2. Analitik Psikoloji Kişilik Kuramı	36
1.3.5.3. Hümanistik (İnsancıl) Kişilik Kuramı	38
1.3.5.4. Pozitif Psikoloji- Kişilik İlişkisi	40

1.4. Pozitif Psikoloji ve Din	42
1.4.1. Din ve Dindarlık	43
1.4.2. Din-Kişilik İlişkisi	47
1.4.3. Pozitif Psikoloji-Din İlişkisi	51
2. POZİTİF PSİKOLOJİ AÇISINDAN Hz. MUHAMMED	54
2.1 Bilgelik Erdemi	55
2.1.1. Yaratıcılık	55
2.1.2. Merak.....	56
2.1.3. Öğrenme aşkı.....	58
2.1.4. Açık fikirlilik	60
2.1.5. Bakış Açısı.....	62
2.2. Cesaret Erdemi	63
2.2.1. Yiğitlik.....	64
2.2.2. Azim	66
2.2.3. Bütünlük	67
2.2.4. Hayat Gücü	70
2.3. İnsanlık Erdemi	71
2.3.1 Sevgi.....	71
2.3.2. İyilik	74
2.3.3. Sosyal Zekâ	77
2.4. Adalet Erdemi	79
2.4.1. Takım Çalışması.....	80
2.4.2. Tarafsızlık.....	81
2.4.3. Önderlik.....	85
2.5. Ölçülülük Erdemi	88
2.5.1. Affetme.....	88
2.5.2. Alçakgönüllülük	91
2.5.3. Sağduyu	93
2.5.4. Kendini kontrol.....	95
2.6. Aşkınlık Erdemi	98
2.6.1. Takdir	98
2.6.2. Şükür.....	100

2.6.3. Umut.....	102
2.6.4. Mizah.....	104
2.6.5. Maneviyat.....	105
3. SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	111

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü : Yüksek Lisans
Danışman : Prof. Dr. Faruk KARACA
Hazırlayan : Zeynep Hümeysra KOÇ
Yıl : 2024
Sayfa Sayısı : 121

ÖZET

POZİTİF PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN HZ. MUHAMMED'İN KİŞİLİĞİ

Bu araştırmanın temel amacı Hz. Muhammed'in hayatında pozitif psikolojinin oluşturduğu temel erdemler ve karakter güçleri sisteminin ulaşmak istediği olumlu kişilik özellikleriyle benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında ilk önce konunun kavramsal incelemesi yapıp teorik alt yapısı oluşturulmuştur. Ardından araştırmanın ikinci kısmını ilgilendiren kaynaklar arşiv araştırması yöntemiyle incelenip yorumlanarak analiz edilmiştir.

Bu çalışma nitel bir araştırma olup kullanılan temel hadis kaynaklarından fiili hadislere yer verilmiştir. Pozitif psikoloji, hadis ve siyer kaynaklarından yararlanılarak oluşturulan bu çalışmada pozitif psikolojinin belirlediği 6 erdem ve bunların altında yer alan 24 karakter güç çerçevesinde bireyin, kişiliğinde bütünlüğe ulaşabildiğinin örneğini Hz. Muhammed'in hayatında görüldüğü ortaya koyulmuştur.

Hz. Muhammed'in örnekliliği ve rehberliğinin pozitif psikolojinin ortaya koyduğu temel erdemler ve karakter güçleri sistemiyle benzerlik göstermesi onun sadece Müslümanların değil aynı zamanda bütün insanların kişilik gelişiminde etkili bir örnek oluşturduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pozitif Psikoloji, Karakter Güçleri, Erdemler, Hz. Muhammed, Din, Kişilik

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Philosophy and Religious Sciences

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Prof. Dr. Faruk KARACA

Author : Zeynep Hümeyra KOÇ

Year : 2024

Pages : 121

ABSTRACT

THE PERSONALITY OF PROPHET MUHAMMAD FROM THE PERSPECTIVE OF POSITIVE PSYCHOLOGY

The main purpose of this research is to identify the similarities and differences in Prophet Muhammad's life with the positive personality traits that the system of basic virtues and character strengths created by positive psychology seeks to achieve. The research began with a conceptual examination of the subject and the creation of a theoretical infrastructure. Then the sources related to the second part of the research were examined, interpreted, and analyzed using the method of document analysis.

This study is qualitative research and the hadiths describing the behavior and actual practices of Prophet Muhammad from the main hadith sources used are included. This research was conducted by using positive psychology, hadith and sira sources. This study finds that the life of the Prophet Muhammad is an example of achieving integrity in an individual's personality within the framework of the 6 virtues identified by positive psychology and the 24-character strengths underneath them.

The similarity of Prophet Muhammad's example and guidance to the system of basic virtues and character strengths proposed by positive psychology is not limited to the personality development of Muslims but is an effective example in the personality development of all people.

Keywords: Positive Psychology, Character Strengths, Virtues, Prophet Mohammad, Religion, Personality

KISALTMALAR

APA	:	American Psychological Association (Amerikan Psikoloji Birliği)
b.	:	Bin, ibn (Oğlu)
bk.	:	Bakınız
by.	:	Basım Yeri Yok
ç.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
Hz.	:	Hazret, Hazreti
MÖ	:	Milattan önce
nşr.	:	Neşreden
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik Eden
vb.	:	ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	:	ve devamı; ve diğerleri
vs.	:	vesaire
y.y.	:	Yayıncı yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Kişilikle ilgili kavramlar	30
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 6 Erdem ve 24 karakter gücü.....	14
Şekil 2. Kişiliği oluşturan kavramlar	27

GİRİŞ

Bireyin duyuş, düşünüş ve davranış tarzlarını bir araya getiren unsurların birleşimi¹ olan kişilik, bireyin kendini ve çevresini anlamlandırmasında ve çevresine uyum sağlamasında etkin rol oynayan temel bir kavramdır. Bireyin içsel dünyası ve dış dünya arasında dengeye ulaşması, kişiliğinin olgunlaşmasına bağlıken bireyin kişiliğinin olgunlaşması da onun yaşamındaki huzuru ve mutluluğu doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Bireyin kişiliği ve mutluluğu arasındaki ilişki aynı zamanda bireyin davranışlarını ve zihinsel süreçlerini anlamaya yönelik çalışmalarla da ilişkilidir. Bu araştırmaların kökenleri antik çağlara kadar uzanırken M.Ö. 4.yy'da Hipokrat'ın kişilik tipleri arasındaki farkları bedensel sıvıların dengesi² ile ilişkilendirdiği hılt teorisi modern bilimin gelişmesine dek kişiliğin açıklanmasında etkili olmuştur. Modern bilimin gelişmesiyle birçok açıdan ele alınan kişilik konusu psikolojinin önemli ve kapsamlı konularından biri haline gelmiştir. Sigmund Freud, psikanaliz teorisinde bireyin bilinçaltındaki dürtülerin ve deneyimlerin kişilik gelişimini etkilediğini savunurken hümanist psikologlar, bireyin içsel deneyimlerini ve benlik kavramını ön plana çıkarmışlardır. Bireyin yaşamını daha anlamlı ve tatmin edici bir şekilde yaşamasına odaklanan pozitif psikoloji ise bireyin potansiyelini artırma amacıyla kişiliğin gelişimi konusunda erdemlere vurgu yapmıştır.

Anaakım psikolojik yaklaşımların çalışmaları daha çok olumsuz psikolojik durumları ele alırken pozitif psikoloji, bireylerin mutlu olmalarını, yaşamdan tatmin sağlamanın yollarını keşfetmelerini ve olumlu kişilik oluşturmalarını hedefler. Kişilik gelişimi sürecinde anlam arayışı ve değerler ön plana çıkan faktörlerin başında gelmektedir. Bu açıdan pozitif psikolojinin konuları arasında yer alan erdemler ve karakter güçleri dikkat çekicidir. Zira pozitif psikoloji, bireyin olumlu kişilik özelliklerini ön plana çıkartan, bireyin pozitif yönlerine odaklanan ve bireyin bu yönlerini güçlü tutmasına yardımcı olan erdemler ve karakter güçleri sistemi ile bireye kişilik gelişiminde rehberlik eder.

Sağlıklı ve dengeli kişilik oluşumunda psikoloji çalışmalarının yanı sıra dinin de önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Din, bireyin iç dünyasında ve dış dünyada

¹ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2020), 290.

² Baymur, *Genel Psikoloji*, 272.

dengeye ulaşmasında ona yardımcı olurken hayatın anlamına dair verdiği doyurucu ve kapsayıcı cevaplarla inananlarının hayatı anlamlandırmalarında onlara rehberlik eder. Bu rehberlik sırasında inananlara bir amaç kazandıran din temelde insanların esenliklerini artırmayı, ahlaki değerleri teşvik etmeyi, anlam ve amaç bulmayı hedeflerken bütün bunları rehber olarak seçilen peygamber aracılığıyla inananlarına ulaştırır. Bu sayede din mensuplarının önünde bir örnek kişilik oluşur.

Araştırma Konusu ve Problemi

Pozitif psikoloji ve din, bireyin anlamlı bir hayat oluşturması, dengeli, güçlü ve olumlu bir kişilik sahibi olması konusunda ortak bir zeminde buluşurlar. Her din önerdiği anlamlı hayat tarzı ve öğütlediği olumlu özellikleri mensuplarına ulaştırmasına rağmen bütün insanlar aynı dine mensup olmadığından bu mesaj insanlığın tamamına ulaşmamaktadır. Fakat peygamberler her ne kadar dinin bir temsilcisi olsa da insan olması bakımından bütün insanlık için örnek teşkil edebilir. Diğer bir deyişle İslam dini sadece mensupları için bir anlam oluştursa da Hz. Muhammed herkes için bir örnek olabilir.

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda çalışmanın konusu pozitif psikoloji bağlamında Hz. Muhammed'in kişiliğidir. Buna göre araştırmanın temel problemini "Olumlu kişilik oluşumunda örnek bir hayat sergileyen Hz. Muhammed'in kişiliği ve ahlakı ile pozitif psikolojinin oluşturduğu erdemler sistemi arasındaki benzerlikler nelerdir?" oluşturmaktadır.

Bu temel araştırma sorusu çerçevesinde konu hakkında daha teferruatlı bilgi edinebilmek için çalışmada cevap aranan sorular şu şekildedir:

- Olumlu kişilik oluşturma'nın pozitif psikoloji açısından önemi nedir?
- Olumlu kişilik oluştururken pozitif psikolojide hangi erdemler ön plana çıkmaktadır?
- Pozitif psikoloji-din- kişilik arasındaki ilişki nasıldır?
- Pozitif psikolojinin hedeflediği olumlu kişiliğe Hz. Muhammed'in hayatında rastlamak mümkün müdür?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bireyler genellikle rol model aldıkları kişilerin başarılarından, deneyimlerinden ve tutumlarından öğrenerek kendi gelişimlerine katkıda bulunabilirler. Bu noktada Müslümanların İslam dininin öğütlediklerini, tavsiye ettiklerini, emrettiklerini ve yasakladıklarını hayatlarına uygulama ve kişiliklerine yansıtma konusunda Hz. Muhammed'i örnek almaları dini bir kural olarak emredilmektedir. Bu kapsamda pozitif psikoloji ile dinin değerler ve kişilik konularında ortak paydada bulunduğu görülmektedir. Bu ortak zemin, Hz. Muhammed'in olumlu kişiliğinin bir rol model oluşturup oluşturumaması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bundan hareketle araştırma Hz. Muhammed'in örnek kişiliğinin pozitif psikolojinin konusu olan erdemlerle ve pozitif psikolojinin bireyde ulaşmayı hedeflediği olumlu kişilik özellikleriyle benzerlikleri ve varsa farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Alanyazında pozitif psikolojinin ortaya koyduğu değerlerden biri ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların³ yanı sıra dini erdemlerin birçoğunu pozitif psikoloji yaklaşımıyla inceleyen çalışmalar⁴ mevcut olmakla birlikte pozitif psikoloji din ve anlam arayışı arasındaki bağlantıyı inceleyen⁵ ve Budizm ilişkisini araştıran⁶ çalışmalara da rastlanılmıştır. Alanyazında Hz. Muhammed'in kişiliği hususunda ulaşılan kaynaklarda Hz. Muhammed'in aile hayatı,⁷ ashabına yaklaşımı,⁸ insanlarla

³ Örnek olarak bk. Abdullah Dağcı, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Barış Yozgat, *Pozitif Psikoloji Kapsamında Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Diğerkâmlık İlişkisi (İnönü Üniversitesi Örneği)* (Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴ Örnek olarak bk. Melek Havuz, *Pozitif Psikoloji ve Tasavvuf Psikolojisi Çerçevesinde İbn Hazm'da Erdemli ve Mutlu İnsan* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Halil İbrahim Özasma, *Pozitif Psikoloji ve İslam Düşünürlerinde Erdemler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); İsa Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁵ Örnek olarak bk. Zeynep Altınok, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımı Bağlamında Hayatı Anlamlandırma ve Din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁶ Örnek olarak bk. Nazlı Selcen Can, *Budizm'in Pozitif Psikolojiye Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁷ Şura Kavuştu, *Hz. Muhammed'in Aile Reisi Olarak Örnek Şahsiyeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁸ Sümeyye Eker, *Hz. Peygamber'in Ashâba İltifatları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

ilişkileri⁹ incelenmekle birlikte onun kişiliğinin Kur'an ve hadis¹⁰ veya sadece belirli bir hadis kitabı¹¹ üzerinden incelenip değerlendirildiği çalışmalara da rastlanılmıştır.

Literatürde pozitif psikoloji ve Hz. Muhammed ile ilgili birçok çalışma bulunmakla beraber iki konunun birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Pozitif psikoloji- din ilişkisini Hz. Muhammed'in kişiliği noktasında ortak bir zeminde bir araya getirmesi açısından önem arz eden çalışmanın psikoloji ve din psikolojisi alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, arşiv araştırması yöntemine dayanan kuramsal bir nitel araştırma örneğidir. Bu yöntem aynı zamanda kitap, makale, biyografi, sesli veya görüntülü kayıtlar, internet, resmi veya özel arşivlerde araştırma problemi hakkında kayıt altına alınmış olan verilerden yararlanılarak yapılan bir araştırma metodu olarak tanımlanmaktadır.¹² Arşiv kavramı ise en genel anlamıyla “hazır bilgi veya doküman” olarak ifade edilir.¹³ Hazır bilgiler/dokümanlar, geçmişte meydana gelmiş veya bugün gerçekleşmekte olan olayların, olguların ve nesnelerin bilgilerini içerirler.¹⁴

Arşiv araştırması yönteminde birinci el kaynağa ulaşmak önemli görülmektedir.¹⁵ Bu nedenle çalışmaya ana kaynakların tespitiyle başlanmıştır. Pozitif psikoloji için temel kaynak olan Martin Seligman'ın Gerçek Mutluluk, Peterson ve Seligman'ın kaleme aldığı *Character Strengths and Virtues A Handbook and Classification*, Şerife Işık'ın editörlüğünü yaptığı *Karakter güçleri ve Erdemler* kitabı, hadis literatürünün en temel kaynakları olan Buhari'nin *el-Câmiu's-Sahîh*, Müslim'in *el- Câmiu's-Sahîh*, Ebu Davud'un *Sünenü Ebî Dâvud*, Tirmizi'nin *Sünenü't-Tirmizî* ve İbn Mâce'nin *Sünen* kitapları kullanılırken siyer kitaplarından İbn İshak'ın *Sîretü*

⁹ Enes Hamza Kırıcı, *Hiz. Muhammed'in İkili İlişkileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁰ Nadibe Gül, *Kur'an ve Hadislere Göre Hiz. Peygamber'in Kişiliği* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹¹ Mehmet Erkan, *Sahihi Buhârî Edeb Bölümü Hadislerinin Ahlâkî Değerler ve Karakter Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹² Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2020), 65.

¹³ Elliot Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 78.

¹⁴ Zeki Aslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 80.

¹⁵ Karaca, *Din Psikolojisi*, 65.

İbn İshak- İlk Siyer Kitabı ve İbn Hişam'ın *Siret-i İbn-i Hişam* kitapları yönteme uygun bir şekilde incelenmiştir. Ana kaynaklar ve diğerleri okunup gerekli fişlemeler yapılarak veriler bir araya getirilmiş ve yazıya dökülmüştür.

Araştırmanın Sınırlıkları

Araştırmada pozitif psikolojinin erdemler ve karakter güçleri konusuna ağırlık verilerek iyi oluş, mutluluk gibi konuları detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Temel erdemler ve karakter güçleri sisteminin anlatıldığı başlıkta Peterson ve Seligman'ın kaleme aldığı *Character Strengths and Virtues A Handbook and Classification*¹⁶ kitabı temel alınarak konu ele alınmıştır.

Çalışmada kullanılan hadislerde fiili hadislerden ve sahabe anlatımlarıyla Hz. Muhammed'in davranışlarının aktarıldığı hadislerden yararlanılmış olup, sözlü hadisler davranış içermediklerinden dolayı araştırmanın dışında bırakılmıştır. Elde edilen veriler araştırmada ulaşılabilen kaynaklarla sınırlıdır.

¹⁶ Peterson, Christopher- Seligman, Martin E. P. *Character Strengths and Virtues A Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press, 2004.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle pozitif psikolojinin tanımı ve tarihsel gelişimi ile ilgili bilgilerden bahsedilip ardından pozitif psikolojinin oluşturduğu temel erdemler ve karakter güçleri sistemi üzerinde durulacaktır. Daha sonra kişilikle ilgili kavramlara yer verilip kişilik teorilerine değinilecektir. Son olarak pozitif psikoloji- din- kişilik arasındaki ilişkiye yer verilecektir.

1.1. Pozitif Psikolojinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

En genel betimiyle insanların ve hayvanların davranışlarını inceleyen bilim dalı¹⁷ olarak tanımlanan psikoloji biliminin üç ana işlevi bulunmaktadır.¹⁸ Bu üç ana işlev sırasıyla bireylerin problemlerini iyileştirmek, üstün yetenekli bireylerle ilgilenmek, iyi haldeki bireylerin iyilik halini arttırarak gelişmelerini sağlamaktır. Pozitif psikoloji, yaşanan iki dünya savaşının sonrasında dünyayı saran buhranın etkisiyle psikoloji biliminin problemlili ve hasta bireylerin iyileştirilmesini öncelik haline getirdiğini ve bu durumun diğer iki misyonun ihmaline neden olduğunu¹⁹ ileri sürmüştür. Bir başka deyişle bireydeki problemleri gidermeye çalışıp olumsuzluklara odaklanan ve bunları tedavi etmek için çabalayarak “hastalık modeli”ni temel alan anaakım psikolojiye karşın “sağlık modeli”ni temel alan pozitif psikoloji bu durumu eleştiren yaklaşımlardan biri olarak ortaya çıkmıştır.²⁰

Martin Seligman’a göre, “en iyi terapistler, yalnızca zararı gidermezler, insanların güçlü yönlerini belirlemelerine ve gerçekleştirmelerine yardım ederler”.²¹ Böylece pozitif psikoloji, nötr durumdaki bireyi artı tarafa çekmeyi ve bireyin hanesine daha çok artı koyarak bireyin yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. Psikoloji, insanların eksiden sıfıra nasıl getirileceğini bilmesine rağmen insanların sıfırdan artıya nasıl çıkarılacağı konusunda yeterince iyi değildir.²² Bu eksikliği fark eden

¹⁷ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), “Psikoloji”, 599.

¹⁸ Ramazan Demir – Fulya Türk, “Pozitif Psikoloji: Tarihçe, Temel Kavramlar, Terapötik Süreç, Eleştiriler ve Katkıları”, *Humanistic Perspective* 2/2, (Haziran 2020), 109.

¹⁹ P. Alex Linley vd., “Positive Psychology: Past, Present and (possible) Future”, *The Journal of Positive Psychology* 1/1 (January 2006), 4.

²⁰ Martin E.P. Seligman, *Handbook of Positive Psychology*, (New York: Free Press, 2002), 4.

²¹ Martin E. P. Seligman, *Gerçek Mutluluk: Kalıcı Doyum Potansiyelinizi Gerçekleştirmek İçin Yeni Olumlu Psikolojinin Kullanılması*, çev. Semra Kunt-Akbaş (Ankara: Eksi Kitaplar, 2021), 19.

²² Gable,- Haidt, “What (and Why) is Positive Psychology”, 103.

pozitif psikoloji, sıfır noktasına gelen bireylerin artı bölgeye nasıl gelebilecekleri üzerinde durmaktadır. Böylece pozitif psikoloji bireyin hayatını bir bütün halinde ele alabilecek bir yaklaşım olarak sahneye çıkar.

Seligman ve Csikszentmihalyi'nin tanımıyla pozitif psikoloji, “olumlu nesnel tecrübe, olumlu bireysel özellikler, yaşam kalitesini yükseltme ve hayatın faydasız ve anlamsız geldiği zamanlarda bireyi hastalıklardan koruyan pozitif kurumların bilimi”dir.²³ Diğer bir deyişle pozitif psikoloji; “Yaşamın biyolojik, kişisel, ilişkisel, kurumsal, kültürel ve küresel boyutlarını içeren çeşitli düzeylerde pozitif insan işleyişini ve gelişimini araştıran bilimsel bir disiplin”dir.²⁴ Tanıma göre pozitif psikoloji, insanı kendisinden başlayarak çevresine ve dahil olduğu toplum kuruluşlarına kadar her açıdan ele alan bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pozitif psikoloji neşeli, anlamlı ve dopdolu bir yaşamla ilgilenirken yalnızca bireyi değil bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumu da ele alarak her ikisinin de esenliğine odaklanan ve yaşamı değerli kılan şeyin peşine düşen bilimsel bir yaklaşımdır. Bir başka deyişle pozitif psikoloji bireyle sınırlı değildir. Bireyin, bireylerin oluşturdukları grupların ve kurumların gelişmesine katkı sağlayan durumları ve çıkabilecekleri en yüksek (optimal) seviyeye ulaşma süreçlerini inceleyen bir çalışma alanıdır.²⁵ Buna ek olarak pozitif psikoloji, bireyin çıkabileceği en yüksek seviyeye ulaşma sürecinde onun sadece olumsuz yönlerine odaklanmayı eleştirdiği gibi Pollyanacılığı da reddederek bireyin sadece olumlu özellikleri üzerinde durmaktan kaçınmaktadır. İki durumdan birini tercih etmek yerine pozitif psikoloji insanın olumlu ve olumsuz yönleriyle bir bütün oluşturduğunu sadece birine odaklanılmasını yanlış olduğunu gören bir yaklaşımdır.²⁶

Seligman'a göre insanlar yaşamak için yaşamayı değil anlam yüklü bir yaşamlarının olmasını ister.²⁷ Bu nedenle pozitif psikoloji, *Daha iyi bir dünya nasıl yaratılır?*²⁸ , *İnsanda doğru, iyi ve güzel olan nedir?*²⁹ sorularına bilimsel çalışmalara

²³ Martin E. P. Seligman- Mihaly Csikszentmihalyi, “Positive Psychology: An Introduction”, *American Psychologist*, 55/1, 5.

²⁴ Seligman- Csikszentmihalyi, “Positive Psychology: An Introduction”, 5.

²⁵ Gable- Haidt, “What (and Why) is Positive Psychology, 104.

²⁶ Ayten, *Erdeme Dönüş*, 29.

²⁷ Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 15.

²⁸ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 9.

²⁹ Ayten, *Erdeme Dönüş*, 33.

dayandırarak cevap arama amacındadır. Böylece insan tabiatının daha iyi bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımaktadır.³⁰ Carr'ın ifadesiyle en genel anlamda “kısaca, pozitif psikoloji keyifli, dolu ve anlamlı bir yaşamla ilgilidir”.³¹ Bireyin kendi iç dünyasını ve çevresini, toplumunu oluşturan evrensel dünyayı daha iyi bir yer haline getirmesiyle ilgilidir. Bireyleri kendileri için faydalı olan hem bedensel hem de zihinsel uygulamaları içselleştirmeye istekli hale getirebilir.³² Bunun için pozitif psikoloji, mutlu ve mutsuz anların anlamı ve bu anlamların oluşturduğu doku ile ilgilenir.³³

Yakın zamana kadar, anaakım psikoloji genellikle savaş dönemindeki travmatik deneyimlerin ve ruh sağlığı sorunlarının anlaşılması ve tedavi edilmesi üzerine odaklanır. Bu dönemde psikoloji biliminin ilgi alanı, genellikle bireyin olumsuz yönleri ve psikopatolojik durumlarına yönelir. Savaşın yarattığı travmalar, kayıplar, depresyon, anksiyete ve diğer ruhsal sorunlar, anaakım psikolojinin büyük bir kısmını meşgul eder. Diğer bir deyişle psikoloji alanında yapılan çalışma ve araştırmaların çoğunluğunda bireyin olumsuz yanlarına odaklanılmakta ve insanın yaşamına anlam katan değerler geri planda bırakılmaktaydı. Diğer taraftan Abraham Maslow³⁴, Viktor E. Frankl³⁵ gibi isimler hayatın anlamı, insanın iyi olma hali gibi konularla ilgilenmişlerdir.

Hümanist psikolojinin öncüsü Abraham Maslow “Psikoloji bilimi, pozitif yöne göre negatif yönde çok daha başarılı olmakta, bu durum insanın eksiklikleri, hastalıkları, günahları hakkında çok şey açığa çıkarır ancak onun potansiyelleri, erdemleri, erişilebilir istekleri veya psikolojik iyiliği hakkında çok az şey söyler”³⁶ diyerek anaakımı eleştirerek pozitif olan hakkında konuşulması gerektiğini ifade etmiştir. Değerlere ve bireylerin güçlü taraflarını geliştirmeye odaklanan yeni bir psikolojik yaklaşımın ortaya çıkması tam da bu sırada olmuştur. 1998 yılında APA başkanlığını yürüten Martin E. P. Seligman ve onun çalışma arkadaşları tarafından

³⁰ Mihaly Csikszentmihalyi, “The Promise of Positive Psychology”, *Psychological Topics* 18/2 (Aralık 2009), 205- 207.

³¹ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 12.

³² Gable- Haidt, “What (and Why) is Positive Psychology?”, 108.

³³ Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 29.

³⁴ Bk. Maslow, Abraham H. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Orhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.

³⁵ Bk. Frankl Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan, 2020.

³⁶ Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, (New York: Harper, 1954), 354.

psikolojideki bozukluğa dayalı yaklaşımlardaki eksikliği tamamlayan ve bireylerin güçlü taraflarını geliştirmeye odaklanan yeni bir psikolojik yaklaşım olan pozitif psikolojinin temelleri atılmıştır.³⁷ Pozitif psikoloji, insanların mutluluğuna, refahına ve güçlü yanlarına odaklanarak psikoloji alanına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, insanların yaşam kalitesini artırmayı ve potansiyellerini geliştirmeyi amaçlayan bir perspektif sunar.

Yapılan çalışmalarla günden güne hızlı bir gelişme gösteren pozitif psikoloji, literatürdeki kısa tarihine rağmen aslında uzun bir geçmişe sahiptir. Geçmişte yapılan bazı çalışmaların pozitif psikoloji olarak isimlendirilmeseler de pozitif psikolojinin konularına değinerek farklı bakış açıları oluşturup pozitif psikolojinin tarihi gelişimine çeşitli katkılarda bulunmuşlardır. Gable ve Haidt, pozitif psikolojinin ortaya çıkışının vakitlice ve kaçınılmaz olduğunu “Pozitif psikoloji konularıyla ilgili araştırmalar yeni değil, ancak bir düzeltme ve organize bir pozitif psikoloji hareketi için doğru zamandı”³⁸ diyerek belirtirler. Böylece pozitif psikolojinin ilgi alanına giren konuların araştırılması eski yıllara dayansa da planlı ve düzenli bir ilerlemenin gerekliliği pozitif psikolojinin kuram olarak ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır. Pozitif psikolojinin geçmişini, Aristo’nun erdem ve mutluluk anlayışı ve diğer Yunan filozoflarının düşünceleri ile Farabi ve İbn Sina gibi İslam filozoflarının insanın olumlu özelliklerinin farkındalığına ve gelişimine ilişkin görüşlerine kadar uzatanlar bulunmaktadır.³⁹ Yine aynı şekilde pozitif psikolojinin ortaya çıkışından önce, fikirleriyle pozitif psikolojiyi etkileyen ve ona katkı sağlayan psikologlar da bulunmaktadır.

William James, APA’nın başkanlığını yaptığı dönemde bazı insanların güçlerini tamamıyla kullanabilirken bazılarının bu yapamamalarının nedenini sorgular. Bu soruların aslında pozitif psikolojinin temel amacı olan optimal insan işleyişini anlamak ve geliştirmek ile paralel olduğu görülür.⁴⁰ Diğer taraftan James, sağlıklı zihni sadece negatif belirtilerin yokluğu olarak değil, aynı zamanda pozitif belirtilerin varlığı olarak tanımlamıştır. Ona göre, bir insanın sağlıklı zihni, sadece

³⁷ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 9.

³⁸ Shelly L. Gable- Jonathan Haidt, “What (and Why) is Positive Psychology?” *Review of General Psychology* 9/2 (2005), 107.

³⁹ Ali Ayten, *Erdeme Dönüş Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2022), 36.

⁴⁰ Can, *Budizm’in Pozitif Psikolojiye Etkisi*, 11.

hastalık, bozukluk veya rahatsızlık olmamasıyla değil, aynı zamanda olumlu duyguların deneyimlenmesi, kişisel tatmin, anlam arayışı ve kişisel gelişim gibi faktörlerin varlığıyla da ilişkilidir. Böylece James'in sağlıklı zihin kavramı, pozitif psikolojinin temel felsefesine ve insanların potansiyellerini gerçekleştirme hedefine katkıda bulunarak, insanların zihinsel sağlığını anlamak ve geliştirmek için bir perspektif sunar ve pozitif psikolojinin bebeklik adımları olarak değerlendirilir.⁴¹

Pozitif psikolojinin gelişmesinde rolü olan bir diğer isim de Alfred Adler'dir. Onun çalışmaları, pozitif psikolojinin temel prensiplerini etkilemiştir. Bireyin güçlü yönlerini keşfetme, toplumsal bağlantıları önemseme, yaşamın anlamını arama ve bireyin güçlenmesi gibi konular Adler'in çalışmalarının pozitif psikolojiyle kesiştiği ortak noktalardandır. Pozitif psikoloji, insanların potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olma ve tatmin edici bir yaşam sürmelerini teşvik etme konularında Adler'in görüşlerinden faydalanmıştır.⁴²

İnsanların yaşamlarında anlam ve amaç bulmalarının önemini vurgulayan Frankl ise insanın içsel gücünü ortaya çıkarmak ve zorluklarla başa çıkmasını sağlamak için anlamlı bir yaşam sürme gerekliliğini savunmuştur.⁴³ Logoterapi olarak bilinen yaklaşımı, insanın özgürlük, sorumluluk ve anlam arayışı gibi temel kavramlar etrafında şekillenir. Frankl'in çalışmaları, pozitif psikolojinin odak noktalarından biri olan insanın güçlü yanlarını keşfetme⁴⁴ ve anlam arayışına dikkat çekmesiyle uyumludur. Onun teorileri, bireyin içsel kaynaklarını harekete geçirerek krizlerden ve zorluklardan güçlenerek çıkmasını teşvik etmektedir. Pozitif psikolojinin insanın potansiyelini gerçekleştirmesi ve tatmin edici bir yaşam sürmesi konusundaki çalışmalarında Frankl'in vurguladığı anlamlı yaşam⁴⁵ ve insanın içsel kaynakları üzerine olan fikirlerinden yararlanılmıştır.

Kişilik psikolojisi alanında öncü bir isim olan Allport, bireyin benzersiz niteliklerine, değerlerine ve tutkularına önem verir. Ona göre, insanlar

⁴¹ Gable- Haidt, "What (and why) Is Positive Psychology?", 104.

⁴² Demir –Türk, "Pozitif Psikoloji: Tarihçe, Temel Kavramlar, Terapötik Süreç, Eleştiriler ve Katkılar", 111.

⁴³ Gizem Çelik, "Logoterapi: Temel Bileşenleri ve Terapi Teknikleri", *Toplum ve Sosyal Hizmetler* 28/2 (2017), 5.

⁴⁴ Çelik, "Logoterapi: Temel Bileşenleri ve Terapi Teknikleri", 14.

⁴⁵ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 113.

benzersizliklerini kabul etmeli ve güçlü yanlarını keşfederek geliştirmelidir.⁴⁶ pozitif psikoloji, onun bu yaklaşımından faydalanmıştır. Allport'un çalışmaları, insanların pozitif niteliklerini ve karakter güçlerini tanımlamak için kullanılan yaklaşımların temelini atar. Kişilik özellikleri ve değerler üzerindeki vurgusu, pozitif psikolojinin insanın güçlü yanlarını keşfetme ve geliştirme odaklı çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Allport'un üstünde durduğu kişilik özellikleri, pozitif psikolojinin insanların kendilerini gerçekleştirme ve tatmin edici bir yaşam sürmesi hedefine yönelik yaklaşımını etkilemiştir.

Abraham Maslow, insanların yaşamlarında pozitif deneyimlerin ve duygusal tatminin önemine dikkat çeker. Negatif olanla ilgilenmek yerine, pozitif olana odaklanılmasıyla insanların mutluluk, başarı ve tatmin duygusunu artırdığını belirtir.⁴⁷ Buna ek olarak, Maslow'un "İhtiyaçlar Hiyerarşisi" kuramı, insanların temel ihtiyaçlarının yanı sıra kendini gerçekleştirme ihtiyacına da dikkat çeker. Bu da pozitif psikolojinin temel ilkesi olan insanların potansiyellerini gerçekleştirmesini destekler. Maslow'un bu görüşleri, psikolojinin daha geniş bir perspektife sahip olması gerektiği ve insanların sadece hastalıklarını tedavi etmekle değil, pozitif yönlere odaklanarak daha üst düzeyde bir işlevselliğe ulaşmalarına yardımcı olması gerektiği fikrini destekler. Bu nedenle, Maslow'un çalışmaları ve görüşleri, pozitif psikoloji alanının oluşumuna ve gelişimine etkisi bulunmaktadır.

Maslow ve pozitif psikolojinin anaakıma olan bakış açısının benzer olması ve çalışılan konular arasındaki yakın ilişki, pozitif psikolojinin hümanistik psikolojinin devamı niteliğinde görünse de pozitif psikoloji ayrı bir yaklaşımdır. Maslow çalışmalarında kişisel vaka çalışmalarını kullanmış ve kendini gerçekleştirmiş insanları incelemiştir. Pozitif psikoloji ise çalışmalarında tamamen deneysel araştırmalara dayanarak hümanistik psikolojiden yöntem olarak farklılaşmaktadır.⁴⁸

⁴⁶ Gordon W. Allport, *Pattern and Growth in Personality*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961), 23.

⁴⁷ Duane P. Schultz- Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2020), 670; Berika Özçelik, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Üniversite Öğrencilerinde Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2023), 16-17.

⁴⁸ Schultz- Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, 686.

1.2. Pozitif Psikolojide Temel Erdemler ve Karakter Güçleri

Olumlu psikoloji, mutlu ve mutsuz anların anlamının yanı sıra bu bireyin yaşam kalitesini meydana getiren güçler ve erdemlerle de ilgilidir.⁴⁹ Hâlihazırda akademik psikolojiyi hayatı yaşanmaya değer kılan şeyler hakkında yeterli düzeyde bilgi üretmediği gerekçesiyle eleştiren pozitif psikologlar karakter güçleri, erdemler ve bunları ortaya çıkaran koşullar hakkında psikolojinin söyleyecek pek az şeyi olduğunu dile getirmişlerdir. I. ve II. dünya savaşlarının ortaya çıkardığı buhran sonucunda psikolojik bozukluklara odaklanılması ve olumlu karakter özelliklerinin tespiti üzerinde yeterli çabanın gösterilmemesi sonucu ortaya çıkan ilgisizlik genel psikolojinin zamanla karakter ve erdem konularından uzaklaşmasının sebeplerindendir.⁵⁰

Pozitif psikoloji, insanların mutluluğu, iyilik halleri ve insanın yaşamını anlamlı kılan şeyleri keşfetmeye odaklanan bir disiplindir. Bu alanda yapılan araştırmalar, insanların iyi hissetmelerini ve yaşamlarını daha anlamlı hale getirmelerini sağlayan becerileri ve özellikleri belirlemektedir. Bu bağlamda, pozitif psikolojinin bir çalışma alanı olan "karakter güçleri ve erdemler" kavramı, insanların hayatlarına anlam katan güçlü karakter özelliklerini ifade eder. Bu kavram, Martin Seligman ve Christopher Peterson tarafından geliştirilmiştir. Karakter güçleri ve erdemler kavramı, bireylerin kendi güçlü yanlarını keşfetmelerine ve onları güçlendirmelerine yardımcı olurken, aynı zamanda hayatta kalmalarını, başarılı olmalarını ve mutlu olmalarını sağlamaya da yardımcı olmaktadır.

Seligman ve Peterson, pozitif psikolojinin bir alt dalı olan karakter güçleri ve erdemleri üzerine yoğunlaşarak insanların hayatlarını anlamlı hale getiren ve psikolojik refahlarını güçlendiren güçlü karakter özelliklerini belirlemek için bir dizi çalışma yaparak 6 erdem ve 24 karakter gücü olarak adlandırılan bir sınıflandırma sistemi oluşturmuşlardır. 6 erdem, insan karakterlerindeki temel nitelikleri ifade ederken, 24 karakter gücü ise bu niteliklerin daha spesifik özelliklerini tanımlar. Bu tanımlama için 10 kriter belirlenmiştir. Bu kriterler aşağıdaki gibidir;

1. Kriter: Bireysel tatmin, memnuniyet ve mutluluk sağlar.

⁴⁹ Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 29.

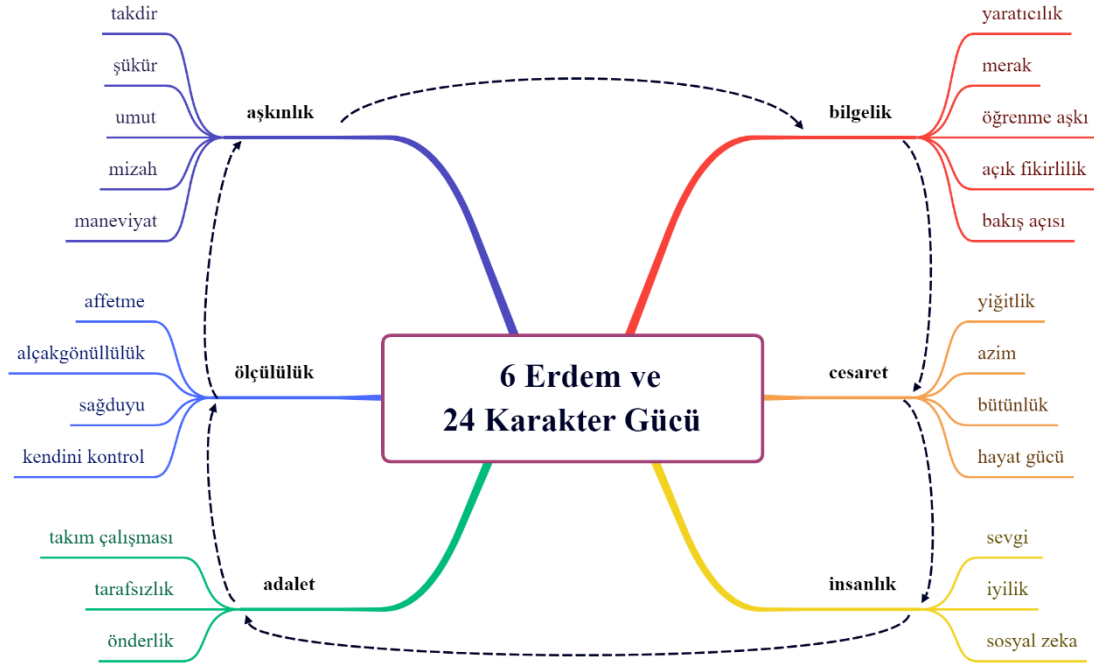
⁵⁰ Christopher Peterson- Martin E. P. Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, (New York: Oxford University Press, 2004), 55-58.

2. Kriter: Kendi başına ahlaki olarak değerlidir.
3. Kriter: Özelliğe tanık olan kimseler tarafından takdir görülür, kıskanılmaz, başkalarına engel olmaz.
4. Kriter: Bir gücün "karşıtını" uygun bir şekilde ifade edebilmek karakter gücü olması açısından önemlidir.
5. Kriter: Tutarlı, ölçülebilir ve gözlenebilir bireysel farklılıklardır.
6. Kriter: Bir güç diğer karakter güçlerinden farklı olmakla birlikte diğer karakter güçleriyle bütünlük sağlar.
7. Kriter: birçok kültürde genel kabul görülen örneklerde somutlaşmıştır.
8. Kriter: Bir güce göre dâhilerin varlığıdır. (Bu özelliğin tüm güçlü yönlerle uygulanamayacağı ihtimali söz konusudur)
9. Kriter: Belirli bir gücün tamamen yokluğunu seçici olarak gösteren insanların varlığı kabul edilir.
10. Kriter: Toplumsal uygulamalar, kurumlar ve ritüellerle geliştirilmeye çalışılır.⁵¹

Bu 10 ölçüte göre ortaya çıkarılan güçlü karakter özellikleri, insanların hayatta kalması, başarılı olması ve mutlu olması için önemli bir rol oynar. Dolayısıyla, Seligman ve Peterson'un güçlü karakterlerin insanın temelini oluşturduğuna ve güçle uyumlu davranışların psikolojik iyi oluşa giden yolu oluşturduğuna inanmış ve bu yönde bilgelik, cesaret, insanlık, adalet, ölçülülük ve aşkınlık erdemlerini ve bu 6 erdemi tamamlayan 24 karakter gücünü ortaya koymuşlardır.⁵²

⁵¹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 17-27; Carr, *Pozitif Psikoloji*, 92.

⁵² Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 55-58; Ömer Faruk Kabakçı, "Karakter Güçleri ve Erdemler Sınıflaması", ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 20-24.

Şekil 1. 6 Erdem ve 24 karakter gücü

Yukarıdaki diyagramda 6 erdemın bilgelik, cesaret, insanlık, adalet, ölçülülük ve aşkınlık erdeminden oluştuğunu ve bu erdemlerin altında yer alan 24 karakter gücü gösterilmektedir. Bilgelik erdeminin altında yaratıcılık, merak, öğrenme aşkı, açık fikirlilik ve bakış açısı olmak üzere 5 karakter gücü; cesaret erdeminde yiğitlik, azim, bütünlük ve hayat gücü olmak üzere 4 karakter gücü; insanlık erdeminde sevgi, iyilik ve sosyal zeka olmak üzere 3 karakter gücü; adalet erdeminde takım çalışması, tarafsızlık ve önderlik olmak üzere 3 karakter gücü; ölçülülük erdeminde affetme, alçakgönüllülük, sağduyu ve kendini kontrol olmak üzere 4 karakter gücü ve aşkınlık erdeminde takdir, şükür, umut, mizah ve maneviyat olmak üzere 5 karakter gücü ile toplamda 24 karakter gücü bulunmaktadır.

Erdemler, bir arada çalışarak insanların anlamlı ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine yardımcı olurlar. Böylece erdemler bir bütün oluşturur ve bir aradayken aktif hale gelirler. Buradan hareketle birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları söylenebilir. Erdemleri ve her bir erdemın içerisinde bulundurduğu karakter güçlerini tek tek ele alacağız.

1.2.3. Bilgelik

Bilgelik erdemi, derin içsel anlayış, yaşam deneyimlerinden ders çıkarma ve bilgelik arayışını kapsar.⁵³ Bu erdem, insanların hayatlarının anlamını keşfetmelerine ve değerli bir yaşam sürmelerine yardımcı olur. Bilgelik erdemi altında yer alan güçler, kişinin kendi içsel bilgeliğini kullanmasını ve yaşamın anlamını derinlemesine anlamasını sağlar. Bilgelik, zihinsel güç olarak değerlendirilir.⁵⁴ Yaratıcılık, merak, öğrenme aşkı, açık fikirlilik ve bakış açısı Bilgelik erdeminin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

Yaratıcılık, bir hedef için yeni ve özgün çözümler üretebilme, kendine ve başkalarına olumlu katkıda bulunabilmeyi içerir.⁵⁵ Ortaya koyulan ürünün veya fikrin şok edici bir etkiye sahip olmakla birlikte hem ürünü veya fikri ortaya çıkaran kişi için hem de o kişinin çevresi, toplumu, kültürü ve dünya toplumu için orijinal ve yeni olması gerekir. Özgün olmanın yanı sıra çözülmesi gereken probleme uygunluk ve problemi bütünüyle ele alma açısından tamlik beklentisi de bulunmaktadır.⁵⁶

Merak; yaşanan ve yaşanmaya devam edilen öğrenme, keşfetme ve araştırma deneyimlerinde hissedilen derin ilgi olarak tanımlanır.⁵⁷ Merak, bireyin yeni deneyimler edinmesi, çevresini keşfetmesi için bireye enerji veren motivasyonel bir güç olarak görülmektedir. Her yaştan birey merak eder fakat bireyleri merak konusunda birbirinden ayıran şeyler vardır. Farklılaşmaya neden olan şeylerin bireyin merak duyduğu şeydeki yaşadığı deneyimin derinliği, genişliği ve tecrübe etme sınırıdır.⁵⁸

Öğrenme aşkı, yeni bir şeyler öğrenmeyi sevmek, bu konuda istekli olmaktır.⁵⁹ İnsan doğasının bir parçası olan öğrenme aşkına sahip bireylerin pozitif güdümlü oldukları ve çevrelerindeki insanların gelişimlerine pozitif katkılar sundukları tespit

⁵³ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 81.

⁵⁴ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 94; Thomas V. McGovern, *Facult; Virtues and Character Strengths: Reflective Exercises for Sustained Renewal*, (Society for the Teaching of Psychology, 2012), 14.

⁵⁵ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 95, 110; Sare Terzi İlhan, “Bilgelik”, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 42.

⁵⁶ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 112.

⁵⁷ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 98; T. İlhan, “Bilgelik”, 48.

⁵⁸ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 125-126; T. İlhan, “Bilgelik”, 49.

⁵⁹ T. İlhan, “Bilgelik”, 54.

edilmiştir.⁶⁰ Aynı zamanda öğrenme aşkına sahip bireyler öğrenmek, keşfetmek, incelemek istedikleri şey karşısında karşılarına çıkan güçlüklerin üstesinden gelmek, karşılaşılan problemlere daha açık fikirlilikle yaklaşmak ve çözüm odaklı düşünmek gibi özelliklere sahiptirler.⁶¹

Açık fikirlilik gücü eleştirel düşünebilmeyi, olaylara farklı açılardan bakabilmeyi, olayları değerlendirebilmeyi ve fikirler arası değişimde esnek davranabilmeyi içerir. Açık fikirli bireylerde bencillik, vurdumduymazlık, kararsızlık, acelecilik gibi olumsuz özelliklerin bulunmadığı belirtilmiştir.⁶² Karşılaşılan belirsiz bir olayda sorunu tüm açılarından ele alarak rasyonel düşünme yoluyla bütün kanıtları inceleyip aceleci davranmayarak bir karar vermeye çalışan ve yeni kanıtlarla mevcut düşüncesinde değişiklikler yapmaya açık olup doğru karara varan açık fikirli bireylerin sahip oldukları bu düşünme tarzlarını hayatın olağan akışında da kullandıkları gözlemlenmiştir.⁶³

Bakış açısı karakter gücü ise olaylar karşısında detaylara dikkat ederek resmin tamamını görebilme yeteneğine sahip olmaktır.⁶⁴ Yaşamın akışı içerisindeki herhangi bir durum karşısında bireyin, etrafındakilerin fikirlerini dinlemesi, dinlediği fikirlerin farkına varıp değerlendirerek iyi olanları seçmesi ve kişiyi iyi olana yönlendirmesidir. Etrafındakileri anlayıp doğru tavsiyelerde bulunabilme özelliği sayesinde birey hem kendi gelişimine hem de çevresindekilerin gelişimine katkıda bulunur.⁶⁵

1.2.2. Cesaret

Cesaret erdemi, karşılaşılan içsel ve dışsal bir engel karşısında iradeyi harekete geçirerek kişinin hedefe ulaşılmasını sağlayan erdemdir. Motivasyonun korunmasında, direnme ve baş edebilme süreçlerinde ortaya çıkar. Yiğitlik, azim, bütünlük ve hayat gücü cesaret erdeminin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

⁶⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 103-104; McGovern, *Facult; Virtues and Character Strengths: Reflective Exercises for Sustained Renewal*, 17; T. İlhan, “Bilgelik”34.

⁶¹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 163; T. İlhan, “Bilgelik”, 55.

⁶² Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 100-101.

⁶³ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 100-101.

⁶⁴ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 82; İlhan, “Bilgelik”, 66.

⁶⁵ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 105-106; T. İlhan, “Bilgelik”, 65.

Yiğitlik, hayatta karşılaşılan zorluklara, tehditlere ve meydan okumalara karşı güçlü durabilme yeteneğidir. Her şeyi göze alarak doğru olanı yapma durumudur.⁶⁶ Kişinin herhangi bir zorluk karşısında yapılması gereken şeyi zorunluluk olmaksızın gönüllü bir şekilde yapabilme yetisini gösterme halidir. Yiğitlik karakter gücünün bahsedilebilmesi için kişinin içerisinde bulunduğu durumun tehlike yani risk barındırması gerekir. Aynı zamanda bu karakter gücü riski anlama ve sonuçlarının doğurduğu sorumlulukları kabullenmeyi içerir. Bu sayede kişinin riskler karşısında daha sağlam durabileceğine ve korkusunu yönetebileceğine vurgu yapılır. Genel olarak yiğitlik karakter gücü riskli bir durumu, bu riskli durumun sonuçlarını kabullenebilmeyi barındıran yargılama ve gönüllülük gerektirmektedir.⁶⁷

Azim, başlanılan işi karşılaşılan bütün olumsuzluklara rağmen gönüllü bir şekilde kararlılıkla çalışarak bitirme durumudur. Üstlenilen görevin sonunda ödül, başarı veya haz beklentisi olmaksızın üstlenilen görevlerde gösterilen sebat, azim karakter gücüne uygundur.⁶⁸ Zorlu olan bir duruma katlanma olarak ifade edilen azmin tahammülden farklı olduğu belirtilmiştir. Tahammül gönüllülük içermeyen, bir zorluğun üstesinden gelmek yerine otomatikleşmiş süregelen fiiller olduğundan karakter gücü olarak görülmemektedir.⁶⁹ Kişinin gösterdiği bu azim sadece kendisini bir sonraki iş için motive etmekle kalmayıp çevresindeki kişileri de cesaretlendirebilir.

Bütünlük karakter özelliğine sahip olan birey insanlara her zaman doğruları söyler ve onlara güven verir. Başkalarına karşı dürüst ve güvenilir bir insan olmanın yanında kendisini gizlemediği aksine samimiyetle davrandığı; hislerinin, davranışlarının ve inançlarının sorumluluğu üstlendiği belirtilmektedir.⁷⁰ Diğer bir deyişle bütünlük karakter özelliği, kişinin kendisine ve insanlara karşı dürüst, içten ve samimi davranmasını içerir. Kişinin hislerinin ve davranışlarının sorumluluğunu almasıdır. Bu karakter gücü ahlaken değerli görülür.⁷¹

Hayat gücü karakter özelliğine sahip olan kişi hayatı heyecanla, enerjiyle, hevesle, canlılıkla karşılar. Hayatı bir macera olarak görür ve işlerine gayretle ve

⁶⁶ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 83; Nazife Üzbe Atalay, “Cesaret”, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 81.

⁶⁷ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 214; Ü. Atalay, “Cesaret”, 83.

⁶⁸ Peterson Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 229-230.

⁶⁹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 230.

⁷⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 205, 249; Ü. Atalay, “Cesaret”, 95.

⁷¹ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 83.

istekle çalışır. Bu enerjinin bedensel ve psikolojik faktörlerle yakından ilişkili olduğu belirtilerek kişinin bedenindeki vitamin, mineral değerlerindeki, su dengesindeki değişimler; yorgunluk, hastalık gibi durumlar enerjide azalmaya yol açtığına vurgu yapılmıştır. Psikolojik açıdan ise iradenin etkin olmaması, çatışmalar, stres, kaygı gibi durumların da enerjide düşüklüğüne sebebiyet vermektedir.⁷²

1.2.3. İnsanlık

İnsanlık erdemi, insanlarla yakın, sevecen, ilgili ve iyi ilişkiler kurmayı ve yardımseverliği içermektedir. Bu erdem bireyin arkadaşlarıyla, aile üyeleriyle ve yabancılarla kurduğu birebir ilişkilerle alakalıdır.⁷³ Sevgi, iyilik ve sosyal zekâ insanlık erdeminin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

Sevgi karakter özelliği başkalarıyla yakın ilişkiler kurmayı içerir. Bu karakter gücü sayesinde kurulan ilişkilerde ilginin ve paylaşmanın karşılıklı olmasına önem ve değer verildiği vurgulanmıştır.⁷⁴ Bu Sevgi romantik bir sevgi olabileceği gibi arkadaşların birbirine olan sevgisi ve ebeveyn çocuk arasındaki sevgiyi de içerebileceği ifade edilmiştir.⁷⁵ Sevgi karakter gücünün kişiler arası sosyal bağları güçlendirme, olumlu iletişimi destekleme ve kişiler arasında saygı, hoşgörü ve bağlılık oluşturma yeteneklerine olumlu katkıda bulunur.⁷⁶ Böylece sevgi karakter gücü, bireyin kendini sevme, kabul etme ve değerli hissetme yeteneklerini geliştirir.

İyilik karakter gücü iyi niyeti, cömertliği, empatiyi ve diğerkamılığı içerir. Başkalarına yardım etmek kişide mutluluğa yol açar.⁷⁷ İyilik karakter gücü, başkalarının mutluluğunu önemseyen ve onlara destek olan, onlar için sorumluluk alan bir tutum olup bireyi kendini başkalarına adama, sevgi dolu ilişkiler kurma ve paylaşma gibi olumlu davranışlara teşvik ettiği belirtilmiştir.⁷⁸ İyilik karakter gücünün bireylerin psikolojik refahını ve yaşam doyumunu arttırdığı tespit edilmiştir.⁷⁹

⁷² Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 274; Ü. Atalay, “Cesaret”, 101.

⁷³ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 293.

⁷⁴ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 85.

⁷⁵ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 304.

⁷⁶ Sabire Kılıç, “İnsaniyet”, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 130.

⁷⁷ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 301.

⁷⁸ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 296.

⁷⁹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 329.

İnsanlık erdeminin son karakter gücü olan sosyal zekâ ise, kişinin hem kendisinin hem de çevresindekilerin psikolojik ve sosyal durumlarını fark etmesini, duygularını kavrayabilmesini ve farklı sosyal ortamlara uyum sağlamasını içerir. sosyal zeka karakter gücüne sahip bireylerin kendi özelliklerini iyi anlayan, etkili bir şekilde organizasyon yapabilen ve liderlik yetenekleri gelişmiş bireyler oldukları belirtilmiştir.⁸⁰ Sosyal zekaya sahip bireyler, çeşitlilik ve farklılıklara saygı gösterir, başkalarının duygusal ihtiyaçlarını anlar, onlara destek verir ve onlarla işbirliği yapar. Böylece sosyal zekâ karakter gücü kişiler arasında güvenin oluşmasına ve daha sağlıklı, destekleyici ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmaktadır.⁸¹

1.2.4. Adalet

Adalet erdemi, ait olunan grubun içinde sağlam sosyal ağlar kurmakla bağlantılıdır. Daha önce bahsedilen insanlık erdemi iki kişi arasındaki bağ ile ilgiliyken adalet erdemi ekip, grup ve topluluklar içinde bağ kurmayla ilgilidir.⁸² Diğer bir deyişle gruptaki (ekip veya toplumdaki) birey sayısı arttıkça insanlık erdemi kişiselleşmeden uzaklaşarak genelleşir. Böylece insanlık erdemiyle adalet erdemi birleşerek bir bütünlük oluşturmaktadır. Takım çalışması, tarafsızlık ve liderlik, adalet erdeminin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

Takım çalışması, ortak fayda için bir araya gelen kişiler arasında iyi ilişkiler kurmayı, gruba sadık olmayı, görev dağılımı yapmayı ve sorumluluk sahibi olmayı kapsamaktadır. Empati, iş birliği, iletişim becerisi gibi nitelikleri içeren bu güç sayesinde bireyler birlikte çalıştıklarında daha iyi sonuçlar elde edebilirler.⁸³ Yerine getirilen görevler, zorunluluk olmaksızın yapılan ve üyesi olunan grubun yapması gerektiğine dair bir inanca sahip olduğu için yapılan görevler oldukları belirtilmiştir.⁸⁴ Farklı yeteneklerin birleştirilerek daha yaratıcı çözümler üretilebildiği destekleyici bir ortamda oluşturulan bu gruplarda gerçekleştirilen gönüllülük esaslı

⁸⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 338; Kılıç, “İnsaniyet”, 138.

⁸¹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 338-339.

⁸² Carr, *Pozitif Psikoloji*, 87.

⁸³ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 88.

⁸⁴ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 357; İbrahim Demirci, “Adalet”, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 166.

Çalışmaların bireylerin mutluluğunu ve başarısını arttırdığı ve kişiye sorumluluk duygusu kazandırdığı belirtilmiştir.⁸⁵

Tarafsızlık karakter gücünün, doğru ile yanlışın ahlaki açıdan belirlendiği ahlaki bir yargının sonucudur.⁸⁶ önyargı içeren kararlardan uzak durma, herkese adil davranma, tarafsız kalarak diğer insanları dinleyip anlama gibi niteliklere dikkat çekilmiştir.⁸⁷ Adaletin sağlanması ve çeşitlilikle uyumlu bir ortamın oluşmasında tarafsızlık önem arz etmektedir. Tarafsız bireyler, farklı gruplara eşitlik ve adalet temelinde yaklaşabilir böylece adil bir ortamın oluşmasına katkıda bulunabilirler.⁸⁸ Diğer bir deyişle tarafsızlık karakter gücü kişisel önyargılardan ve menfaatlerden uzak, adalet ve eşitlikten yana kararlar alma ve davranışlarda bulunmayı içerir.

Önderlik karakter gücü bir gruba liderlik etmeyi grup üyelerini motive etmeyi, onları doğru ve olumlu yöne ilerletebilmeyi ve işlerin ilerlemesini sağlamayı kapsar. Liderlik, grup üyelerinin fikirlerini dikkatle dinleme, iş birliği ve başarı için motive etme yeteneğine sahip olmaktır. Görev organizasyonunu ve dağılımını sağlayıp her bir üyenin görevini yerine getirip getirmediğinin kontrol etmenin yanı sıra üyeler arasında iyi ve düzgün ilişkilerin oluşmasını sağlamak da liderin görevlerinden biri olduğu ifade edilmiştir.⁸⁹ kendisinde önderlik karakter gücü bulunan kişinin adil davranıp haksızlıkların düzeltilmesi için çaba gösterdiği grup üyelerinin güvenini kazandığı ve iş birliği ile performansın artmasını sağladığı belirtilmiştir.⁹⁰

1.2.5. Ölçülülük

Ölçülülük erdemi, hayatı u noktalarda yaşamaktan kaçınmayı kapsar. Bu erdem kişiye hayatta karşılaşılan olumlu veya olumsuz durumlara karşı aşırıya kaçmaktan korur. Affetme, alçakgönüllük, sağduyu ve kendini kontrol ölçülülük erdeminin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

Affetmek, kişinin, işlenen bir hatayı, yanlış veya incitici bir sözü söyleyen kişiye bağışlama ve kabul etme eylemini ifade eden bir kavramdır. Bu, insan

⁸⁵ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 370-371.

⁸⁶ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 87.

⁸⁷ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 392; Demirci, “Adalet 175.

⁸⁸ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 360-361.

⁸⁹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 365; Demirci, “Adalet 185-186.

⁹⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 412- 414.

ilişkilerinde uzlaşma, barış ve iç huzurun sağlanması için hayati bir adımı temsil eder. Kin ve nefret gibi negatif duyguları uzak tutarak bu duygulardan kaynaklanan psikolojik ağırlığı ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. Aynı zamanda affetme karakter gücü bireyi narsistik karakterden uzaklaştırarak empati kurma yeteneğini arttırdığına dikkat çekilmiştir.⁹¹ Birey affedici davranarak kin ve nefretten uzak durup hata yapan kişiyi affeder ve ona ikinci bir şans verir. Affetmenin nezaket ve şefkat içeren merhamet kavramının hususi bir şekli olduğu belirtilmiştir.⁹²

Alçakgönüllülük karakter özelliğine sahip birey, kendisini ne kendi değerini küçümseyen ne de kendini yücelten bir şekilde görmeme eğilimindedir.⁹³ Alçakgönüllü kişilerin kendi kusurlarını görüp kabul ettiklerine ve başarılarının yanı sıra başarısızlıklarının da farkında olduklarına dikkat çekilmiştir. Yaptıklarının sonunda takdir beklemedikleri ve ulaştıkları başarıyı kendilerine mal etmek yerine kendilerini şanslı gördükleri belirtilmiştir.⁹⁴ Alçakgönüllülük karakter özelliğinin, eziklik, utangaçlık veya depresiflik gibi olumsuz özellikleri içermediği belirtilirken, aynı zamanda tevazunun daha çok içsel bir kavram olduğu vurgulanarak, alçakgönüllülük kavramının daha çok dışsal bir nitelik taşıdığı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, tevazu ile alçakgönüllülük arasındaki farka da işaret edilmiştir.⁹⁵

Sağduyu karakter gücü, gerçekleştirilecek herhangi bir fiilin uzun süreçte ortaya çıkacak olan sonuçları da hesaba katarak karar alma olarak ifade edilmiştir.⁹⁶ Sağduyu, kişinin gereksiz aşırı riskler almamasını, mantıklı düşünmesini, kısa süreli olarak faydalı gibi görünse de uzun vadede pişmanlıkla sonuçlanacak kararlardan, işlerden uzak durmasını ve dikkatli olmasını sağlar. Kısa zamanda hazlar getiren uzun süreçte ise sorunlara yol açan kararların alınmamasında etkili olan sağduyunun kişinin dengede olmasına yardımcı olup kişiyi aşırıcılıktan uzak tuttuğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁷

⁹¹ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 343-344; Robert. D. Enright, "Counseling Within The Forgiveness Traid: On Forgiving, Receiving Frogiveness, And Self Frogiveness", *Counseling And Values* 40/2 (January 1996), 113.

⁹² Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 446; Ümre Kaynak, "Ölçülülük", ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 203.

⁹³ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 435; Carr, *Pozitif Psikoloji*, 344.

⁹⁴ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 435; Carr, *Pozitif Psikoloji*, 89.

⁹⁵ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 436; Kaynak, "Ölçülülük", 207.

⁹⁶ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 89.

⁹⁷ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 478; Kaynak, "Ölçülülük", 212-213.

Kendini kontrol karakter özelliği dürtü, duygu ve düşüncelerin denetiminin sağlanmasıdır. Kendini kontrol edebilen bireyler disiplinli bir hayat yaşayarak hedeflerine yürüdükleri yolda sağlam ve kontrollü adımlar attıkları belirtilmiştir.⁹⁸ İlksel tepkilerden kaçınıp onların yerine daha faydalı daha adaptif ve daha iyi tepkiler vererek kendi hayatlarında belirledikleri standartlara uygun bir yaşam sürdürmektedirler.⁹⁹ Kendini kontrol karakter gücü bireylere disiplinli ve planlı bir hayat sunma konusunda etkili olup para harcamak, yemek, öfke kontrolü ve seçim yapma gibi birçok alanda olumlu sonuçlar sağladığı görülmüştür.¹⁰⁰

1.2.6. Aşknlık

Aşknlık erdemi, hayatın anlamı, varoluş ve evrenle bağ kurma ile ilgilidir. Bu erdem, bireylerin kendi potansiyellerinin farkına varmalarına ve hayatta derin bir tatmine ulaşmalarına yardımcı olur. Aşknlık erdemi altında yer alan güçler, bireyin ruhsal ve zihinsel açıdan büyümesine yardımcı olur. Takdir, şükür, umut, mizah ve maneviyat aşknlık erdeminin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

Takdir karakter özelliği fiziksel güzellik, yetenek, erdemli davranışlar karşısında güzel olanı, mükemmel olanı, doğru olanı takdir etmeyi içerir. Hayatın farklı alanlarındaki güzelliği ve mükemmelliği fark eden ve takdir eden bireyin takdir ettiği konu hakkında uzunca konuşmalar yapabileceği ifade edilmiştir. Bu konuşmalar bireyin kelime dağarcığıyla alakalı olmadığına vurgu yapılarak güzel olan ve beğenilen şeye karşı derinden yapılan takdir olduğu belirtilmiştir.¹⁰¹ Güzelliği ve mükemmelliği takdir eden kişi huşu, hayranlık ve ahlaki yükselme deneyimler.¹⁰²

Şükür, hayatta gerçekleşen güzel şeylerin farkında olma durumudur. Kişinin minnet duyduğu başka bir kişiye veya da Tanrı veya evrene şükran duyması olumlu bir yaşam deneyimi yaşamasına yardımcı olur.¹⁰³ Şükür karakter gücü yaşanan anın ve deneyimlenen durumların değerini anlama ve bu durumlara minnettarlık duyma yeteneği olarak açıklanmıştır. Yol kenarında çalınan hoş bir müziğe kulak misafiri

⁹⁸ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 442.

⁹⁹ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 89.

¹⁰⁰ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 90, 104.

¹⁰¹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 520.

¹⁰² Carr, *Pozitif Psikoloji*, 90; M. Berkay Özünü, “Aşknlık”, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 252.

¹⁰³ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 90-91.

olmak, yeni bir güne gözlerini açmış olmak veya kişinin sevdiklerinden herhangi bir hediye alması gibi, genellikle sıradan görülen anlar ve durumlar için kişinin şükretmesi ve minnettarlık hissetmesi üzerinde durulmuştur.¹⁰⁴

Umut en iyi olanı ummayı ve en iyi olanı başarmak için çalışmayı içerir. Umut karakter özelliğine sahip olan kişi her zaman en iyisini umar ve en iyiye ulaşmak için çalışır. Umut karakter gücüne sahip olan bireyin arzu ettiği hedefine ilerlediği yolda karşılaştığı olumsuzluklar sonucunda vazgeçmediği bunun aksine farklı yollar düşünerek hedefinin peşinden gittiği ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Olumsuzluklar karşısında yeni yollar arayan bireyin bulduğu yeni yolların ve denediği bütün olasılıkların en iyisi olduğunu ümit ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁶

Mizah, zorlukları daha hafifletici bir şekilde ele almak adına gülmek ve güldürmek için şakalar yapılmasıdır. Peterson ve Seligman, filozofların ve ilahiyatçıların ortaya koydukları karakter güçleri arasında mizah gücünden nadiren bahsedildiğini belirtirken mizah karakter gücünün aslında birçok klasik erdemin altında gizlendiğini vurgularlar. Bu nedenle mizahı karakter gücü olarak listelerine eklediklerini belirtirler.¹⁰⁷ Birçok varyantı bulunan geniş bir alana sahip mizah, iyi olan tarafı görme, başkalarını gülümsetebilme, verilmesi gereken mesajı eğlenceli şekilde karşı tarafa ulaştırma yeteneği olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁸

Maneviyat, derin anlam arayışı, bağlantı, içsel gelişim ve değerlerin önemine dikkat çeken bir karakter gücüdür. Hayatı anlamlandırma, ahlaki değerler, varoluşun anlamı ve bu anlamlandırmada ortaya çıkan amaçlara sahip olmayı sağlayan bir inanca sahip olma durumu olarak açıklanmıştır. Bireyin değerlerine uygun yaşamasında, ahlaki sorumluluklarına bağlılık göstermesinde, bir amacı takip etmesinde ve hayattaki anlam arayışında bireye rehberlik ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁹ Maneviyat karakter gücünün 24 karakter gücü arasında hem en insani hem de en yüce karakter gücü olduğuna dikkat çekilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 524, 554.

¹⁰⁵ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 128, 137; Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 527.

¹⁰⁶ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 570; Özünlü, “Aşkılık”, 247.

¹⁰⁷ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 529-530.

¹⁰⁸ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 527,584; Özünlü, “Aşkılık”, 241.

¹⁰⁹ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 91-92; Özünlü, “Aşkılık”, 257.

¹¹⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 533.

Sonuç olarak erdemler ve karakter güçleri sınıflandırma sistemi, insanların içsel potansiyellerini keşfetmelerine ve bu potansiyelleri geliştirerek yaşamlarını daha anlamlı ve tatmin edici bir şekilde yaşamalarına yardımcı olmayı hedefler. Erdemler ve karakter güçleri, insanların kendi benzersizliğini keşfetmelerine ve bu güçleri yaşamlarında dengeleyerek en iyi versiyonlarını oluşturmalarına yardımcı olur. Bu nedenle, karakter güçleri sadece insanların dış dünyalarını değil, aynı zamanda kendi iç dünyalarını da zenginleştirir. Bu süreç, insanların kendilerine daha derinlemesine bakmalarını, kim olduklarını anlamalarını ve hayatlarını anlamla doldurmalarını sağlar.

1.3. Pozitif Psikoloji ve Kişilik

Pozitif psikoloji ortaya koyduğu sistemle insanlara daha derinlemesine bakma ve içsel yönlerini anlama şansı verir. Bu da bireye kişilik gelişimi sürecinde önemli bir adım atma imkânı verir. Pozitif psikoloji ve kişilik arasındaki ilişkiye bakmadan önce kişilik kavramının tanımını ele alacağız.

1.3.1. Kişiliğin Tanımı

Kişilik, bireylerin davranışlarının temelinde etkili olan ve onları bir bütün halinde şekillendiren faktörlerden biridir. Kişilik konusunun kapsamı oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Farklı psikologlar ve psikolojik akımlar, kendi teorik çerçevesine ve araştırma bulgularına dayanarak kişilik hakkında farklı perspektifler sunar. Dolayısıyla, kişilik tanımları psikologların mensubu olduğu ekol veya teorik yaklaşımlara bağlı olarak değişiklik gösterir.¹¹¹ Bu nedenle kişilik kavramının geniş bir yelpazeye yayılmış olması kavramın herkes tarafından kabul gören bir tanımından bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. Allport da kişilik kavramının epistemolojisini felsefi, hukuki, sosyolojik, teolojik ve psikolojik manalarına göre sınıflandırır ve anlamlarını sıralayarak eserinde yer verir.¹¹²

Batı dillerinde kullanılan kişilik kelimesinin kökeni Latince “persona” kelimesine dayanmaktadır. Latince tiyatro oyuncularının yüzlerini saklamak için oyun sırasında kullandıkları “maske” anlamına gelen “Persona” kelimesi dilin evrimiyle (örn. İngilizcede *personality*, Fransızcada *personnalité*) maskeden daha

¹¹¹ Karaca, *Din Psikolojisi*, 181.

¹¹² Gordon Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2005).

geniş bir anlam kazanarak kişilik anlamını taşımaya başladığı belirtilir.¹¹³ Türkçe sözlükte ise “Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerin bütünü, şahsiyet”¹¹⁴ anlamına gelen kişilik kelimesi “kişi, fert, birey” anlamlarına gelen Arapça “şahs” fiilinden türetilmiş yapma mastar olan şahsiyet kelimesiyle eş anlamda kullanılmaktadır.¹¹⁵

Kişilik, bir insanın bütün ilgilerini, tutumlarını, yeteneklerini, konuşma biçimini, dış görünüşünü, çevresiyle uyum özelliklerini kapsayan bir kavramdır.¹¹⁶ Yani, aslında kişilik bireyin kendine özgü ve ayırt edici fiziksel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinin tamamı olarak değerlendirilir.¹¹⁷ Birçok unsurdan meydana gelen bireyi diğer bireylerden ayıran kendine has özellikleri vardır. Bu özelliklerin yani her insanın kendine özgü olan bedensel ve ruhsal özelliklerinin tamamına kişilik denir.¹¹⁸ Bireye ait olan ve bireyin değer verdiği şeylere karşı oluşturduğu duygu, düşünce ve davranışları düzenleyen eğilimler olarak tanımlanan tutum, duygu, düşünce ve davranıştan oluşan unsurlar arasındaki uyum ve devamlılık kişilik özelliğine dönüşür¹¹⁹ ve merkezileşen bu tutumlar kişiliği meydana getirir. Kişilik, bireyin uzun süreli davranış kalıplarını, düşüncelerini ve duygularını içeren psikolojik özelliklerin bir kombinasyonudur ve genetik faktörler, çevresel etkiler ve bireyin yaşam deneyimleriyle şekillenir. Kişilik, bireyin benzersiz özelliklerini ve tutumlarını yansıtır. Cüceloğlu’na göre kişilik, bireyin iç dünyasıyla dış dünya arasında kurduğu, diğer bireylerden ayırt edilebilen, çelişkilerden uzaklaşmış ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir.¹²⁰

Kişilik kavramının tanımında mutabık olunmamasına rağmen yapılan tanımlarda süreklilik, ayırıcı oluş, tutarlılık, bireye özgülük, gibi ortak kavramlara

¹¹³ Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 9.

¹¹⁴ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Kişilik” (Erişim 12 Temmuz 2023).

¹¹⁵ Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/297.

¹¹⁶ Baymur, *Genel Psikoloji*, 273.

¹¹⁷ Kemal Sayar- Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2020), 96.

¹¹⁸ Hüseyin Peker, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Şubat 1986): 100, <https://doi.org/10.17120/omuifd.68167>.

¹¹⁹ Karaca, *Din Psikolojisi*, 182.

¹²⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 401.

dikkat çekilmektedir.¹²¹ Bireyin yaşamı boyunca farklı ortamlarda ve koşullarda çevreden gelen uyaranlara karşı benzer tepkiler vermesi tutarlılık ve durağanlıkla alakalı olurken kişinin kendine has tutum ve davranışlar sergilemesi ayırıcı oluş özelliğidir. Kişiliğin oluşmasında bireysel etmenlerin önemli rol oynaması da bireye özgünlük katar. Böylece, her bireyin kişiliği benzersizdir ve tam olarak bir başkasının aynısı olması beklenemez. Bir başka deyişle kişilik, “ferdin kendine has ve onu başkalarından ayıran özelliklerinin bir bütünüdür. Bir fertte yapıların, davranış tarzlarının, ruhsal durumlarının, kabiliyet ve istidatların en karakteristik bir bütünleşmesidir.”¹²²

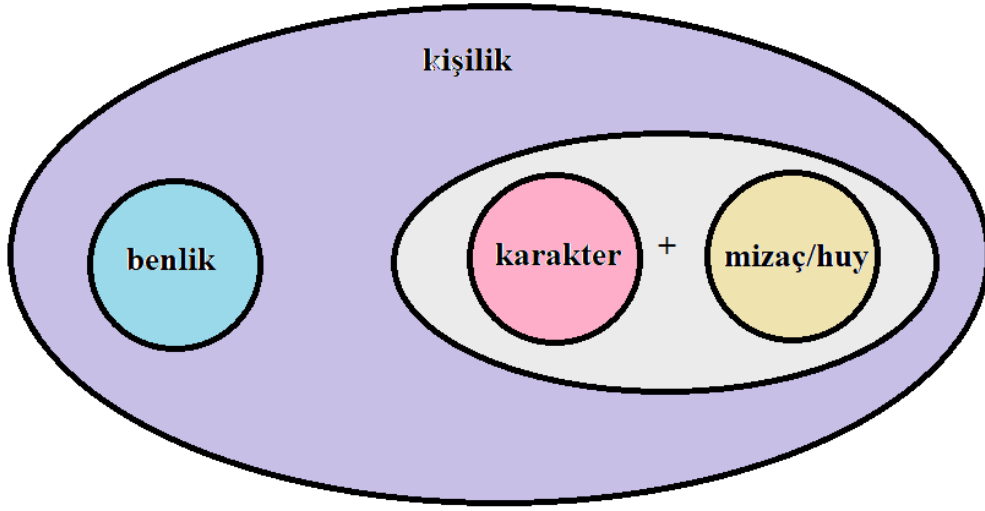
1.3.2. Kişilikle İlgili Kavramlar

Kişilik, tanımı yapılması oldukça güç bir kavram¹²³ olmakla birlikte çoğu kez karakter, mizaç gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılır. Oysaki kişilik karakter, mizaç, benlik gibi kavramları da içerisinde barındıran oldukça geniş bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilik, karakter ve mizacın birleşimi olarak ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında kişilik kavramının bütünleştirici bir yapıda olduğu ve çatı görevi gördüğü söylenebilir.

¹²¹ Muhammed Talha Kahraman, *Hiz. Ömer'in Kişiliği ve Dindarlığı* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 5.

¹²² Hayati Hökelekli, “Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”, *Diyanet İlmi Dergi* 21/2 (1985), 17.

¹²³ Halil Apaydın, *Psikolojiye Giriş*, (İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2018), 141.

Şekil 2. Kişiliği oluşturan kavramlar

Yukarıdaki diyagram, karakter, mizaç, benlik ve kişilik arasındaki ilişkileri göstererek, bu kavramların birbirleriyle nasıl etkileşimde olduğunu ve bir araya gelerek kişiliğin oluşumunu şekillendirdiğini vurgular.

Mizaç/Huy

Farsça kökenli olan ve mizaç kelimesiyle aynı anlamda kullanılan huy kelimesi sözlükte “İnsanın yaratılış ve ruh özelliklerinin, eğilimlerinin ve içgüdülerinin bütünü; doğa, mizaç, şime, tab (I), tabiat” anlamlarına gelmektedir.¹²⁴ Mizaç/huy, insanın doğuştan sahip olduğu eğilimler, duygusal tepkiler ve davranış örüntüleridir. Doğuştan gelen bu özellikler kişiyi nicelik ve nitelik bakımından diğer insanlardan ayırır ve bireyin yaşamı boyunca devam eder. Gündelik kullanımda bir kişiyi tarif ederken kullanılan tez canlı, sakin, enerjik, soğukkanlı, sert vb. özellikler mizaç/huy kavramı içerisinde ele alınır.¹²⁵

Mizaç, “kişinin, genel etkinlik (enerji) düzeyi, duygusal donanımı, tepkilerinin hızı ve şiddeti gibi bünyesel olan ve daha sonra kişiliğinin gelişiminde belli bir rol oynayan davranış ve tepki yapılarının toplamı”dır.¹²⁶ Başka bir deyişle mizaç/huy

¹²⁴ Güncel Türkçe Sözlük, “Huy” (Erişim 14 Temmuz 2023).

¹²⁵ Yahya Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 32.

¹²⁶ Budak, “Mizaç”, 496.

kavramı, duygusal tepkilerin kalıtsal olarak belirlenen yapısını ifade etmesine rağmen mizaç/huy, yalnızca bireyin heyecan reaksiyonlarına eğilimini yönetmekle kalmaz, aynı zamanda bireyin genel ruh halini ve davranışlarını da etkiler. Mizaç/huy, genetik miras ve biyolojik faktörlerin yanı sıra çevresel etkilerin de bir sonucu olarak şekil alır. Dolayısıyla, mizaç/huy bireyin duygusal yapısını etkilerken, kişilik, karakter, çevre ve deneyimler gibi diğer faktörlerle birlikte kişilik özelliklerinin, davranışların ve ruh halinin karmaşık bir kombinasyonunu oluşturur. Bu nedenle, mizaç/huy sadece duygusal tepkileri değil, aynı zamanda bireyin genel ruh halini ve davranışlarını da etkileyen bir faktördür.¹²⁷

Karakter

Kişiliği oluşturan temel kavramlardan biri olan karakter kavramı Fransızca asıllı bir sözcük olup sözlükte "Bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik; öz yapı, ıra, seciye, ruh" anlamlarına gelmektedir.¹²⁸

Karakter, bireyin içinde yaşadığı toplumun ahlaki değerleriyle doğrudan ilişkili olan ve insanın belli durumlarda ortaya çıkan süreklilik ve düzenlilik kazanmış davranış özelliklerinin sistematik bir bütünlüğünü temsil eder.¹²⁹ Başka bir ifadeyle karakter, bireyin ahlaki değerler, etik kurallar, davranış standartları ve sorumluluklarla ilgili niteliklerini yansıtır. Karakterin oluşumunda, toplumsal ve ahlaki kuralların büyük bir rol oynadığı kabul edilir. Toplumun normları, değerleri ve ahlaki standartları, bireyin karakterinin şekillenmesinde etkilidir. Ahlaki değerler, kişinin davranışlarını yönlendirir ve karakter özelliklerini belirler.¹³⁰ Doğuştan gelen mizaç özellikleriyle temel halini oluşturan karakter, değişime açık olmasına rağmen bu değişime karşı direnç gösterir.¹³¹ Bireyin karakteri, alışkanlık haline gelmiş, sürekli tekrarlanan davranışlarının ve tepki tarzlarının bir araya gelerek oluşturduğu bir

¹²⁷ O. L. Zangwill, *Modern Psikolojinin Gelişimi*, çev. Yılmaz Özpınar (Konya: Selçuk Üniversitesi Basım Evi, 1990), 135.

¹²⁸ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Karakter" (Erişim 14 Temmuz 2023).

¹²⁹ Bedri Katipoğlu, "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi* 5/23 (2012), 343; Bülent Gündüz, "Kişilik ve Temel Kavramlar", *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*, ed. Burhan Çapri (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 13.

¹³⁰ Sezai Korkmaz, *Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör'ün Değerler Hakkındaki Görüşleri*, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 24 (2014), 184.

¹³¹ Karaca, *Din Psikolojisi*, 185.

yapıdır. Bu nedenle, toplumsal ve ahlaki faktörler, karakterin oluşumunda önemli bir rol oynar.

Benlik

Kişiliği oluşturan bileşenlerden bir diğeri de benlik kavramıdır. Sözlükte “Bir kimsenin öz varlığı, kişiliği, onu kendisi yapan şey”¹³² olarak tanımlanmaktadır.

Kişiliğin odağında yer alan özü ifade eden benlik; bireyin kendisiyle ilgili farkındalığını yansıtan bir kavramdır. Bireyin benlik algısı, kendi varlığını bilinçli bir şekilde algılamasının ve kendisi hakkındaki farkındalığının bir sonucudur.¹³³ Benlik, bireyin kendini tanımlama, kendini değerlendirme, kendini anlama ve kendisiyle ilişkili düşüncelerin birleşimi, kendisine dair hisleridir.¹³⁴ Benlik algısı, bireyin kimlik duygusu, değerleri, inançları, yetenekleri ve diğer özellikleriyle ilgili bir kavramdır. Bireyin benlik algısı, kendisiyle ilgili düşüncelerini, duygularını ve inançlarını şekillendirir ve bireyin kendisini nasıl gördüğünü, nasıl değerlendirdiğini ve nasıl davrandığını etkiler.

Sonuç olarak mizaç, karakter ve benlik kişiliği oluşturan üç bileşendir. Mizaç; kişiliğin doğuştan gelen unsurlarını içeren yönüken¹³⁵ karakter kişiliğin bireyin tutum ve davranışlarındaki sebatıdır.¹³⁶ Benlik ise bireyin kendi kişiliğine ilişkin kanıları ve kendini görüş biçimidir.¹³⁷

¹³² Güncel Türkçe Sözlük, “Benlik” (Erişim 14 Temmuz 2023).

¹³³ Karaca, *Din Psikolojisi*, 185.

¹³⁴ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 106.

¹³⁵ Apaydın, *Psikolojiye Giriş*, 149.

¹³⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (Samsun: Sönmez Matbaa ve Basımevi, 1993), 84.

¹³⁷ Baymur, *Genel Psikoloji*, 254.

Tablo 1. Kişilikle ilgili kavramlar

Kişilikle İlgili Kavramlar		
	Tanım	Kişilikle İlişkisi
Karakter	Bireyin ahlaki değerler, etik kurallar, davranış standartları ve sorumluluklarla ilgili özelliklerini ifade eder.	Karakter kişiliğin bir parçasıdır ve ahlaki değerler, davranış standartları ve sorumluluklar ile ilişkilidir.
Mizaç/Huy	Bireyin doğuştan gelen eğilimler, duygusal tepkiler ve davranış örüntülerini ifade eder.	Mizaç/huy kişiliğin bir parçasıdır ve bireyin doğuştan gelen eğilimleri, duygusal tepkileri ve davranış örüntüleri ile ilişkilidir.
Benlik	Bireyin kendisi hakkındaki farkındalık, algı ve değerlendirmeler gibi yönlerini içerir.	Kişilik, benliğin bir parçasıdır ve bireyin kendisi hakkındaki farkındalığı, algıları, değerlendirmeleridir. Kimlik, değerler ve inançlarla ilişkilidir.

Yukarıdaki tabloda, karakter, mizaç, benlik ve kişilik arasındaki ilişkileri özetlemekte ve her bir kavramın kişilik yapısına nasıl katkıda bulunduğu göstermektedir.

1.3.4. Kişiliği Etkileyen Faktörler

Kişilik, bireyin tüm yaşantısının etkilerine dayanan bir yapıdır ve çeşitli faktörlerden etkilenecek değişime uğrayıp gelişim gösterebilir. Hem değişime hem de gelişime açık olan kişiliğin oluşumunda biyolojik, çevresel ve sosyal etkenler önemli rol oynar. Bu süreç, kalıtım, çevresel etkiler, yaşam olayları ve bireyin kendi çabalarıyla birleşerek gerçekleşir. Her bireyin kişiliği kendine özgüdür ve farklı etmenler kişilik üzerinde farklı derecelerde etkiye sahip olabilir.

1.3.4.1. Biyolojik Faktörler

Kişiliği belirleyen faktörler arasında irsi veya kalıtsal özellikler önemli bir yer tutar. Bazı kişilik özellikleri ailede belirgin bir şekilde görülebilir ve nesilden

nesile geçebilir. Genetik miras, bireyin temel kişilik yapısını ve davranış eğilimlerini şekillendiren bir etkidir.¹³⁸

Kalıtımsal etkenler, bireyin eğilimleri, duygusal tepkileri, zihinsel yetenekleri ve kişilik özelliklerinin bazılarını belirlemeye yardımcı olabilir. Bellek, öğrenme, yeni durumlara uyum, algı, düşünme, soyutlama gibi zihinsel işlevlerin bileşimi olan zekâ da tıpkı mizaç gibi kişiliği etkileyen kalıtsal faktörlerdir.¹³⁹

Fizyolojik etkenler kişiliği şekillendiren biyolojik faktörler arasında yer almaktadır. Vücutta yer alan salgı bezlerinin büyüklüğü, çalışması, sinir sisteminin tepkiselliği ve diğer biyokimyasal etmenler gibi unsurları içeren fizyolojik faktörler, bireyler arasında farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur. Adrenalin salgısının artışı, kişiyi canlı, atak, heyecanlı bir kişilik haline getirebilir. Adrenal ve hipofiz bezlerinin çalışmasındaki bozukluklar ise duygusal yaşamı olumsuz etkileyebilir ve kişiliği olumsuz etkileyen faktörlerden biri olabilir.¹⁴⁰

Kişinin fiziksel yapısı da kişiliğini etkileyen biyolojik faktörler arasındadır. İnsanın vücut yapısının, boyunun, saç veya göz renginin, cinsiyetinin, yaşının ve bedensel bütünlüğünün tam olup olmamasının kişiliği etkilediği iddia edilmektedir.¹⁴¹

1.3.4.2. Çevresel Faktörler

Kişiliğin oluşumunda içinde yaşanan toplumsal ve kültürel çevre önemli bir rol oynar. Bireyler, çevrelerindeki diğer insanların davranışlarını gözlemleyerek öğrenir, örnek alır ve kendileriyle özdeşleştirirler. Herhangi bir rol model alınan kişinin davranış ve özellikleri, kişilikte yansıma bulunabilir.

Kültür

Kültür, bireylerin yaşadığı çevrede hâkim olan ve çoğu zaman bireylerin bilinçaltında yansıyan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, kişilik, bireylerin doğup büyüdüğü kültürün etkileriyle şekillenir ve kültürel değerler, normlar ve davranışlar,

¹³⁸ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 168.

¹³⁹ Özcan Köknel, *Akl ile Düşünce Gücü*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 2003), 243.

¹⁴⁰ Rita L. Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş I*, çev. Kemal Atakay vd. (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995), 278-279.

¹⁴¹ Rita L. Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş II*, çev. Kemal Atakay vd. (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995), 526-527.

bireylerin kişisel kimliklerinin önemli bir parçasını oluşturur.¹⁴² Diğer bir deyişle her toplumun kendine özgü kültürel değerleri, normları ve ahlaki anlayışı vardır. Bu değerler, bireyin davranışlarını ve değer yargılarını etkiler. Toplumsal kabuller ve beklentiler, kişilik gelişimine yön verir.

Hâkim olan kültür bireye nerde nasıl davranacağı, temizlik standartları, giyim tarzının nasıl olacağı, yeme alışkanlıkları gibi pek çok konuda davranış kalıpları sunar ve bu kalıplarını bireye dayatır.¹⁴³ Böylece bireyin kişiliğinin oluşumunda etkin bir rol oynar.

Toplum içinde kabul edilen davranış biçimlerini öğrenen ve içselleştiren, bireyler toplumun sosyal normlarına uyum sağlayarak ve kabul gören bir üyelik statüsü kazanarak kişiliklerini şekillendirirler. Toplum içindeki hoş görülen davranışları benimsemek, bireylerin sosyal kabul ve onay almasını sağlayabilir.¹⁴⁴ Böylece, bireyler kendilerini topluma ait hissederler ve psikolojik tatmin elde ederler. Bu durum, özgüvenin artmasına ve olumlu bir kimlik geliştirmeye katkıda bulunabilir.

Aile ve Sosyal Çevre

Kişiliği etkileyen faktörler arasında en etkili olanlardan biri aile faktörüdür.¹⁴⁵ Bireyler, aile, arkadaşlar, okul ve diğer sosyal çevrelerdeki ilişkilerle toplumsallaşırlar ve bu süreç kişilik gelişimini şekillendirir. Aile, çocuğun yaşamındaki ilk ve en temel çevre olup çocuğun kişilik gelişimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Aile içindeki etkileşimler, çocuğun duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimini şekillendirirken gelecekteki davranışlarını etkiler. Aile, çocuğun ilk rol modelidir. Çocuklar, anne ve babalarının davranışlarını gözlemleyerek ve taklit ederek davranışlarını şekillendirirler. Bu nedenle, ailedeki olumlu ve olumsuz davranış örnekleri, çocuğun kişilik yapısında önemli bir rol oynar.¹⁴⁶ Nitekim bilişsel terapide kullanılan şema terapisinde de şemaların kökeninin, erken yaşam döneminde ana-baba ve yakın

¹⁴² Halil Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 50.

¹⁴³ Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş II*, 528; Karaca, *Din Psikolojisi*, 186.

¹⁴⁴ Karaca, *Din Psikolojisi*, 186.

¹⁴⁵ Karaca, *Din Psikolojisi*, 188.

¹⁴⁶ Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*, 24.

çevreyle ilişkilerde travmatik yaşantılara maruz kalmak ve temel psikolojik gereksinimlerin karşılanmaması olduğu belirtilir.¹⁴⁷

Ebeveynlerin çocuğa karşı tutumları çocuğun kişilik oluşumunda ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu tutumlar otoriter, ilgisiz, korumacı ve demokratik olmak üzere dört ayrı grupta şekillenir.¹⁴⁸ Olumlu yönde destekleyici bir tutum, çocuğun özgüvenini artırabilirken, aşırı baskıcı veya eleştirel bir tutum, çocuğun benlik saygısını olumsuz etkileyebilir. Anne ve babaların, çocuklarından beklentileri de çocukların kişiliklerini etkilemektedir.¹⁴⁹ Ebeveynlerin çocuklarından ne beklediği, onların davranışları, başarıları, yetenekleri ve sosyal ilişkileri üzerinde etkili olabilir. Anne ve babaların olumlu ve destekleyici beklentileri, çocukların özgüvenini artırabilir ve olumlu bir kimlik geliştirmelerine yardımcı olabilirken aşırı talep edici veya gerçekçi olmayan beklentiler, çocukların özgüvenini ve kişisel değerlerini olumsuz etkileyebilirken strese yol açabilir.

Çocuğun kişiliğini etkileyen faktörler yalnızca aile ile sınırlı değildir. Akrabalar, okuldaki öğretmenler ve arkadaşlar da çocuğun kişilik gelişiminde etkilidir. Akrabalar, çocuğun sosyal çevresini genişletmede ve çeşitli deneyimler kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Okuldaki öğretmenler, çocuğun özgüvenini arttırabilmekte ve akademik becerilerini geliştirmesine yardımcı olabilmektedir. Arkadaşlar ise çocuğun sosyal becerilerini ve ilişki kurma yeteneğini geliştirmede etkili olabilir. Aile, çocuğun temel kişilik yapısını şekillendirirken, diğer çevresel faktörler de çocuğun sosyal ve duygusal gelişimine katkı sağlar. Bu nedenle, çocukların sağlıklı bir kişilik gelişimi için olumlu ve destekleyici bir çevrede yetiştirilmeleri önemlidir.

¹⁴⁷ Emine Gül Kapçı- Zeynep Hamamcı, “Aile İşlevi İle Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişki: Erken Dönem Uyum Bozucu Şemaların Aracı Rolü”, *Klinik Psikiyatri Dergisi* 13/3 (2010), 128; Esma Zennure Kavurkacı, “Dini Takıntılar Ve Şema Terapi: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Analizler”, *Türk Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Dergisi*, 9/49 (2023), 32; İpek Şenkal Ertürk-Gülşen Kaynar, “Kişilik Bozukluklarında Şema Terapi Yaklaşımı” *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/12 (2017), 99.

¹⁴⁸ Mevlüt Kaya, “Ailede Anne – Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (1997), 197; Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*, 51.

¹⁴⁹ Karaca, *Din Psikolojisi*, 188.

1.3.5. Kişilik Kuramları

İnsanların davranışlarını anlamak ve açıklamak, psikolojinin temel amaçlarından biridir. Kişilik, bu anlama ve açıklama yolunda kullanılan oldukça önemli bir kavramdır. Kişilik, bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarının temel yapı taşıdır. İnsanların nasıl birer birey olduklarını belirleyen anahtar bir faktör olarak görülebilir. Her ne kadar psikologlar arasında henüz ortak bir tanım üzerinde ittifak kurulamamış olsa da insanların neden farklı kişiliklere sahip olduğunu ve nasıl bir kişilik geliştirdiklerini anlamak, psikoloji alanında büyük bir ilgi konusudur.¹⁵⁰

Kişilik kuramları, kişiliği anlamak ve açıklamak için ileri sürülen sistematik yaklaşımlardır.¹⁵¹ Bu kuramlar, farklı perspektiflerden kişiliğin temel yapı taşlarına ve oluşumuna ışık tutar. Her bir kişilik kuramı farklı teorileri ve yaklaşımlarıyla kişilikle ilgili oldukça çeşitli ve zengin bir bakış açısı sunsa da bu kuramların tamamı bir arada ele alındığında kişilikle ilgili bütüncül bir anlayışın oluşmasına katkı sağlarlar.

1.3.5.1. Psikoanalitik Kişilik Kuramı

Sigmund Freud tarafından geliştirilen ve kişiliğin anlaşılmasında önemli bir rol oynayan psikoanalitik kuramı, insan davranışlarının arkasında bilinçdışı güçlerin etkili olduğunu ve kişiliğin çocukluk dönemindeki deneyimlerden şekillendiğini savunur.¹⁵²

Freud, kişilik kuramını Topografik Model ve Yapısal Model olmak üzere iki modelden oluşturur. Sigmund Freud'un psikoanalitik kuramının temelini oluşturan topografik model, insan zihni ve bilinçaltı yapısını açıklamak için kullanılan bir modeldir.¹⁵³ Bu model, zihni üç farklı düzeye ayırarak insanın düşünce, duygu ve davranışlarının temel güçlerini anlamaya çalışır. Freud'un topografik modeli, üç ana bölümden oluşur: *bilinç*, *bilinçöncesi* ve *bilinçdışı*

Bilinç: Bilinçli zihin alanını temsil eder. Diğer bir deyişle farkında olunan düşünceleri, fikirleri ifade eder. Bu düzeyde, insanın farkında olduğu düşünceler,

¹⁵⁰ Banu Yazgan İnanc- Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 2.

¹⁵¹ Gündüz, "Kişilik ve Temel Kavramlar", 17.

¹⁵² Sigmund Freud, *"On Metapsychology: The Theory Of Psychoanalysis"*, çev. James Strachey, (Aylesbury: Penguin Books, 1984), 322.

¹⁵³ İsmail Ersevimi, *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*, (İstanbul: Asos Yayınları, 2002), 180.

duygular ve davranışlar bulunur.¹⁵⁴ Bilinç düzeyinde olan içerikler, insanın kolaylıkla hatırlayabildiği ve kendisine dair farkında olduğu içeriklerdir.

Bilinçöncesi: Başka bir deyişle ön bilinç; bilinç ve bilinçdışı arasında yer alan bir ara düzeydir. Bu düzeyde, bilinçdışında bulunan ancak bilinç düzeyine kolaylıkla çıkartılabilen içerikler yer alır.¹⁵⁵ Çağrışım, hatırlatma veya zihinsel bir çabayla bilince taşınan, o an farkında olunmayan bilgilerin veya hatıraların bulunduğu bölümdür. Örneğin, hatırlamak için çaba sarf edilmeyen ancak anımsanması gereken bilgiler bilinçöncesinde yer alır.

Bilinçdışı: Bilinç düzeyinin dışında yer alan ve insanın farkında olmadığı, gizli ve bastırılmış düşüncelerin, arzuların, isteklerin, travmatik deneyimlerin, duygu ve düşüncelerin bulunduğu alandır.¹⁵⁶ Bilinçte yer alan bilgilere kolaylıkla ulaşılırken bilinçöncesindeki bilgilere çağrışım yoluyla ulaşılabilir. Bilinçdışındaki bilgilere ise bazı durumlar dışında (hipnoz gibi) kolayca ulaşılamaz. Bilinçdışındaki bilgiler bilinç düzeyine kolaylıkla çıkarılamadığı için rüya, nevroz ve dil süreçleri gibi dolaylı yollarla delillendirilir.¹⁵⁷ Freud'a göre, bilinçdışı içerikler, kişilik ve davranışlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olup genellikle bilinçli düzeyde bilinçli olarak ifade edilmeyen arzuları ve dürtüleri içerir.¹⁵⁸

Freud'un psikanalitik kuramında yer alan bir diğer önemli model ise yapısal model olarak adlandırılır. Bu model, insan zihin yapısını ve kişilik özelliklerini anlamak için kullanılan bir yaklaşımdır. Freud'un yapısal modeli, üç temel yapıyı içerir.

İd: Doğuştan gelen içgüdülerin ve arzuların bulunduğu en temel, en ilkel yapıdır. Alt benlik olarak da adlandırılan id, bütün içgüdülerin bulunduğu yerdir, tatmin ilkesiyle yönlendirilir ve haz ilkesini takip eder.¹⁵⁹ Diğer bir deyişle, kişinin ihtiyaçlarına anında ve dürtüsel bir şekilde cevap vermek için çalışır. İd, bilinçdışı düzeyde yer alır ve mantık, ahlaki değerler veya gerçeklikle ilgilenmez. Bu nedenle,

¹⁵⁴ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 19.

¹⁵⁵ Freud, "On Metapsychology: The Theory Of Psychoanalysis", 167.

¹⁵⁶ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 406; İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 19.

¹⁵⁷ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 412; İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 19.

¹⁵⁸ Freud, "On Metapsychology: The Theory Of Psychoanalysis", 169-170.

¹⁵⁹ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 21.

id'in istekleri toplumsal normlar ve sosyal kabullerle uyumlu olmayabilir.¹⁶⁰ Sağlıklı yetişkin kişilikte ego ve süperego'nun denetimi altında varlığını sürdürür.

Ego: Başka bir deyişle benlik; gerçek dünya ile ilişki kurmamıza yardımcı olan mantıklı ve gerçekçi bir yapıdır. Ego, gerçeklik ilkesini takip eder ve kişinin içgüdüsel isteklerini toplumsal normlar ve gerçeklikle uyumlu hale getirme görevini üstlenir.¹⁶¹ Ego, bilinçli, ön bilinç ve bilinçdışı düzeyde bulunan içeriklere erişebilir ve kişinin bilinçli düzeyde düşünce ve planlamalarını kontrol eder. İd ve süperego arasında ara buluculuk görevini üstlenen ego, kişilikteki uyum ve dengeyi korumaya çalışır.¹⁶²

Süperego: Süperego veya üst benlik; toplumun değerleri ve normları tarafından şekillenen içsel bir denetim mekanizmasıdır.¹⁶³ Bu yapı, kişinin ahlaki değerleri, vicdani sorumlulukları ve toplumsal normları içselleştirdiği alandır. Süperego, bilinçdışında yer alır ve kişinin içgüdüsel arzularını bastırma ve toplumsal kabullere uygun davranışlar sergileme görevini üstlenir.¹⁶⁴ Süperego içerisinde bulundurduğu *vicdan* ve *ideal-ego* sistemleri sayesinde kişiye neleri yapmaması gerektiği (vicdan) ve neleri yapması gerektiğini (ideal-ego) söyler.¹⁶⁵

Freud'un yapısal modeli, kişilikteki içgüdüsel ve toplumsal yönleri bir arada ele alarak kişilik gelişimi ve davranışlar üzerindeki etkilerini anlamaya çalışır. Bu model, psikanalitik terapi süreçlerinde ve kişilik psikolojisi alanında kişiliğin yapısal düzenlenmesini anlamak için kullanılır.

1.3.5.2. Analitik Psikoloji Kişilik Kuramı

Carl Gustav Jung'un kişilik kuramı analitik psikoloji olarak adlandırılan yaklaşıma dayanır. Jung'un analitik psikolojisi, insanın bütünsel ruhsal gelişimine ve bireyin bilinçdışının keşfedilmesine odaklanır.¹⁶⁶ Jung, insanın bütünselliğini anlamak için bilinçdışı içeriklerin önemini vurgular. Antropoloji ve teolojiyle de ilgilenen Jung,

¹⁶⁰ Bülent Gündüz- Ali Ammar Kurt, "Sigmund Freud- Psikanalitik Kuram", Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları, ed. Burhan Çapri (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 36.

¹⁶¹ Gündüz- Kurt, "Sigmund Freud- Psikanalitik Kuram", 37.

¹⁶² Çiğdem Kağıtçıbaşı- Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar- Sosyal Psikolojiye Giriş*. (İstanbul: Evrim Yayınları, 2021), 223.

¹⁶³ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 23.

¹⁶⁴ Sigmund Freud, "Dinin Kökenleri- Totem ve Tabu/ Musa ve Tektanrıcılık Diğer Çalışmaları", çev. Selçuk Budak, (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999), 369-370.

¹⁶⁵ Gündüz- Kurt, "Sigmund Freud- Psikanalitik Kuram", 38.

¹⁶⁶ Ayşe Sibel Demirtaş, "Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji" *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*, ed. Burhan Çapri (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 68.

bireyin içsel dünyasını anlamada mitoloji ve kültürel sembollerin etkisine dikkat çeker.¹⁶⁷

Kişilik kuramı, Freud'un psikanalitik teorisinden etkilenmiş olsa da Jung, kendi özgün düşüncelerini ve kavramlarını geliştirmiştir. Jung, *bilinç, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı* olmak üzere kişiliği üç temel bileşenden oluşan bir yapı olarak tanımlar.

Bilinç: İnsanın günlük farkındalık düzeyini ifade eder. Bu düzeyde, insanlar çevreleri ve iç dünyalarındaki düşünceler, duygular ve deneyimler hakkında farkındalığa sahiptirler. Bilinç, kişinin günlük yaşantısında aktif olarak kullandığı zihinsel süreçleri temsil eder. Kişiliğin merkezi değildir.¹⁶⁸

Kişisel Bilinçdışı: Bu bileşen, bilinçdışı düzeyde olan ancak potansiyel olarak farkında olabileceğimiz içerikleri içerir. Bilinçte bulunan fakat unutulmuş anıları, bastırılan duyguları bilinçten kaybolan içerikleri ve bilinçli olmayan düşünceler gibi içsel içerikleri barındırır.¹⁶⁹ Rüya ve serbest çağrışım gibi tekniklerle bu içeriğin farkındalığına ulaşılmaya çalışılır.

Kolektif Bilinçdışı: Jung'un en önemli katkılarından biri olan kolektif bilinçdışı, insanlık tarihinde ortak olarak paylaşılan deneyimleri, semboller ve mitleri temsil eder.¹⁷⁰ İnsanların deneyimlerinin ötesinde, tüm insanlık tarihi boyunca ortak olarak paylaşılan deneyimler ve semboller vardır.¹⁷¹ Bu evrensel semboller, kolektif bilinçdışı içinde yer alan arketiplerdir. Jung, arketiplerin evrensel ve doğuştan geldiğini düşünmüştür. Arketipler bu bilinçdışı içeriğin temel taşları olup insanların düşüncelerini, duygularını ve deneyimlerini etkiler.¹⁷² Birey kolektif bilinçdışının farkına vararak yeni bir bilinçliliğe geçiş yapar.¹⁷³

Jung kişilik tiplerini ve davranış eğilimlerini anlamak için bir kişilik tipolojisi oluşturmuştur. O, tip kuramında insanların temel olarak iki farklı tutum sergileyebileceğini ve bu tutumların kişiliği etkileyen önemli özellikler olduğunu

¹⁶⁷ Carl Gustav Jung, *Psikolojide Tipler*, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 414.

¹⁶⁸ Demirtaş, "Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji" 71-72.

¹⁶⁹ Demirtaş, "Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji" 72.

¹⁷⁰ Jung, *Psikolojide Tipler*, 482.

¹⁷¹ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 74.

¹⁷² Demirtaş, "Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji" 75.

¹⁷³ Carl Gustav Jung, *Essays on Contemporary Events* (London: Routledge, 2002), 46.

düşünmüştür.¹⁷⁴ Bu iki tutum, *içe dönük (introvert)* ve *dışa dönük (extrovert)* olarak adlandırılmıştır.

İçe Dönük (Introvert) Tutum: İçe dönük bireyler, iç dünyalarına daha fazla odaklanır ve çevrelerinden daha çok içsel düşüncelere ve duygulara yönelirler.¹⁷⁵ Kendi iç dünyalarıyla daha fazla bağ kurarlar ve derin düşünce süreçleriyle ilgilenirler. İçe dönük kişiler, çevrelerinden ziyade kendi içsel dünyalarına yönelen ve iç dünyalarıyla daha fazla ilgilenen bireylerdir. Jung’a göre, içe dönükler, içsel deneyimlere, duygulara ve düşüncelere daha duyarlıdır. Dış dünyayı algılasalar bile, bunu kendi öznel görüşleriyle yapma eğilimindedirler ve dış dünyaya yönelik algıları daha seçici olabilir.¹⁷⁶ Duygularını içlerine atabilirler ve zamanlarının çoğunu yalnız başlarına düşünerek veya içsel deneyimlerini yaşayarak geçirebilirler.¹⁷⁷

Dışa Dönük (Extrovert) Tutum: Dışa dönük bireyler, çevrelerine daha fazla odaklanır ve dış dünyayla aktif olarak etkileşimde bulunma eğilimindedirler.¹⁷⁸ Onlar çevreleriyle daha fazla ilgilenir ve dış dünyadaki olaylardan etkilenme eğilimindedirler. Kendilerini dış dünyayla daha kolayca uyumlu hale getirebilirler ve sosyal etkileşimlerde aktif rol alırlar.¹⁷⁹ Dışa dönükler, genellikle sosyal, konuşkan ve canlı bir kişilik sergilerler. Yeni durum ve deneyimlere karşı açıktırlar. Yeni durumlara pervasız bir güvenle atılabilirler. Sosyal etkileşimlerde aktif olarak yer alarak, çevreleriyle kolaylıkla bağ kurabilirler.¹⁸⁰

1.3.5.3. Hümanistik (İnsancıl) Kişilik Kuramı

Abraham Maslow, Freud’un psikolojiyi hastalıklı yönüne odaklandığını ve bunun yeterli olmadığını düşünerek psikolojinin sağlıklı olan yönünün de keşfedilmesi gerektiğini savunur.¹⁸¹ Maslow’un Hümanistik (İnsancıl) psikoloji kuramı, Freud’un psikanalitik yaklaşımından farklı bir perspektif sunarak insanın potansiyellerini gerçekleştirmeye, en üst düzeyde gelişmeye ve sağlıklı yönlerine odaklanır.

¹⁷⁴ Gürsen Topses- Nergüz Serin Bulut, *Psikolojik Danışma ve Kişilik Kuramları*, (Ankara: Nobel Yayın, 2012), 50.

¹⁷⁵ Jung, *Psikolojide Tipler*, 353.

¹⁷⁶ Demirtaş, “Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji” 85-86.

¹⁷⁷ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 80-81.

¹⁷⁸ Carl G. Jung, *Psikolojide Tipler*, 355.

¹⁷⁹ Demirtaş, “Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji” 86.

¹⁸⁰ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 80.

¹⁸¹ İnanç- Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 314.

Maslow insanın içsel motivasyonlarını, kişisel büyüme, kendini gerçekleştirme ve sağlıklı yönlerini ön plana çıkarır. Hümanistik yaklaşım, insanın potansiyellerine ve kendini gerçekleştirme sürecine vurgu yapar. Ona göre, insanlar kendi içsel kaynaklarını kullanma ve en üst düzeyde gelişme eğilimine sahiptirler. Maslow'un kişilik kuramının temel kavramları bulunmaktadır. Bunlar; *İhtiyaçlar Hiyerarşisi, Kendini Gerçekleştirme ve İçsel Motivasyon*'dur.

İhtiyaçlar Hiyerarşisi: Maslow'un en bilinen katkılarından biri, insan ihtiyaçlarının piramit şeklinde hiyerarşik bir yapıda düzenlenmesidir. Maslow, oluşturduğu piramidin en alt basamağına insanların temel fizyolojik ihtiyaçlarını (beslenme, barınma, güvenlik) yerleştirir. Daha üst basamaklarına ise güvenlik ihtiyaçları, sevgi ihtiyaçları, saygınlık ihtiyaçlarını koyar. Piramidin son basamağına da kendini gerçekleştirme ihtiyacını yerleştirir. İhtiyaçlar hiyerarşisi, temel ihtiyaçların tatmin edilmesi için öncelikli olduğunu ve daha üst seviyedeki ihtiyaçların bu temel ihtiyaçların karşılanması üzerine inşa edildiğini gösterir.¹⁸²

Kendini Gerçekleştirme: Maslow'un kişilik kuramında önemli bir konsept, *kendini gerçekleştirme*dir. Bu kavram, kişinin potansiyelini en üst düzeyde kullanması, kişisel hedeflerine ulaşması ve içsel yeteneklerini gerçekleştirme anlamına gelir.¹⁸³ Maslow, insanların bu süreçte kişisel büyüme ve tatmin yaşayacağını düşünür. Kendini gerçekleştirme, kişinin kendi içsel kaynaklarını kullanarak en üst düzeyde gelişmeye doğru bir eğilimi ifade eder.¹⁸⁴

İçsel Motivasyon: Maslow'un kişilik kuramı, insanların içsel motivasyonları ve doğal eğilimlerinin insan davranışlarını ve gelişimini yönlendiren temel güç olduğunu vurgular. İnsanlar, içsel ihtiyaçlarını karşılama ve kendilerini gerçekleştirme eğilimindedirler. Bu içsel motivasyon, dışsal zorlamalardan veya çevresel etkilerden daha güçlüdür.

Maslow'un hümanistik kişilik kuramı, insanları sadece hastalıklı yönleriyle değil, aynı zamanda sağlıklı yönleriyle anlamak ve potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmak için önemli bir perspektif sunar.¹⁸⁵ Bu kuram,

¹⁸² Abraham H. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996), 41.

¹⁸³ Turan, "Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma", 68.

¹⁸⁴ Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, 34-36.

¹⁸⁵ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 165.

pozitif psikoloji hareketinin temellerinden birini oluşturmuş ve insanın içsel güçlerini ve motivasyonlarını ön plana çıkararak kişisel gelişim sürecine katkıda bulunmuştur.

1.3.5.4. Pozitif Psikoloji- Kişilik İlişkisi

Pozitif psikoloji, daha önce de ifade edildiği gibi insanların yaşamlarını daha anlamlı ve tatmin edici bir şekilde yaşamalarına odaklanan, psikolojinin olumlu yönlerini keşfetmeye çalışan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, kişisel güçlere, erdemlere, psikolojik iyi oluşa, öznel iyi oluşa odaklanıp insanların mutluluğu, refahı ve kişisel gelişimi üzerine yoğunlaşarak bireylerin potansiyelini arttırmayı amaçlar. Bu bağlamda, pozitif psikoloji ve kişilik arasındaki ilişki önemli bir inceleme alanıdır.

Pozitif psikoloji, kişilik konusunda bir *kişilik kuramı* geliştirmemiş olsa da bu konuda bazı önemli katkılarda bulunmuştur. İnsanların içsel güçlerini ve pozitif yönlerini kullanmalarına yardımcı olarak bireylerin kendi yeteneklerini fark etmelerine, bu yetenekleri geliştirmelerine ve olumlu bir yaşam sürmelerine odaklanır.¹⁸⁶ Böylece kişilerin olumlu kişilik sahibi olmalarında onlara rehberlik sağlar. Bu bağlamda *öznel iyi oluş*, *psikolojik iyi oluş* ve *erdemler ve karakter güçleri* kavramlarını kullanır.

Öznel iyi oluş: Hazcı (hedonic) olarak da ifade edilen öznel iyi oluş yaklaşımının odağı mutluluktur. Bireylerin kendi yaşamlarını ve deneyimlerini değerlendirdiği, yaşadıkları tatmin, mutluluk ve anlamı ifade eden kişisel bir kavramdır. Olumlu duygu, olumsuz duygu ve yaşam doyumu bu kavramın temel bileşenlerindendir. Öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarını daha anlamlı, tatmin edici ve mutlu bir şekilde yaşamalarına katkı sağlamayı amaçlar.¹⁸⁷ Pozitif psikoloji, kişilerin pozitif deneyimleri fark etmelerine, takdir etmelerine ve bunu arttırmalarına yardımcı olur. Bu da kişiliğin bir yönünü oluştururken bu durum bireylerin yaşam kalitesini yükseltir.

Psikolojik İyi Oluş: Psikolojik işlevsellik (eudaimonic) olarak da isimlendirilen pozitif iyi oluş; kendini gerçekleştirme, kendini anlama, içgörü yetisi kazanma olarak açıklanmaktadır.¹⁸⁸ Psikolojik iyi oluş *kendini kabul*, *bireysel gelişim*, *yaşamın amacı*,

¹⁸⁶ Duygu Biricik, “Pozitif Psikoloji Nedir?”, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi* 45/767 (Nisan 2012), 29.

¹⁸⁷ Fulya Cenksever Önder– Ayten Bölükbaşı Uygur, “Martin Seligman- Pozitif Psikoloji”, *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*, ed. Burhan Çapri (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 765.

¹⁸⁸ Önder–Uygur, “Martin Seligman- Pozitif Psikoloji”, 763.

olumlu ilişkiler, çevresel hakimiyet ve özerklik olmak üzere altı boyuttan oluşmaktadır.¹⁸⁹ Pozitif psikoloji, sadece ruhsal hastalıkların ortadan kalkmasını değil, aynı zamanda insanların psikolojik olarak iyi olmasını da hedefler. Kişiliğin bu bileşenleri, bireylerin yaşamlarını olumlu bir şekilde etkiler ve kişisel mutluluğu artırır.¹⁹⁰

Erdemler ve Karakter Güçleri: Pozitif psikolojinin temelinde, insanların sahip olduğu erdemler ve karakter güçleri vardır. Kişiliğin bu temel yapı taşları, insanların davranışlarını, tercihlerini, tutum ve ilişkilerini şekillendirir. Örneğin, cesaret, dürüstlük, sevgi, adalet gibi erdemler kişiliğin temel taşlarıdır. Pozitif psikoloji bu erdemlerin geliştirilmesini ve kullanılmasını teşvik eder. Bireylerin karakter güçlerini fark etmeleri ve bunları geliştirmeleri kişilik gelişimlerine olumlu yönde etkiler.

Pozitif psikoloji; erdemli yaşamakla, potansiyelleri yerine getirmekle, yapmaya değer olan şeyleri yapmakla, bir amaca sahip olmakla ve pozitif ilişkiler tecrübe edebilmekle gerçek mutluluğun mümkün olacağını savunur.¹⁹¹ Bu sayede bireyler olumlu kişilik gelişimi göstererek hayatta anlam bulma olanağına kavuşacaklardır. Bu bağlamda pozitif psikoloji “nasıl mutlu olunur” sorusundan ziyade “iyi yaşam nedir” sorusuna odaklanır. Bu soruyu ise öncelikle bireylerin sahip oldukları güçleri ve erdemleri keşfetmeleri gerektiği ardından ise davranış, tutum ve düşüncede keşfedilen bu erdem ve güçlere yer vererek onları yaşamın bir parçası haline getirmeli şeklinde yanıtlamaktadır. Bu durumda birey keşfettiği ve yaşamında yer verdiği erdemler ve güçlerle kişiliğini şekillendirerek onun olumlu yönde gelişmesini sağlamış olacaktır.

Pozitif psikoloji, kişiliğin mutluluk, başarı, sağlık ve ilişkiler gibi pozitif sonuçlarla ilişkisini anlamaya çalışırken ¹⁹² bireyin güçlü yönlerini ve başarabileceklerini vurgulayarak olumlu bir perspektif sunar. Bunu yaparken bireyi tek başına ele almayı doğru bulmayan pozitif psikoloji yaklaşımı erdem ve güçlerin

¹⁸⁹ Carol D. Ryff- Burton H. Singer, “Know Thyself And Become What You Are: A Eudaimonic Approach To Psychological Well-Being”, *Journal Of Happiness Studies* 9/13 (February 2008), 19.

¹⁹⁰ Önder-Uygur, “Martin Seligman- Pozitif Psikoloji”, 781.

¹⁹¹ Kate Hefferon- Ilona Boniwell, *Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma ve Uygulamalar*, çev. Tayfun Doğan, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), 77.

¹⁹² Biricik, “Pozitif Psikoloji Nedir?”, 29.

bireye eğitim çağında öğretilmesini hedeflemektedir.¹⁹³ Bireyi sonunda olumlu kişiliğe ulaştıran güçleri keşfetmede çevresel faktörler de etkili olmaktadır. Bu çevresel faktörler; eğitimsel ve mesleki fırsatlar, destekleyici ve dengeli bir aile, güvenli çevre ve okullar, siyasi ve toplumsal kurum ve kuruluşlar gibi unsurlardır. Aynı zamanda akıl hocaları, rol model alınan kişiler, destekleyici akranlar, atasözleri ve çocuk masalları da bu konuda etkili olan unsurlar arasında sayılmaktadır.¹⁹⁴ Diğer bir deyişle kişilik üzerinde etkili olan çevresel faktörlerin birçoğu bireyin potansiyel güçlerini keşfetmesinde ve bunları hayatının bir parçası haline getirmesinde etkili olmaktadır.

Pozitif kişilik özellikleri çalışmalarında pozitif psikolojiye yöneltlen eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerin ana konusu ise yirmi dört karakter gücü beş büyük kişilik özelliği teorisinden farklı olup olmadığıdır. Diğer bir deyişle karakterin güçlü yönlerinin ve erdemlerin aksiyonda değerler sınıflandırılmasıyla altı erdem başlığı altında yirmi dört karakter gücünün yeni gibi ortaya koyulan fakat eski olan fikirler olduğu iddiasıdır. Aksiyonda değerler değerlendirme anket ve ölçeklerinin analizleri Beş Faktör Modeli'nin kişilik özelliği teorisinde bulunan duygusal denge, dışa dönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk özellikleriyle örtüştüğü sonuçlar verildi. Buna karşın farklı çalışmalar karakterin güçlü yönleri ve erdemleri ile Beş Faktör Modeli'nin örtüştüğü noktalar bulunsa da yine de aralarında farklar olduğunu göstermektedir.¹⁹⁵ Bununla birlikte aksiyonda değerler, karakter güçlerinin beş faktör modelinin ele aldığı değerleri ölçmekle beraber insan deneyiminin ve davranışının ahlaksal boyutunu da ele aldığı görülmektedir.¹⁹⁶

1.4. Pozitif Psikoloji ve Din

Din ve (pozitif) psikoloji insanların psikolojik ve duygusal refahlarını anlamak ve geliştirmek için farklı yaklaşımlar sunan iki önemli alandır. Her iki alan da insanların yaşamlarını daha anlamlı, mutlu ve tatmin edici bir şekilde yaşamalarına

¹⁹³ Martin E. P. Seligman vd., "Positive Education: Positive Psychology and Classroom Interventions", Oxford Review of Education 35/3, (2009), 293.

¹⁹⁴ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 93; Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 208-209.

¹⁹⁵ Örnek olarak bk. Nansook Park- Christopher Peterson, "Moral Competence and Character Strengths Among Adolescents: The Development and Validation of The Values in Action Inventory of Strengths for Youth", Journal of Adolescence 29/6 (2006).

¹⁹⁶ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 99.

yardımcı olmayı amaçlar. Ancak bu iki alan arasındaki ilişkiyi anlamadan önce din ve dindarlık kavramlarını kısaca ele almak önemlidir.

1.4.1. Din ve Dindarlık

İnsanlık tarihi boyunca din olgusu, kültürlerin ve toplumların temel bir parçası olmuştur. İster ilkel topluluklarda isterse modern toplumlarda olsun, dinin varlığı ve etkisi insanların düşünce dünyalarını derinden etkilemiştir. Din fenomeninin bu kadar eski olmasına karşın mutabık olunan bir tanımı mevcut değildir. Zira din kavramı çok boyutlu, geniş ve karmaşık bir olgudur. Tek bir dini gelenek içerisinde dahi çeşitli farklılıklar bulunması tek tanım ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle din kavramı için birçok farklı tanım mevcuttur.

Din kavramının farklı tanımlamaları, alınan perspektife göre değişiklik gösterir. Bu bağlamda özselsel ve işlevsel tanımların varlığından söz edilebilir.¹⁹⁷ Dinin içeriğindeki değişmeyen unsurları ön plana çıkararak yapılan özselsel tanımlamalar, dinin doğası, inançları, ibadet biçimleri, kuralları gibi kalıcı ve temel özelliklerini vurgularken kökenlerini, esaslarını ve ortak öğretilerini anlamak amacıyla kullanılır. Dinin birey ve toplum hayatındaki işlevine bakarak yapılan tanımlar ise işlevsel tanımları ifade eder. Bu tür tanımlamalar dinin, insanların yaşamlarındaki pratik etkilerini anlamak amacıyla kullanılır. Her iki yaklaşım da din kavramını farklı açılardan ele alır ve farklı perspektifler sunar. Özselsel tanımlamalar daha çok teolojik ve inanç odaklı bir bakış açısını yansıtırken, işlevsel tanımlamalar dinin sosyal ve psikolojik etkilerine dikkat çeker. Bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcıdır ve dinin karmaşık yapısını anlamak için farklı perspektifler sunar.

Sosyoloji, psikoloji, ilahiyat, felsefe gibi farklı bakış açılarına sahip alanlar, dinin önem verdiği boyutları vurgulayarak farklı din tanımları yapmaktadırlar.¹⁹⁸ Din psikolojisi bağlamında, William James dini “bireylerin duygu, düşünce ve fiilleri”¹⁹⁹ olarak tanımlarken, Sigmund Freud dini, saplantı nevrozu, arzuların tatmini ve bir

¹⁹⁷ Osman Eyüpoğlu- Cengiz Batuk, “Özselsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/38 (Aralık 2015), 96.

¹⁹⁸ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün Mü?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1987), 414.

¹⁹⁹ Mustafa Doğan Karacoşkun, “Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar”, *Din Psikolojisi* ed. Mustafa Doğan Karacoşkun (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 35.

yanılısama olarak görür.²⁰⁰ Diğer taraftan Jung’a göre din, “kalıtsal eğilimler” olarak adlandırdığı arketiplerden biridir.²⁰¹ Frankl’a göreyse din, insanın anlam arayışındaki sorularına cevap veren ve bireye destek olan bir kavramdır.²⁰²

Sonuç olarak dinin karmaşık ve çok katmanlı doğası, kültürel farklılıklar, kişisel deneyimler ve disiplinler arası yaklaşımların farklılıkları dinin tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Din, çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olduğundan, tek boyutlu yaklaşımlarla bütünsel olarak anlaşılamamaktadır.²⁰³ Din kavramının son derece geniş ve farklı tanım ve yaklaşımları bulunmasına rağmen, tanımların ortak bir noktada kesiştikleri söylenebilir. Bu ortak nokta; inanılan varlık (Tanrı) ile inanan varlık (insan) arasında kurulan ruhsal ve manevi ilişkidir.²⁰⁴ Din, genellikle insanın kendisi dışında bir üstün kudret veya evrensel bir düzen olarak gördüğü bir güce inanmayı içerir. Birey bu inanç ile duygusal gereksinimlerin karşılanmasını ve yaşamın dengeye kavuşmasını ister ve bireyler genellikle bu inancı, ibadet ve hizmet gibi eylemlerle ifade ederler.²⁰⁵

Din kavramını tanımlamak kadar dindarlık kavramını tanımlamak da oldukça zordur. Din kavramının doğası gibi, bu zorluklar da dindarlık teriminin çok yönlü yapısından kaynaklanmaktadır. Din gibi, dindarlık kavramı da kişisel inançlar, değerler ve davranışlarla derinlemesine bağlantılıdır. Bu karmaşık ilişki, dindarlık kavramını tanımlamayı zorlaştırmaktadır.²⁰⁶ Diğer taraftan dinler, farklı değer ve davranışlara verdikleri öneme ve boyutlara bağlı olarak geniş bir ölçüde farklılaşabilmektedir. Onlar, farklı inanç sistemleri, ritüellerin etik kuralları, toplumsal angajman veya manevi deneyimler gibi farklı yönler üzerinde değişik dozda vurgular yapabilmektedir. Bu çeşitlilik, dindarlık tanımının evrensel bir nitelik kazanmasını da zorlaştırmaktadır.

²⁰⁰ Karacoşkun, “Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar”, 44.

²⁰¹ Karacoşkun, “Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar”, 45.

²⁰² Gülnur İlk- Mustafa Bilici, “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/17 (21 Aralık 2020), 51.

²⁰³ Karaca, *Din Psikolojisi*, 68.

²⁰⁴ Karaca, *Din Psikolojisi*, 69.

²⁰⁵ G. Stephens Spinks, “Psikoloji ve Din”, çev. Bozkurt Koç- Zeynep Özcan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Haziran 2008), 311.

²⁰⁶ Ali U. Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/ 2 (2013), 177.

Dindarlık, inanılan varlık (Tanrı) ile inanan varlık (insan) arasında kurulan ruhsal ve manevi ilişki, bir zorunluluk taşımadan ortaya çıkan dinamik bir durumu ifade eder. İnsan, Tanrı'ya olan inancı doğrultusunda bu ilişkiyi şekillendirir. Bu ilişkinin temel amacı, Tanrı'ya yakın olabilmek ve onun iradesine uygun bir hayat yaşamaktır. İnsan, Tanrı'ya duyduğu yakınlığı ve bağlılığı güçlendirmek için çabalar ve hayatını onun öğütlerine göre şekillendirir. Yaşamını inancıyla bir bütün haline getirmeye çalışan birey *dindar* olarak isimlendirilir.²⁰⁷ Diğer taraftan hayatın akışı ile dinin bütünleşmesi her zaman bireyin dindar olduğunu göstermez. Bu bütünleşme süreci farkındalık ile oluşmaktadır.

Dindarlık kavramının üç sacayağından oluştuğu söylenebilir. Bu ayakların birincisi aşkın bir varlık olgusudur. İkincisi bu aşkın varlığı kabul edip onaylayan ve ona inanan insandır. Üçüncü ayak ise kabul edilip inanılan aşkın varlığın tavsiyelerine göre inanan kişinin hayatını şekillendirmesi yani dini yaşamdır.²⁰⁸ Dindarlık kavramı, bu üç temel unsur arasında bir bütünlük oluşturur. Bu unsurların her biri, dindarlık fenomeninin ana taşlarıdır. Bu bağlamda, dindarlık bir farkındalık durumunu gerektiren bilinç hali olarak kabul edilir.²⁰⁹ Bu farkındalık, aşkın bir varlıkla, onun inancıyla ve hayatın bu inanca göre düzenlenmesiyle ilgilidir. Dindarlık bu temel farkındalık sonucunda şekillenir ve bireyin manevi kimliğini oluşturur. Bu üçlü yapı, dindarlık kavramının karmaşıklığını ve çok boyutlu doğasını açıklarken, aynı zamanda dindarlığın temel yönlerini ve dinamiklerini de ortaya koymaktadır.

Farklı dinler arasında birçok farklılık ve ayrılıklar bulunsa da dindarlık yaşantıları bakımından önemli benzerlikler ve ortak noktalar mevcuttur. Dindarlığın anlaşılabilmesi için, bu kavramın boyutlarının belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda, dindarlığın boyutlarını ilk defa çok boyutlu bir şekilde sistematik hale getiren Glock, dindarlığın beş boyutunu ortaya koymuştur.²¹⁰ Bu beş boyut *inanç*, *bilgi*, *davranış*, *duygu (tecrübe)* ve *etki* boyutlarıdır.

İnanç Boyutu dindar bireyin dini öğretileri kabul etme ve onaylama sürecini ifade eder. Dindar insan, ilgili dinin öğretilerini ve inançlarını kabul eder. Dinler,

²⁰⁷ Karaca, *Din Psikolojisi*, 69.

²⁰⁸ Karaca, *Din Psikolojisi*, 71-72.

²⁰⁹ Karaca, *Din Psikolojisi*, 71.

²¹⁰ Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 1/1 (Ocak 2001), 29.

mensuplarının bu temel inançları benimsemesini bekler ve bu inançlar, dindar bireylerin manevi yolculuklarının temelini oluşturur. Ancak, inançların içerik ve kapsamı hem farklı dinler arasında hem de aynı dinin farklı gelenekleri arasında farklılık gösterebilir.²¹¹

Bilgi Boyutu bireyin dini bilgi ve anlayışını yansıtır. Dindar bireyin dini bilgiye sahip olma ve anlama yeteneği bu boyutta yer alır. Bu, dinî metinleri okuma, dini öğretileri anlama, sembollerin ve ritüellerin anlamını kavrama gibi unsurları içerir. Bilgi boyutu, bireyin dini anlayışını geliştirme ve derinleştirme sürecini ifade eder. İnanç ve bilgi boyutları birbirleriyle yakından ilişkilidir.²¹² Bu boyut, dindarlığın anlayışını ve derinliğini artırırken, inanç boyutuyla birlikte dinî deneyimin temelini oluşturur.

Davranış Boyutu dini inançları ve değerleri günlük yaşamda somutlaştıran ve dini kimliği temsil eden bir bileşen olarak kabul edilir. Bu boyut, bireylerin dini inançlarını pratiğe dökme şekillerini açıklar. Dindar bireylerin dini ritüel ve bağlılık ifadelerini içerir.²¹³ Ritüeller genellikle belirli bir biçimselliğe sahiptir ve dini topluluklar arasında paylaşılır. Örnek olarak, dua, oruç, ibadet ayinleri ve dini bayramlar gibi ritüeller verilebilir. Bağlılık, bireyin Tanrı'ya, dini değerlere ve inançlara olan derin duygusal bağlılığını yansıtır. Bu, bireyin manevi ilişkisini güçlendirmek ve dini öğretilere daha derin bir bağ kurmak amacıyla gerçekleştirdiği özel ibadetler veya manevi pratiklerle belirginleşir. Kişisel dua, meditasyon, manevi okuma gibi bağlılık ifadeleri buna örnektir.

Duygusal (Tecrübi) Boyut bireylerin öznel dini deneyimlerini içerir. Tecrübe boyutu, dindarlığın içsel boyutunu vurgular ve bireylerin manevi deneyimlerini ifade eder. Bu deneyimler, bireyin inançlarını daha derinlemesine anlamasına, kişisel bağlantılar kurmasına ve manevi yaşamını şekillendirmesine yardımcı olur. Tecrübe boyutu, bazı dindar bireylerin dini ilahi deneyimler yaşadığına inandığı bir alanı da kapsar. Bu tür deneyimler, Tanrı'nın varlığını veya ilahi bir gücü doğrudan hissetme, iç görüler veya manevi aydınlanmalar gibi deneyimleri içerir. Her bireyin Tecrübe

²¹¹ Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 493.

²¹² Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi" 493; Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma" 30.

²¹³ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi" 493.

boyutu deneyimi farklıdır.²¹⁴ Bu deneyimler, kişinin yaşam deneyimleri, kişisel duygusal yapı, inançları ve kültürel bağlamı tarafından şekillenir.

Etki Boyutu bireylerin dini inançlarını, bilgilerini, deneyimlerini ve uygulamalarını nasıl günlük yaşamlarına yansıttıklarını ifade eder. Dindarlığın diğer boyutlarını pratik hayata taşıma biçimini temsil eder. Dindarlık, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de etkiler yaratır. Dindar bireyler, toplumlarına ve çevrelerine nasıl katkıda bulunacaklarına dair sorumlulukları göz önünde bulundurabilirler. Dini değerler, toplumsal adalet ve yardımseverlik gibi alanlarda etkili olabilir.

Dindarlığın etki boyutu din-kişilik ilişkisi açısından önemlidir. Dinin etki boyutu dinin inanan bireyden ne beklediğinin yanı sıra inanan bireylerin inançlarını günlük hayatlarına nasıl yansıttıkları, tutumlarında ne gibi değişiklikler olduğuyla ilgilidir.²¹⁵ Bireylerin inandıkları dini ilkelere göre alışkanlıklarını, toplumsal olaylara bakışlarını, insanlarla olan ilişkilerini düzenlemeleriyle alakalıdır.²¹⁶ Diğer bir deyişle bireyler inandıkları dinin tavsiyelerine ve değer sistemine hayatlarında bilinçli veya bilinçsiz olarak yer vermektedirler.²¹⁷ Böylece dinin tavsiye ettiği yaşam biçimi, değerler ve öğretilerle bireylerin düşünce ve davranışlarına etki eder. Bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarına etki ederek bunların şekillenmesine yardımcı olması bireylerin kişiliğine etki etmesini ve onun şekillenmesini mümkün kılar. Bu durum dindarlığın etki boyutunu oluştururken aynı zamanda din-kişilik arasındaki ilişkinin yansımalarını ortaya koymaktadır.

1.4.2. Din-Kişilik İlişkisi

Din, insanoğlu için binlerce yıl boyunca hem toplumsal hem de kişisel bir öneme sahip olmuştur. İnsanların inançlarını, değerlerini ve dünya görüşlerini şekillendiren din, aynı zamanda bireylerin kişilik gelişimini etkileyen ana faktörlerden biridir. Din ile kişilik arasında çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki karşılıklı ve derinlemesine bir etkileşimi beraberinde getirir. Kişilik insanda dinin nasıl şekilleneceğini belirlerken din de kişiliğin oluşumundaki temel taşlardan birini

²¹⁴ Karaca, *Din Psikolojisi*, 100.

²¹⁵ Yıldız, “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, 36.

²¹⁶ Ali Köse- Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 114-115.

²¹⁷ Karaca, *Din Psikolojisi*, 102.

oluşturur.²¹⁸ Din olgusu kişinin yaşadığı toplumu, kültürü içine alarak geniş bir alana yayılır. İnanan kişinin hem bireysel hem de toplumsal hayatını kapsar. Başka bir ifadeyle din; duygu, arzu, inanç ve toplum üzerinde etkin bir olgudur. Bu nedenle dinin belirlediği kurallar bireylerin tutum ve davranışları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.²¹⁹

Dinin nihai hedeflerinden biri kendisine inanan bireylerin bir bütünlüğe ulaşmasını sağlamaktır. Dinler inananlarına ahlaklı, erdemli ve ölçülü bir davranış ve tutumlarla olumlu özellikleri öğütleyerek bütünlük kazanmalarını ister. Bu öğütleri ve yönlendirmeleri içselleştirip yaşantılarına aktaran bireylerin iç ve dış dünyasında bütünlük meydana gelir.²²⁰ Bu sayede olumlu kişilik özelliklerine sahip olan bireylerde oluşan iç bütünlük beraberinde iç huzuru getirir. İç huzur ise tutum ve davranışlarla dış dünyaya yansiyarak iç ve dış denge sağlanır, tutarlılık meydana gelir. Sonuçta bir bütünlük oluşarak çelişkilerden ve karmaşadan uzak sağlıklı bir kişilik meydana gelir. Zira kişiliğin bir bütünlük oluşturabilmesi için kişinin içsel yaşamıyla dışsal yaşamı arasında tutarlılığa ve bütünlüğe ihtiyacı vardır.

Kişilik kendisini oluşturan bütün parçaların bir çatı altında toplanmasını sağlayan merkezi ve bütünsel bir yapı şeklinde tanımlanabilir. İncanın gücü ile kişilik gücü arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle Aşkın bir varlığa olan inanç ne kadar güçlüyse bireyin oluşturacağı kişilik de o kadar güçlü ve sağlam olma imkanına ulaşmaktadır. Aynı şekilde güçlü ve sağlam bir kişiliğe sahip bireyin de güçlü inanç sahibi olduğu söylenebilir.²²¹ Kabul edilip bağlanılan inanç ve değerler zamanla kişiliğin bir parçası haline gelir. Diğer taraftan kişilik de bu inanç ve değerleri kendi içerisinde harmanlayarak onlara bireyin yaşamında yer verir.²²²

Din, mensuplarının kişiliklerini önemli ölçüde şekillendiren etik değerler, kurallar ve öğretiler sunar.²²³ Dinler, mensuplarından olumlu davranış biçimlerini benimsemelerini ve güçlü bir kişilik geliştirmelerini ister. Özellikle, yalan söyleme,

²¹⁸ Karaca, *Din Psikolojisi*, 190.

²¹⁹ Peker, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”, 104.

²²⁰ Karaca, *Din Psikolojisi*, 191.

²²¹ Ali Ulvi Mehmedoğlu *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 72.

²²² Karaca, *Din Psikolojisi*, 191.

²²³ Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, 185.

doğruluktan sapma, zulüm ve adaletsizlik yapma, kıskançlık, alkol tüketme gibi başkalarına zarar verebilecek davranışları yasaklamak suretiyle kişiliği bu olumsuz etkilerden korumaya çalışır. Çalışma, üretme, empati, başkalarını düşünme, toplumsal katkı vb. gibi davranışları özendirerek olumlu kişilik gelişimine destek verir.

Din ayrıca mensuplarına, zorlayıcı koşullar veya yaşamın karmaşıklığı gibi zorlu durumlarla başa çıkmada yardımcı olabilecek psikolojik ve duygusal dayanıklılık kazandırabilir.²²⁴ Örneğin, inanan bir kişiye, stresli anlarda güvende hissetme, kaygıyla başa çıkabilme, depresif düşüncelere karşı umut ve haksızlıklarla mücadele etme yetisini güçlendirebilir.²²⁵ Özetle dinler, mensuplarına etik değerler ve ahlaki rehberlik sunarak kişiliklerinin olumlu yönde şekillenmesine katkıda bulunur ve onları yaşamlarındaki zorluklarla başa çıkabilen bireyler haline gelmelerine yardımcı olur.

Dinler öğütledikleri ve aşıladıkları değerler ile de kişiliğin gelişimine etki etmektedir.²²⁶ İslam dininin ahlaki değerleri, bireylerin kişilik gelişimini etkileyen temel bir rol oynar. Adalet, merhamet, dürüstlük, sabır, empati ve yardımlaşma gibi İslam'ın öğretilerinde vurgulanan ahlaki değerler, kişiliğin ahlaki temelini oluşturan belli başlı erdemlerdir. İslam, bu değerleri içselleştirmeyi teşvik eder ve bireylerin hem kendi hem de toplumun ahlaki standartlarına uymalarını önerir. Bu değerler, kişinin diğer insanlara karşı adil, merhametli, dürüst ve sabırlı olmasını teşvik eder, ahlaki bir kimlik geliştirmelerine yardımcı olur. İslam'ın ahlaki öğretileri, kişinin duygusal dengeyi korumasına, toplumsal dayanışmayı teşvik etmesine ve toplum içinde daha iyi bir rol oynamasına yardımcı olur.²²⁷

Dindarlığın tanımlarından biri de inanç ve uygulamaların maddi ve manevi etkilerinin bireyin davranışına yansımalarıdır.²²⁸ Kişisel veya toplumsal her türlü değerlendirmenin yaratıcı olarak kabul edilen varlığı merkeze almasını ifade eden Allah merkezilik kavramı kişinin yaşamındaki etkileri göz önünde bulunduran bir dindarlık tanımı olarak önerilir. Buna göre kişi düşünce ve eylemlerinin Allah'ın emirlerine uygun olduğuna inanıyorsa başkalarının bu düşünce ve eylemlerine yönelik

²²⁴ Karaca, *Din Psikolojisi*, 110.

²²⁵ Faruk Karaca, "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine" *Dini Araştırmalar* 6/16 (Haziran 2003), 78.

²²⁶ Hökelekli, "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", 17.

²²⁷ Hâbil Şentürk, "Kişilik ve Din", *Diyanet İlmî Dergi* 30/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1994), 72-73.

²²⁸ Köse- Ayten, *Din Psikolojisi*, 111.

eleştirilerden etkilenme düzeyi düşmektedir. Dindar birey, inandığı dini öğrenmek, düşünce ve eylemlerinin Allah'ın emirlerine uygunluğunu değerlendirmek için bir rehber ihtiyacı duyabilir ve dinler açısından bu rehberler genellikle peygamberler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnancı olan birey için, peygamberin davranışlarını ve ahlakını örnek almak, Allah merkezli bir inançla sahip olma açısından hayati bir önem taşımaktadır. Zira dindar kişilik, peygamber rehberliğinde şekillenerek gelişim gösterme imkanına kavuşur.

İslam dini özelinde inananlar için bu rol model alınan kişi Hz. Muhammed'dir.²²⁹ Onun ailesiyle²³⁰ ve ashabıyla²³¹ kurduğu iletişim, iş ve ticari hayatı,²³² eğitimci yönü,²³³ ahlaki özellikleri²³⁴ Müslümanlar için örneklik teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle onun hayatındaki tutum ve davranışları Müslümanlara birçok farklı alanda rol model olmaktadır.²³⁵ rol model alınan kişi onu rol model alan kişiler için bir motivasyon kaynağı haline almaktadır.²³⁶ Bu bağlamda Hz. Muhammed'in insani yönü onun örnek alınmasında kolaylık sağlamaktadır. Zira o insani özelliklerden uzak sadece insan üstü özelliklere sahip bir peygamber olsaydı insanların onu örnek alması zor bir hale gelirdi.

Dindarlığın etki boyutu din kişilik ilişkisi açısından önemlidir. Din tavsiye ettiği yaşam biçimi, değerler ve öğretilerle bireyin düşünce ve davranışlarına dolayısıyla da kişiliğine etki eder. Bireyler inandıkları dinin tavsiyelerini ve değer sistemini hayatlarına bilinçli veya bilinçsiz olarak yer vermektedirler.²³⁷ Bu durum

²²⁹ er-Ra'd 13/7.

²³⁰ Örnek olarak bk. Muhittin Akgül, "Hz. Peygamber'in Eşleriyle Münasebetleri", *Diyanet İlmi Dergi* 47/2 (Haziran 2011), 91-116.

²³¹ Örnek olarak bk. İhsan Arslan, "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı", *Din Bilimleri Akademik ve Araştırma Dergisi* 12/3, (2012), 119-149.

²³² Örnek olarak bk. Veysel Akkaya, *Peygamber Efendimiz'in Ticari Hayatı*, İstanbul: Erkam yayınları, 2014.

²³³ Örnek olarak bk. Şükrü Keyifli, Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2, (2013), 81-101.

²³⁴ Örnek olarak bk. Mehmet Bayraktutar, "Hz. Peygamber'in Örnekliği bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı", *Ekev Akademi Dergisi* 16/50, (2012), 71-87.

²³⁵ Örnek olarak bk. Cemal Ağırman, "Hz. Peygamber'den Davranış Modelleri", *Diyanet İlmi Dergi* 37/3 (Eylül 2001), 37-60; Kemal Sözen, "Hz. Peygamber'in Tebliğde Karşılaştığı Problemler", *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (Mart 2001), 87-96; Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Yakın Çevresindeki Hanımlara Karşı Muamelelerindeki Nezaket, Zarafet ve İncelik", *Diyanet İlmi Dergi* 45/1 (Mart, 2009), 91-120.

²³⁶ Sevra Su Tatlıoğlu, "Öğrenmeye Sosyal- Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura", *Sosyoloji Notları* 5/1 (Haziran 2021), 21.

²³⁷ Karaca, *Din Psikolojisi*, 102.

dindarlığın etki boyutunu oluştururken aynı zamanda din kişilik arasındaki ilişkinin yansımalarını ortaya koymaktadır.

1.4.3. Pozitif Psikoloji-Din İlişkisi

Pozitif psikoloji ve din ilişkisi, oldukça yeni bir alanı temsil eder. Bu ilişkinin gelişiminde, pozitif psikolojinin son yıllarda daha fazla ilgi görmesi etkili olmuştur. İnsanlar, iyi bir yaşamın ne olduğunu belirlerken normlar, dini inançlar, kültürel örnekler gibi değer sistemlerini kullanmaktadır.²³⁸ İyi bir yaşamı olumlu yönde etkileyen faktörler arasında din de yer alabilir. Bu bağlamda pozitif psikoloji ile din arasındaki doğal ilişki ortaya çıkmaktadır.

Dinlerin amacı inananlarına mutluluk ve huzur duygularını içeren anlamlı bir yaşam sunmaktır. Din tarafından belirlenen bu yaşam tarzı sadece salt kurallar bütünü olarak değil, aynı zamanda insanların ruh sağlığını ve maneviyatını olumlu yönde etkileyen bir rehber işlevi görür. Dinin inananlarına öğütlediği hoşgörü, sabır, tevazu, alçakgönüllülük ve paylaşım gibi birtakım ahlaki ilkeler bireyi ruhsal açıdan olgunlaştırmaktadır. Böylece din, mensuplarını duyuş, düşünüş ve davranış açısından dönüştürerek, onların hayatına anlam, amaç ve bir kimlik duygusu kazandırmaktadır.²³⁹

İnsan doğası gereği sürekli bir anlam arayışı içerisindedir. Din tarafından sağlanan anlam ve amaç ihtiyacı, inanan bireyin yaşamını ve çevresiyle ilişkilerini pozitif yönde şekillendirerek onun yaşamdan aldığı hazzı artırabilmektedir.²⁴⁰ Bireyin gelişimi, huzuru ve mutluluğu, çevresiyle iletişimi ve ilişkisiyle yakından ilişkilidir. İnsanlar yakın, güvenilir dostluklar ve destekleyici iş ilişkileri geliştirdiklerinde depresyon, sağlık sorunları ve özsaygı eksikliği riski daha düşüktür. Bu bağlamda din, mensuplarına insanlığa karşı iyi olmayı öğütleyerek sosyal etkileşimi desteklerken aynı zamanda onlara sosyal destek sağlamaktadır.²⁴¹ Bu sayede dini inançlara sahip bireyler dini olmayan yaşatlarına göre daha mutlu olma eğilimindedirler.

²³⁸ Linley, vd. “Positive Psychology: Past, Present and (possible) Future”, 6.

²³⁹ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din* (Adana: Karahan Kitabevi, 2021), 19.

²⁴⁰ Özçelik, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Üniversite Öğrencilerinde Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi*, 32.

²⁴¹ Necmi Karlı, “Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 180.

Din, bireye karşılaştığı olumsuz durumlarla başa çıkabilmesinde, korkularla baş edebilmesinde yardımcı olurken bilhassa İslam dininde yaratıcının şah damarından bile daha yakın olduğu²⁴² bilgisi bireye hiçbir zaman yalnız olmadığı güvenini vererek olumsuz duygulardan uzaklaşmasını sağlayabilir. Diğer taraftan toplumsal destek ve dayanışmayı da destekleyerek bireye bir grubun parçası olduğunu hissettirip onda hem yardımlaşma hem de sorumluluk duygusunu geliştirebilir.²⁴³ Bu doğrultuda güçlü dini inanca sahip olan ve onun ortaya koymuş olduğu yaşam biçimini benimseyen bireyler yani dindarlar hayatı anlama, toplumla bir olup aidiyet duygusu kazanma, olumsuz durumlarla başa çıkabilme ve benimsemiş olduğu değerler sayesinde pozitif duygular yaşama imkanına kavuşmaktadır.

Pozitif psikoloji ve din, bireylerin güçlü yönlerini vurgular ve onları geliştirmeyi teşvik eder. Seligman'a göre bir kısım psikolojik danışman, hastalarının güçlü yönlerini geliştirmenin; zayıf yönlerini iyileştirmekten daha iyi bir yaklaşım olabileceğinin farkına varmakla birlikte onlar aileler, okullar, dini topluluklar ve güçlü yönleri teşvik eden kurumlar gibi alanlarla iş birliği yapmanın önemini göz önünde bulundurmalıdır.²⁴⁴

Pozitif psikoloji odağını memnuniyet, neşe, mutluluğa yönelterek olumlu duygulara dikkat çekerken²⁴⁵ “esenlik, memnuniyet, umut ve iyimserlik, akış ve mutluluk, cesaret, sevgi, bağışlayıcılık, maneviyat, estetik duyarlılık, sorumluluk, nezaket, fedakârlık, hoşgörü ve iş ahlakı” temel kavramlarını ele almaktadır. Bu kavramlar dünyadaki birçok dinde öğütlenen ve övülen erdemlerdir. Din, bireyin hem fiziksel hem de ruhsal sağlığını teşvik eden bir dizi değeri içermektedir. Bu değerler arasında anlam ve amaç duygusu, sosyal destek, pozitif duyguların kazanılması ve duygu ile davranış kontrolü gibi değerler bulunmaktadır. Aynı zamanda din, herkesi kapsayan dünya görüşü, ahlaki temelleri olan bir yaşam, bir gruba bağlılık, çaresizlik anlarında aşkın bir güce sığınma gibi olumlu özellikleri öğütlemektedir.

Pozitif psikoloji, teoloji ve felsefenin kaynaklarını araştırıp destekleyerek insanın sağlığı ve mutluluğu konusundaki teorik ve pratik eylemleri ihmal etmeden

²⁴² Kâf 50/ 16-17.

²⁴³ Şentürk, “Kişilik ve Din”, 73.

²⁴⁴ Martin E. P. Seligman, “Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy”, *Handbook of Positive Psychology*, ed: Charles R. Snyder R. Ve Shane J. Lopez, (New York: Oxford University Press, 2002), 5.

²⁴⁵ Seligman- Csikszentmihalyi, “Positive Psychology: An Introduction”, 8.

dini öğretilerle çalışmalarını paralel bir şekilde yürütmektedir.²⁴⁶ Bu durum, insanların hem dünyevi hem de manevi ihtiyaçlarını ele alarak daha dengeli ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkıda bulunma potansiyeli taşımaktadır.²⁴⁷

Diğer taraftan Seligman, pozitif psikolojinin amacının bireyleri dindarlaştırmak veya daha iyimser hale getirmek olmadığını belirtir. Bunun yerine, alçakgönüllülük, affetme, hoşgörü, sevgi gibi erdemleri yaşamanın insanın ruh haline olumlu katkılar sağladığını ve aynı zamanda dini davranışları yerine getirmenin de insanın hem fiziksel hem de ruhsal sağlığına olumlu etkileri olabileceğini vurgular.²⁴⁸

Kişisel gelişim ve medeniyet ilerlemesi hem din hem de pozitif psikoloji için ortak hedefler taşır. Hâlâ birçok bilim insanı, çeşitli dindarlık türlerinin zihinsel sağlık üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini araştırmaktadır. Bu, 21. yüzyılda yapılan araştırmaların üretkenliğini kanıtlayabilecek potansiyele sahiptir.²⁴⁹

Pozitif psikoloji ve din, insan yaşamının farklı yönlerini ele alsa da temelde insanın sağlık, mutluluk ve anlam arayışlarına yanıt verme amacı taşırlar. Her iki alan da insanların esenliklerini arttırmayı, anlam ve amaç bulmayı, ahlaki değerleri teşvik etmeyi, sosyal bağları güçlendirmeyi ve maneviyatlarını geliştirmeyi hedefler. Hâlâ birçok bilim insanı, çeşitli dindarlık türlerinin zihinsel sağlık üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini araştırmaktadır. Bu, 21. yüzyılda yapılan araştırmaların üretkenliğini kanıtlayabilecek potansiyele sahiptir.²⁵⁰

²⁴⁶ Gülüşan Göcen, *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü* (İstanbul: Dem Yayınları, 1. Baskı, 2014), 103.

²⁴⁷ Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 39.

²⁴⁸ Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 170.

²⁴⁹ Brian J. Zinnbauer, “Religiousness”, *The Encyclopedia of Positive Psychology*, ed: Shane J. Lopez, (West Sussex/UK: Wiley-Blackwell Pub, 2009), 836.

²⁵⁰ Brian J. Zinnbauer, “Religiousness”, *The Encyclopedia of Positive Psychology*, ed: Shane J. Lopez, (West Sussex/UK: Wiley-Blackwell Pub, 2009), 836.

2. POZİTİF PSİKOLOJİ AÇISINDAN HZ. MUHAMMED

Bu bölümde öncelikle Hz. Muhammed'in kısaca örnek ahlakından bahsedilecek ardından pozitif psikolojinin oluşturduğu temel erdemler ve karakter güçleri sisteminde yer alan 6 erdem ve 24 karakter gücünün Hz. Muhammed'in kişiliğinde yer alıp almadığı hadis ve siyer kaynaklarında yer alan örneklerle incelenecek ve değerlendirilecektir.

Pozitif psikoloji, insanların mutluluğunu, iyilik hallerini ve insanın yaşamını anlamlı kılan şeyleri keşfetmeye odaklanan bir disiplindir. Karakter güçleri ve erdemler kavramı, bireylerin hayatlarında başarılı ve mutlu olmasını sağlarken aynı zamanda güçlü yanlarını keşfetmeleri ve bunları geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Dinse mensuplarının mutluluğunu, anlamlı bir yaşam sürmelerini, öğretisindeki erdemler ve değerlere uygun yaşamalarını isteyen bir olgudur. Bu bakımdan pozitif psikoloji ve din fenomeni ortak bir zeminde buluşmaktadır. Sadece dini pratikler ve hukuki düzenlemelerden ibaret olmayan İslam dini hayatı anlamlandırma, mensuplarına değerlerle iç içe bir hayat tarzı sunma, insanı olumsuz ve kötü şeylerden alıkoyma gibi öğretilere sahip olması açısından pozitif psikolojiyle örtüşen ilkeler içerir. İslam dininde erdemlerle ve değerlerle bezenmiş bir yaşam sürdürmenin dolayısıyla iyi ahlaklı olmanın önemi Kuran-ı Kerim'de²⁵¹ ve peygamberinin mesajlarında vurgulanmaktadır.²⁵²

İslam dininde peygamber Yaraticıyla kulları arasında bir elçi olmanın yanı sıra tebliğ ettiği dini en doğru bir şekilde yaşanması dolayısıyla da din mensupları için takip edilmesi ve örnek alınması gereken kişidir. Nitekim bu durum Kur'an-ı Kerim'de "İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Hz. Muhammed'de güzel bir örneklik vardır."²⁵³ ayetiyle de inanlara hatırlatılmaktadır. Bu örnek yaşam aynı zamanda örnek bir ahlakla sarmalanmış, etrafında bulunanları etkilemiştir. Bu durumun yakın şahitlerinden olan

²⁵¹ bk. el-A'lâ 87/14; eş-Şems 91/9; er-Rahmân 55/60.

²⁵² bk. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el- Buhari, el-Câmiu's-Sahîh, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Menâkıb", 23, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 27, "Edeb", 38-39; Ebu Hüseyin Müslim b. El-Haccac, Müslim, el- Câmiu's-Sahîh, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Fezâil", 68; Ebû İsa Muhammed b. İsa, Tirmizi, Sünenü't-Tirmizî, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977), "Birr", 47, 69.

²⁵³ el-Ahzâb 11/112.

Abdullah b. Amr b. el-Âs Hz. Muhammed'in ahlakının onda bıraktığı etkiyi, Hz. Muhammed'in sözlerinde ve hareketlerinde hiçbir çirkinlik bulunmadığı, çirkin olan hiçbir şeye de özenmediğini söyleyerek ifade eder.²⁵⁴ Onun hayatından pozitif psikolojinin erdemleri ve değerleri içinde barındıran erdemler ve karakter güçleri sistemiyle örtüşen örnekler bulunmaktadır.

2.1. Bilgelik Erdemi

Bilgelik, mutlu ve iyi bir yaşama ulaşmada, hayatın anlamını keşfetmede ve gerekli olan bilginin edinilmesi ve kullanımıyla ilgili olumlu özellikleri kapsayan bir erdemdir.²⁵⁵ Zihinsel bir güç olarak değerlendirilen²⁵⁶ bu erdem yaratıcılık, merak, öğrenme aşkı, açık fikirlilik ve bakış açısı karakter güçleri ile ilişkilidir.

2.1.1. Yaratıcılık

Bir amaç için yeni ve özgün çözümler üretebilmeyi içeren yaratıcılık karakter gücü, kişinin kendisine ve başkalarına olumlu katkılarda bulunabilmesini ifade eder. Buna göre yaratıcılık olarak tanımlanması beklenen fiil veya düşüncenin diğer fiil ve düşüncelerden daha özgün ve orijinal olması gerekirken aynı zamanda diğer kişilere fayda sağlaması da beklenmektedir. Yaratıcılık vasfı için aranan yenilik, uygunluk ve tamlık şartları, ortaya konulan fiilin veya düşüncenin yaratıcılık olarak adlandırılması için onun orijinallik taşımasını, çözülmek istenen probleme uygun olmasını ve tamamlanmış olmasını gerektirmektedir.²⁵⁷

Bir dinin peygamberi olmak yeni bir ürün ortaya koymak gibidir. Çünkü peygamberin görevi toplumdaki yerleşik kültürü, insanların zihniyetlerini değiştirerek yeni dini tebliğ edip karşılaşılan sorunların yeni din çerçevesindeki çözümlerini ifade etmektir. Bu açıdan Hz. Muhammed, peygamber olarak geldiği topluma getirdiği din ile geçmişin algısını değiştirmiş, atalar dininden insanları uzaklaştırmaya çalışmıştır. Temsil ettiği dinin bulunduğu toplum için yeni olması²⁵⁸, bu dinle toplumundaki

²⁵⁴ Buhârî, "Menâkıb" 23, "Fezâilü ashâbi'n-nebî" 27, "Edeb", 38-39; Müslim, "Fezâil" 68; Tirmizî, "Birr", 47, 69.

²⁵⁵ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 81.

²⁵⁶ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 94.

²⁵⁷ İlhan, "Bilgelik", 42; Özasma, *Pozitif Psikoloji ve İslam Düşünürlerinde Erdemler*, 104-105.

²⁵⁸ bk. el-Bakara 2/170.

sorunlara uygun çözümler sunması²⁵⁹ ve savunduğu dinin tamamlanmış olması²⁶⁰ onun yaratıcılık karakter gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Hiz. Muhammed'in sadece peygamber olduğu dönemde değil nübüvvetin öncesindeki dönemde de yaratıcılık karakter gücüne sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Kabe'nin yeniden inşa edilme sürecinde Hacerül Esved taşının yerine konulması esnasında inşaata yardım edenler arasında her kabilenin Hacerül Esved'i yerine koymayı kendisinin hakkı görmesi üzerine anlaşmazlık çıkmış, yaşanan çekişmeler, tartışmalar ve edilen yeminler sonucunda birkaç gün bekleme kararı alınmıştır. Dört beş gün bekledikten sonra bir araya gelip bulundukları yere ilk giren kişiyi hakem kılmak üzere anlaşmışlardır. İlk gelen Hiz. Muhammed olunca sevinip ona durumu anlatmışlar bunun üzerine Hiz. Muhammed bir örtü isteyerek Hacerül Esved'i örtünün içine koymuş ve oradaki her kabileden bir kişinin örtüyü tutmasını istemiştir. Bu şekilde Hacerül Esved'i taşımışlardır. Sonra Hiz. Muhammed Hacerül Esved'i yerine yerleştirmiştir.²⁶¹ Bu hadisede Hiz. Muhammed'in ortaya koyduğu fikir yeni ve özgün bir çözümdür olmakla birlikte probleme uygun bir çözüm olmuştur. Buradan hareketle o yeni ve özgün fikriyle sorunu probleme uygun bir fikirle çözüp etrafındakilere fayda sağlamıştır.

Hiz. Muhammed yaşadığı topluma getirdiğı din ile toplumdaki sorunlara uygun çözümler bulmuş, toplumuna yen bir din getirmesiyle yaratıcılık karakter gücüne uygun nitelikler taşıdığı görölmektedir. Aynı zamanda Hacerül Esved taşının yerine koyulması hadisesinde ortaya koyduğu fikirle nübüvvet öncesinde de onun yaratıcılık karakter gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.2. Merak

Merak karakter gücü canlıların çevrelerini daha iyi anlamalarına ve yaşadıkları dünyada daha etkin bir şekilde varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olur. Merak karakter gücüne sahip kişiler sorular sorar, araştırmalar yapar ve yeni deneyimlere açık olup keşfetme arzusu taşırlar. Bu karakter gücü, Ebû Abdullah Câbir İbni Abdullah'ın, Hiz. Muhammed'in Ebu Ubeyde'nin komutanlığında Kureyş kervanının karşısına

²⁵⁹ Buhârî, "Cenâ'iz", 39; "Menâkıb", 1, 8; "Enbiyâ'", 8; Müslim, "Cenâ'iz", 29.

²⁶⁰ bk. el-Mâide 5/3.

²⁶¹ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi* çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/262-263.

çıkmaları için gönderdiği askeri sefer sırasında başlarından geçenleri anlattığı hadis özelinde incelenebilir. Câbir İbni Abdullah'ın içinde olduğu bu küçük askeri birlik yiyecekleri bitmiş ve zor bir durumda sahilde ilerlerken karşılarına çıkan Anber adlı karaya vurmuş büyük bir balığı tereddüt içinde yemiştir. Başlarına gelen bu olayı Medine'ye döndüklerinde hem askeri sefer raporu hem de biraz da yanlış bir şey yapıp yapmadıklarından emin olmak amacıyla Hz. Muhammed'e anlattıklarında Hz. Muhammed "O, Allah'ın sizin için çıkardığı bir rızıktır. Onun etinden yanınızda bir miktar var mı, bize de yederseniz?" demiştir. Olayı anlatan sahabe balıktan Hz. Muhammed'e bir parça gönderdiklerini ve onun balığın tadına baktığını aktarmaktadır.²⁶² Rivayette bulunan sahabinin balıktan bahsederken "Anber denilen" demesi ve Hz. Muhammed'in yemek için sahabilerden balığın bir parçasını istemesi bu balığın bildikleri bir balık olmadığına işaret etmektedir. Buradan hareketle Hz. Muhammed'in daha önce yemediği bir yiyeceğin tadını merak ettiği görülür. Bu durum onun etrafında olan olaylara ilgi duymasının yanı sıra yeni deneyimlere açık olduğunu ve yeni şeyleri merak ettiğini de göstermektedir.

Bir diğer örnek olarak hurma ağaçlarının tozlaştırılması hadisesi zikredilebilir: Bir gün Hz. Muhammed bir hurma bahçesinin yanından geçerken hurma ağaçlarıyla tozlaştırma yapan bir topluluk görmüştür. Hz. Muhammed yanındaki sahabilere "Şu adamlar ne yapıyorlar?" diye sorması üzerine yanındakiler ona, topluluğun tozlaştırma işlemi yaptıklarını söyleyince Hz. Muhammed "Bunun bir yarar sağlayacağını sanmıyorum" demiştir. Topluluk Hz. Muhammed'in söylediklerini duyunca tozlaştırma işinden vazgeçmiş, o sene hurmalar verimli olmamıştır. Sahabe durumu Hz. Muhammed'e anlatınca o "Yapmak istediğiniz bir şey dünyanın işinden olursa onunla ilgili bilginiz esastır. O şey dininizin işlerinden olursa onun hükmü bana aittir" şeklinde cevap vermiştir.²⁶³ Hz. Muhammed daha önce hurma tozlaştırma işlemini görmediği için bu yeni bilgi karşısında meraklanıp ne olduğunu sormuş sonra fikir yürüterek bunun pek işe yaramayacağını düşünmüştür. Hasat zamanı verim alınamaması üzerine de söylediğinin kendi fikri olduğunu Allah'tan gelen bir hüküm olmadığını belirtip ikisi arasındaki ayrımı açıklamıştır.

²⁶² Müslim, "Sayd", 17.

²⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Rehine", 15.

Yukarıda aktarılan iki hadisten de anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed daha önce görmediği veya deneyimlemediği olaylarla karşılaştığında bunları merak etmekte, yanındakilere sorular sormaktadır. Halbuki o, aşkın bir varlıkla irtibat halinde olup O'ndan gelen haberleri insanlara iletme gibi bir vazifesi olduğunu ifade eder.²⁶⁴ Dünyanın geçiciliği, aldaticılığına dair ayetler²⁶⁵ ve Hz. Muhammed'in zühtü²⁶⁶ benimsemesi onun başka öğretilerde örneği olan²⁶⁷ dünyadan ilgi ve alakasını kesme davranışı yerine çevresinde olanlara merakla yaklaşp, yaşadığı yerle bağlantıda kalmayı sürdürdüğü görülmektedir. Yeni deneyimlere açık olması, sorular sorması, bilmediklerini merak etmesi onun merak karakter gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

2.1.3. Öğrenme aşkı

Öğrenme aşkı, kişinin öğrenmeye duyduğu merakın bütün hayatında yerleşmesidir. Bu karakter gücüyle motive olan kişi hayat boyu öğrenmeye ve gelişmeye odaklanmakla beraber çevresindeki insanların gelişmelerine de katkıda bulunmaktadır.

Hz. Muhammed daha önce hakkında hiçbir bilgisi olmadığı İslam diniyle²⁶⁸ vahiy meleği Cebrail'in ona bildirdiği “İkra” emriyle²⁶⁹ tanışmıştır. Allah'ın mesajlarını Cebrail rehberliğinde öğrenmesi süreciyse Hz. Muhammed'in hayatı boyunca²⁷⁰ yaklaşık yirmi üç yıla yayılan bu süreç onun bilgiye duyduğu derin ilgiyi, gelişimini ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed'in bu öğrenme süreci Cebrail'den öğrendiklerini ashabına öğretmesiyle kişisel bir gelişim ile sınırlı kalmamış toplumsal bir dönüşüme de yol açmıştır. Böylece bu durum hem kendi gelişimine hem de insanların gelişimine katkı sağlayan bir süreç haline gelmektedir. Nitekim hadis

²⁶⁴ Tirmizî, “Zühd”, 35.

²⁶⁵ el-Hadîd 11/20; Fâtır 5/35.

²⁶⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 1; Tirmizî, “Büyû’”, 4.

²⁶⁷ Kürşat Demirci, “Zühd (Diğer Dinlerde)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/534.

²⁶⁸ “İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erdirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu, göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu göstermektesin. İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır.” eş-Şûrâ 42/52-53.

²⁶⁹ el-Alak 96/1.

²⁷⁰ “Allah Teâlâ, Peygamber'in vefatından önce vahiy sıklaştırdı. Öyle ki Peygamber aleyhisselâm vahyin en sık geldiği bir sırada vefat etti.” Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 1; Müslim, Tefsîr, 2.

literatüründe Cibril hadisi²⁷¹ olarak isimlendirilen hadiste Hz. Muhammed mescitte otururken dışarıdan gelen tanınmadık birisinin sorularına cevap vermekte bu zatsa cevapları hemen ardından tasdik etmektedir. Soruları bitip gittiğindeyse Hz. Muhammed, bu kişinin orada bulunanlara dini öğretmek için gelen Cebrail olduğunu söyler. Bu hadis, dini öğrenmenin hem Hz. Muhammed'in hem de etrafındakilerinin sürekli gündeminde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Hz. Muhammed sadece öğrenmek ve öğretmekle yetinmeyip aynı zamanda ashabını bu konuda teşvik ederek öğrenme eyleminde yer alınması gerektiğini belirtmiştir.²⁷² Öğrenmeyi ve öğretmeyi hayatında düstur edinen bireyin başkalarının da öğrenmesini istemesi ve öğrenmekten övgüyle bahsetmesi kaçınılmaz olmaktadır. İlim tahsil etmek isteyen cennetin kolaylaştırıldığını ifade eden “Kim ilim tahsil etmek için bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır”²⁷³ hadisi ile Allah'ın iyiliğini ve üstünlüğünü dilediği kişilere ilim yolunda kolaylık sağladığını ifade eden “Allah, hakkında hayır dilediği kimseye din hususunda büyük bir anlayış verir” hadisi bunlara örnektir.²⁷⁴

Hz. Muhammed öğretme ve öğrenmeyi teşvik ederken bir yandan da öğrenme ve öğretme için uygun ortamların hazırlanmasını da sağlamıştır. Mescid-i Nebevi'nin inşası sırasında kimsesiz fakir sahabilerin yaşaması için bir barınak yaptırmış, buraya da Ashab-ı Suffe denilmiştir. Mekkeli muhacirler ile Medine'ye hicret edenler arasındaki yoksul, bekar ve kimsesizlerin kaldığı bu yer bu kişilerin Hz. Muhammed'den dinin esaslarını öğrenmeleriyle zamanla ilim yuvası halini almıştır. Eğitimleriyle bizzat Hz. Muhammed'in ilgilendiği²⁷⁵ Ashab-ı Suffe sakinleri, gündüzleri çalışıp ihtiyaçlarını karşılamış geceleriye Kur'an okumakla ve ilim öğrenmekle meşgul olmuşlardır. Bu durum Hz. Muhammed'in hayat boyu hem

²⁷¹ Müslim, “İmân”, 1, 5; Buhârî, “İmân”, 37; Tirmizi “İmân”, 4; İbni Mâce, “Mukaddime”, 9; Süleymân b. el-Eş'as, Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Sünnet”, 16.

²⁷² Ya öğretene ol, ya öğrenene ol, ya dinleyen ol, ya da ilmi seven ol. Sakın beşincisi olma (bunların dışında kalma) helâk olursun.” Nûreddîn El-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid*, çev. Adem Yerinde (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/132.

²⁷³ Müslim, “Zikr”, 39; Buhârî, “İlim”, 10; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; Tirmizi, “Kur'ân”, 10, “İlim”, 19; İbni Mâce, “Mukaddime”, 17.

²⁷⁴ Buhârî, “İlim”, 10, “Humus”, 7, “İtisâm”, 10; Müslim, “İmâre”, 175, “Zekât”, 98, 100; Tirmizi, “İlim”, 4; İbni Mâce, “Mukaddime”, 17.

²⁷⁵ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/470.

kendisinin öğrendiğini hem de ashabının öğrenmesine yardım ettiğinin somut bir örneğidir.

Kur'an öğrenmenin değerini “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve onu öğretenidir”²⁷⁶ diyerek ifade eden Hz. Muhammed Kur'an okuyup öğrenen kişinin cennette yüksek mertebelere ulaşacağını da belirtir.²⁷⁷ Ashab-ı Suffe örneğinde olduğu gibi Hz. Muhammed bu hususta da yaptığı sözel övgü ve teşviki Bedir Gazvesi esirlerinin arasında okuma yazma bilen kişileri ashaba okuma yazma öğretmeleri şartıyla serbest bırakmasıyla fiili bir faaliyete dönüştürür.²⁷⁸ Buradan hareketle o Kur'an öğrenmeyi, okumayı ve okutmayı ashabına öğütleyerek bu konuda onları teşvik etmiş, sosyal şartları da buna hazır hale getirmiştir.

Nübüvvetten sonra vefatına kadar geçen sürede Cebrail'in bir nevi öğrencisi olan Hz. Muhammed'in öğrendiklerini ashabına aktarırken öğretmen konumuna geçtiği görülmektedir. Zaman ve mekân ayırt etmeksizin her anı ve her hareketi ashabı için eğitici olmasının yanı sıra ilim faaliyetlerinin yürütüldüğü Ashab-i Suffeyi yaptırması ve burada kalan sahabilere eğitim vermesi öğrenme ve öğretme filline ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Buradan hareketle Hz. Muhammed'in öğrenmeye ve öğretmeye duyduğu merakın bütün hayatına yerleştiği görülmekle birlikte bu durumun kendisinin ve çevresinin gelişimine katkı sağlaması açısından dikkat çekicidir.

2.1.4. Açık fikirlilik

Açık fikirlilik karakter gücüne sahip olan kişiler olayları değerlendirirken olaya farklı açılardan bakabilme, aceleci olmadan karar verme ve fikirler arasında esnek davranabilme özelliklerine sahiptir. Açık fikirlilik gücü bireye hayatının her anında fayda sağlayan bir güç olmasının yanında en çok fayda sağlayacağı yerlerden birisi de düşmanla karşı karşıya kalınan savaş zamanlarıdır. Zira savaş zamanlarında alınan kararlar kritik ve hayati olmaktadır. Komutanın olaylara farklı açılardan yaklaşabilmesi acele kararlar almaması ve fikirler arasında esnek davranabiliyor olması savaşın seyrinin değişmesini beraberinde getirmektedir.

²⁷⁶ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 21.

²⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20; Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 18.

²⁷⁸ Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/326-327.

H. Muhammed hem dini hem de sosyal lider olması sebebiyle birçok gazveye çıkmış ve orduya komutanlık yapmıştır. Bu savaşlardan birisi olan Bedir Gazvesine çıkıldığında ashaptan Zübeyr ve arkadaşları Kureyşlilerin su almaları için gönderdiği kölelerden ikisini yakalamış ve kendi karargahlarına getirmişlerdir. Bu iki düşman askerinin sorgusu esnasında H. Muhammed onlara müşriklerin ordusunun kaç kişilik olduğunu sorunca iki köle bilmediklerini söylemeleri üzerine H. Muhammed yiyecek ihtiyaçları için günde kaç deve kestiklerini sormuştur. Deve sayısı öğrenilince H. Muhammed düşman ordusunun yaklaşık 1000 kişi olduğunu tahmin ettiğini söylemiştir.²⁷⁹ H. Muhammed, son derece kritik bir bilgi olan düşman askerlerinin sayısını böylece dolaylı bir yöntemle tespit emiş ve önemli bir stratejik bilgiye ulaşmıştır.

Bedir gazvesinde yaşanan bir başka olayda H. Muhammed'in kuyu seçiminden hoşnut olmayan Hubab b. Münzir, H. Muhammed'e bu kararın vahye dayanıp dayanmadığını sormuş H. Muhammed'in kendi görüşü olduğunu öğrenince kendi planını H. Muhammed'e teklif etmiştir. H. Muhammed, onun teklifini uygun bulup kabul etmiş ve Hubab'ın söylediği kuyuları kapattırmıştır.²⁸⁰ Bu durum H. Muhammed'in kararlarını kati bir inatla sahiplenmediğini bunun aksine farklı fıkirlere açık olup bu fikirler arasında esnek davranarak, aceleci olmadan karar verdiğini göstermektedir.

Bir başka askeri sefer olan ve yiyecek sıkıntısının baş gösterdiği Tebük gazvesinde açlığa dayanamayan sahabiler develerini kesip yemek için H. Muhammed'den izin istemişlerdir. H. Muhammed bu fikri kabul edip onaylamışken H. Ömer itiraz edip develerin kesilmesi durumunda ordunun bineğinin azalacağını söyleyip ona ordunun elindeki yiyeceği toplaması ve bereket vermesi için Allah'a dua etmesini teklif etmiştir. H. Muhammed, H. Ömer'in bu teklifini kabul edip ashaba ellerindeki azıkları getirmelerini emretmiştir.²⁸¹ Bu durum, H. Muhammed'in olaylara esnek bir şekilde yaklaştığını göstermekle birlikte çözümü bulabilmek için farklı perspektifleri değerlendirdiğini göstermektedir.

²⁷⁹ Fayda, "Bedir Gazvesi", 5/326.

²⁸⁰ M. Yaşar Kandemir, "Hubâb b. Münzir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/264.

²⁸¹ Müslim, "İmân", 45

Hiz. Muhammed başkalarının fikirlerine açık, fikirler arası esnek davranabilen bir kişilik sahibi olarak dikkat çekmektedir. Bu durumun bir diğer örneği Hendek gazvesinde savunma stratejilerinin belirlenmesinde yaşanmıştır. Selman-ı Farisi, Hiz. Muhammed'e bu hususta Farisi'lerin şehir savunmalarında kullandıkları şehrin etrafına hendek açma taktiğini kullanmalarını önermiştir. O dönemde Arap Yarımadasında hendek kazma fikri yaygın bir savaş taktiği olmamasına rağmen Hiz. Muhammed Selman-ı Farisi'nin teklifini kabul ederek hendek kazma emrini vermiştir.²⁸²

Yukarıda aktarılan olaylar karşısında Hiz. Muhammed'in olaylara farklı perspektiflerden bakabildiğini, kendi fikrinde ısrarcı olmayıp sahabilerden gelen fikirlere karşı açık olduğunu, fikirler arasında esnek davranıp uygun kararlar verdiği görölr. Bu durum Hiz. Muhammed'in açık fikirlilik karakter gücüne sahip olduğunu ve bu gücü etkili bir şekilde kullandığı göstermektedir.

2.1.5. Bakış Açısı

Bakış açısı karakter gücü detaylara dikkat ederek etrafındakilerin fikirlerini dikkatle dinleyerek anlama, değerlendirme ve doğru tavsiyelerde bulunabilmeyi ifade etmektedir. Bu karakter gücü olaylara geniş bir perspektiften bakabilme niteliğini içermektedir.

Hiz. Muhammed, ashabının fikirlerini dinleyip, bu fikirlere değer vermiş, özellikle savaş zamanları gibi toplu hareket edileceği zamanlarda onlarla istişare yaparak fikirlerini dinlemiştir. Nitekim Hiz. Muhammed, Bedir savaşına karar vermeden önce ashabının görüşlerini alıp savaşma kararını bu şekilde kesinleştirmiştir. Bununla birlikte Bedir savaşında Hubab b. Münzir'in kuyu teklifini değerlendirip teklifini uygun görerek kabul etmesi²⁸³ çevresindekilerin fikirlerini dinleyerek değerlendirdiğini göstermektedir.

Bedir Savaşı'nda yaşanan bir başka olayda esirlerinin durumunu ashabıyla istişare eden Hiz. Muhammed, esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmalarını öneren Hiz. Ebu Bekir'in görüşünü benimseyerek esirlerin maddi durumlarına göre

²⁸² Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/194; İbrahim Hatipoğlu, "Selmân-ı Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/442.

²⁸³ Fayda, "Bedir Gazvesi", 5/326.

ödemeleri gereken miktarı belirlemiştir.²⁸⁴ Ayrıca Hendek gazvesinde Selman-ı Farisi'nin fikrini dinleyip değerlendirmesi de yine bakış açısı karakter gücü perspektifinden de incelenebilir.²⁸⁵

Ebû Cüreyc Câbir b. Süleym Hz. Muhammed'le karşılaştığında ondan kendisine tavsiye vermesini isteyince Hz. Muhammed “Hiç kimseye sövme. Hiçbir iyiliği küçük görme; kardeşinle güler yüzlü bir vaziyette konuş çünkü bu da bir iyiliktir. Elbisenin eteklerini dizinin aşağı tarafına kadar kaldır. Eğer bundan hoşlanmazsan topuklarına kadar indir. Fakat elbiseni yerde sürünecek kadar uzatma, çünkü bu kibirden ve kendini beğenmekten ileri gelir; Allah kibirlenip kendini beğenenleri sevmez. Eğer bir kimse sana söver veya sende bulunduğunu bildiği bir şey sebebiyle seni ayıplarsa, sen o kişi hakkında bildiğin şeyler sebebiyle onu ayıplama. Onun bu davranışının vebali kendine aittir” şeklinde cevap vermiştir.²⁸⁶ Bu hadis Hz. Muhammed'in karşısındakinin derdini anlayıp doğru tavsiyelerde bulunması açısından bakış açısı karakter gücüne örnek teşkil eden bir hadistir.

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed komutan olmasına karşın karar vermeden önce askerleriyle istişare edip fikirlerini dikkatle dinlemekte ve değerlendirmektedir. Yine ondan bir tavsiye istendiğinde kişinin durumunu değerlendirip ona uygun tavsiyelerde bulunmaktadır. Buradan hareketle onun bakış açısı karakter gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Cesaret Erdemi

Bir erdem olarak cesaret, karşılaşılan engeller karşısında iradeyi harekete geçirerek hedefe ulaşılmasını sağlayan cesaret erdemi motivasyonun korunmasında ve zorluklarla baş edebilme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır.²⁸⁷ Bu erdemin ilişkili olduğu karakter güçleri ise yiğitlik, azim, bütünlük ve hayat gücüdür.

²⁸⁴ Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/103.

²⁸⁵ Hamîdullah, “Hendek Gazvesi”, 17/194.

²⁸⁶ Ebû Dâvud, “Libâs”, 24; Tirmizî, “İsti'zân”, 27.

²⁸⁷ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 105.

2.2.1. Yiğitlik

Yiğitlik karakter gücü zorluklar, tehditler ve meydan okumalar karşısında her şeyi göze alarak doğru olanı zorunluluk olmaksızın yapmaktır. Bu karakter gücü alınan risklerin sorumluluklarını kabul etmeyi içermektedir.

Tarih boyunca bir toplumda yerleşmiş olan düzeni değiştirmeye çalışan kişilerin zorluklarla ve sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Mevcut düzene yapılan herhangi bir başkaldırı beraberinde öncelikle toplumdan dışlanmayı akabinde ise tehditleri getirmektedir. Bu liderlerin, komutanların, bilim insanlarının, peygamberlerin ve halk dilinde "eski köye yeni adet getiren" şeklinde nitelendirilen daha birçok kişinin karşılaştığı bir durumdur. Nitekim Hz. Muhammed de yaşadığı toplumdaki dini reddeden yeni bir dinin temsilcisidir. Bu nedenle o da birçok zorlukla, tehditle, meydan okumayla ve toplumdan dışlama olgusuyla karşı karşıya kalmıştır.

Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğ etmesinden iyice rahatsız olan Mekkeli müşrikler Müslümanlara ve Muhammed'i himaye eden Hâşimoğulları'na karşı üç yıl boykot uygulamışlardır.²⁸⁸ Müşrikler boykotun yanı sıra Müslümanlara işkence etmeye ve işkencenin şiddetini attırmaya başlayınca hem himayelerine sığınmak hem de İslam'ı tebliğ etmek amacıyla Hz. Muhammed Taif'e gitmiştir. Oraya gittiğinde Taif halkı Mekke'yle olan ticari çıkarlarını zedelememek adına onunla alay ederek onu sokaktaki çocuklara taşlatmıştır. Taif'in Hz. Muhammed'in dayılarının bulunduğu bir bölge olması ve umut ettiği desteğin yerine gördüğü bu kötü muamele onun için Uhud savaşında yaşadıklarından daha zorlu bir süreç olmuştur.²⁸⁹

Mekkeli müşriklerin başlattığı boykotsa sadece Hz. Muhammed için uygulanan bir boykot değildir. Hem ailesini hem de yeni Müslüman olmuş kişileri içine alan sosyal bir boykottur.²⁹⁰ Bu dönemde müşriklerin boykotla sınırlı kalmayıp Müslümanlara işkence yapmaları boykotun sadece Hz. Muhammed'i etkilemeyip Müslümanları zorluklarla karşı karşıya bırakmasının bir başka boyutudur. Hz. Muhammed'in kendisine ve Müslümanlara yapılan bu eziyetler ve boykot karşısında tebliğ vazifesinden vazgeçmemesi dikkat çekicidir. Tehdit ve zorluklar karşısında

²⁸⁸ Ahmet, Önkol, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/459.

²⁸⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Tâif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/444; Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 7; Müslim, "Cihâd", 111.

²⁹⁰ Emin Işık, "Furkân Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/221.

doğru olduğuna inandığı dinden vazgeçmeyerek yaşayabilecekleri yeni bir yer arayışıyla Taife gitmesi ise alınan risklerin sorumluluklarını kabul ettiğini göstermektedir. Bu noktada doğru olanı yapmaktan ne olursa olsun vazgeçmeyip sağlam duran ve sorumluluk kabul eden bir kişilik görülmektedir.

Hız. Muhammed doğru olduğuna inandığı kararları sadece zorluklara sabrederken değil aynı zamanda azimli olunması gereken ve tereddüte yer olmayan savaşlarda da geri adım atmadan uygulamıştır. Uhud gazvesi başlamadan önce savaşın nerede yapılacağı konusunu ashabıyla istişare eden Hız. Muhammed, savunma savaşını tavsiye etmesine rağmen çoğunluğun meydan savaşını istemesiyle savaş hazırlığı yaparak zırhını giyinmiştir. Meydan savaşı için ısrar edenler pişman olup savaşın nerede olacağının kararını kendisinin vermesini istediklerinde Hız. Muhammed “Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah onunla düşmanları arasında hüküm verinceye kadar çıkarmaz. Eğer sabreder ve görevinizi yaparsanız Allah zaferi size ihsan edecektir.”²⁹¹ şeklinde cevap vermiştir. Burada o, giyindiği zırhı çıkarmayıp her şeyi göze aldığını, savaşmaktan geri adım atmayacağını göstererek cesurca ve yiğitçe davranmıştır.

Hız. Muhammed savaş öncesinde olduğu gibi savaş sırasında yaşanan sorunlarda da cesaret ve soğukkanlılığını korumayı başarmıştır. Huneyn gazvesinde İslam ordusu karşılaştıkları pusuyla ansızın ok yağmuruna tutulunca ordu düzenini bozmuşlar, öncülerin düzeninin bozulması geri hatlarda kalanların da panik olmasına neden olmuştur. Gazveye katılan sahabilerden el- Berâ b. Âzib ordunun kaçışırken Hız. Muhammed’in beyaz katırının üzerinde korkusuzca durduğunu ve “Ben Peygamber’im yalan yok, ben Abdulmuttalib oğluyum”²⁹² dediğini rivayet etmiştir. Savaşta ordusunun düzeni bozulmasına karşın kendisinin korkusuz bir şekilde atının üzerinde düşmana karşı durup ordusunun toparlanması için seslenmesi onun cesur bir komutan olduğunu göstermektedir.

Savaş ortamında yaşanan bir başka olay da Hız. Muhammed, Zâtürrikâ Gazvesi dönüşü kılıcını ağaca asıp dinlendiği sırada müşriklerden bir adam yanına gelip Hız. Muhammed’i öldürme amacıyla onun kılıcını almıştır. Hız. Muhammed adamı fark

²⁹¹ Muhammed Hamîdullah- Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/55.

²⁹² Buhârî, “Cihâd ve's-Siyer”, 52.

edince adam ona “Seni benim elimden kim kurtaracak?” diye sormuş, Hz. Muhammed “Allah” şeklinde cevap verince adam elindeki kılıcı düşürmüştür²⁹³.

Hz. Muhammed’in cesareti gündelik yaşantıda da kendisini gösterir. Enes b. Malik Hz. Muhammed’i anlattığı bir hadisinde onun insanların en güzeli, en cömerdi ve en cesuru olduğuna dair sözlerinin devamında bir gece Medine halkının bir ses işitip düşman baskını olduğunu düşünerek korkuya kapılmaları üzerine Hz. Muhammed’in sesin geldiği tarafa at sürerek gittiğini, sesin geldiği yerdeki durumu inceleyip kılıcını boynuna asmış halde geri döndükten sonra halkı teskin ettiğini anlatır.²⁹⁴ Bir lider olarak tehlikeli bir saatte tehdit oluşturan yere tek başına gidip dönünce halkının tedirginliğini yatıştırması onun hem liderlik hem de yiğitlik vasfını taşıdığını göstermektedir.

Hz. Muhammed’in hayatı boyunca karşı karşıya kaldığı zorluklara, tehditlere, zorbalıklara, eziyetlere ve boykotlara rağmen doğru olana inandığını yapmaktan vaz geçmemesi bütün bunlar karşısında her şeyi göze alması ve bu durumların getirdiği sorumlulukları kabul etmesi onun yiğitlik karakter gücüne sahip olduğu ve bu gücü kullandığını göstermektedir.

2.2.2. Azim

Azim karakter gücüne sahip kişi bütün olumsuzluklara rağmen üstlenilen görevin sonunda herhangi bir beklenti olmaksızın o görevde sebat gösterir.

Yiğitlik karakter gücüne örnek verilen durumlar azim karakter gücüne de örnek teşkil etmektedir. Zira Hz. Muhammed tehditlere, zorbalıklara, eziyetlere, boykotlara, zorluklara ve bütün olumsuzlara karşın yılmayıp üstlenmiş olduğu peygamberlik görevini yerine getirirken sebat etmiştir.

Hz. Muhammed’in amcası Ebu Talip’in Mekkeli müşriklerin baskıları sonucunda Hz. Muhammed’e İslam’a davetinden vazgeçmesi için haber göndermesi üzerine o, amcasına “Ey amca! Allaha yemin ederim ki, güneşi sağ elime, ayı da sol elime koysalar ki, bu işi bırakayım, Allah onu galip kılincaya veya bu yolda ben helak oluncaya kadar onu bırakmam” şeklinde cevap vermiştir.²⁹⁵ Böylece ne olursa olsun

²⁹³ Buhârî, “Cihâd ve's-Siyer”, 84; Buhârî, “Meğâzî”, 31-32.

²⁹⁴ Buhârî, “Cihâd ve's-Siyer”, 164.

²⁹⁵ İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi*, 1/353.

ne vaat edilirse edilsin davasından vazgeçmeyeceğini, ona verilen bu görevi sürdüreceğini kararlılıkla belirtmiştir.

Hiz. Muhammed nübüvvetin ilk yıllarından son yılına kadarki süreçte etrafındakileri dine davet ederken karşılaştığı zorluklara sabrederek kendisine takınılan tavır ne olursa olsun vazgeçmeyerek insanları dine davet etmiştir. Taif'te yaşadıkları, Mekkeli müşriklerin boykotu, savaşlarda şehitler vermesi gibi müşriklerin yaptıklarının yanı sıra İslam'ı öğrenirken bedevilerin kendisine karşı kaba saba tavırlarına,²⁹⁶ sahabenin bazen onu bunaltmalarına sabrederek²⁹⁷ görevini yerine getirip tebliğ yapmıştır. Buradan hareketle Hiz. Muhammed'in azim karakter gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.3. Bütünlük

Bütünlük karakter gücü olan kişi diğer insanlara karşı doğru, dürüst, güvenilir, samimi bir insan olmalıdır. Doğru, dürüst ve güvenilir olmak her toplumun bireylerinden beklediği bir niteliktir. Karşılıklı güvenin oluşabilmesi için kişilerin yalandan ve kandırmacadan uzak durması gerekir. İslam dini mensuplarına dürüst ve güvenilir olmayı öğütler. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."²⁹⁸ buyrulmaktadır. Doğrular diye çevrilen sâdıkîn kelimesi "özü sözü bir olan ve dürüst davranan kişiler" olarak tefsir edilmektedir.²⁹⁹ Diğer bir ayette "Sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!"³⁰⁰ mealindeki ayette inananlara doğru olmaları emredilmiştir. Hiz. Muhammed bu ayet indiğinde "Hûd suresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı" buyurarak ayetin manasının ağırlığını ve zorluğunu ifade etmiştir.³⁰¹ Hiz. Muhammed'in kişiliğine bakıldığında bu niteliğe hayatının bütününde rastlamak mümkündür.

Hiz. Hatice'nin, Hiz. Muhammed ile evlenmeden önce onun güvenilirliğini ve dürüstlüğünü öğrenmesi sonucunda Hiz. Hatice'nin kervanını Hiz. Muhammed'e

²⁹⁶ Buhârî, "Humûs", 19, "Libâs", 18, "Edeb", 68; Müslim, "Zekât", 128; Ebû Dâvûd, "Edeb", 1; İbni Mâce, "Libâs", 1; Tirmizî, "Daavât", 98.

²⁹⁷ Buhârî, "Edeb", 88.

²⁹⁸ et-Tevbe 9/119.

²⁹⁹ Hayretin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/71.

³⁰⁰ Hûd 11/112.

³⁰¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/204-205.

emanet ettiği nakledilmektedir.³⁰² Bu durum onun nübüvvetten önce bulunduğu toplumda güvenilirliği ve dürüstlüğüyle tanındığının bir örneğidir. Bu duruma bir diğer örnek 25 yaşlarındayken Mekke de el-Emin olarak anılmasıdır.³⁰³

Dostları ve ailesi tarafından dürüst ve güvenilir bulunmasının yanı sıra düşmanları ve muhalifleri tarafından da onun doğruluğu konusunda sözbirliği edildiği görülmektedir. Ebu Süfyan Müslüman olmadığı dönemde Suriye seyahati sırasında Bizans imparatoru Herakleitos'un Hz. Muhammed hakkında bilgi istemesi üzerine onun özelliklerini sayarken Hz. Muhammed'in doğru olduğunu ve doğruluğu emrettiğini söylediği nakledilmektedir.³⁰⁴ Kureyşli Nadr b. Haris, Hz. Muhammed hakkında konuşurken "Ey Kureyş! Başınıza gelen felaketi bertaraf etmediniz. Muhammed sizin gözleriniz önünde büyüdü. Hepinizin en doğrusu, en iyi huylusu, en güvenilir kişisi odur" demiştir.³⁰⁵

Nitekim nübüvvetten sonra Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed'e her ne kadar karşı çıkıp onun getirdiği dini kabul etmeseler de ona güvenerek kıymetli eşyalarını ona emanet etmişlerdir. Hz. Muhammed, Medine'ye hicret edeceği gece onu öldürmek için evini kuşattıklarında evini terk etmeden önce yanında bulunan emanetleri ertesi gün sahiplerine vermesi için onları Hz. Ali'ye teslim etmiştir. Bu emanetlerin Mekkeli müşriklerin malları olduğu nakledilmektedir.³⁰⁶ Daha öncesinde Müslümanlara eziyet edip kendisine zorluklar çıkartan ve kendisine karşı suikast planı yapan müşriklerin onda bulunan emanetlerine Hz. Muhammed'in sahip çıkması dürüstlük konusunda dikkat çekicidir.

Verilen sözün yerine getirilmemesi karşı tarafı kandırmaktır. Sözünde durmayan kişi doğruluktan, dürüstlükten ve güvenden uzak bir kimse haline gelir. Hz. Muhammed birisine söz verdiğinde vaat veya taahhütte bulunduğu onu yerine getirmiş antlaşmalara riayet etmiştir. Öyle ki Hudeybiye antlaşmasından sonra

³⁰² İbn İshak, Muhammed. *Sîretü İbn İshak- İlk Siyer Kitabı*, çev. Selahattin Yıldırım, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 140.

³⁰³ M. Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Güvenilirliği". *İstem* 1 (Haziran 2003), 40; Hüseyin Algül, "Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/111.

³⁰⁴ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 266.

³⁰⁵ Mevlâna Şiblî Nûmânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebî)*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: İz Yayıncılık 2019), 102; Buhârî, "Bed'u'l-Vahy", 6; "Salât", 1, "Sadakât", 28; Müslim, "Cihâd", 74.

³⁰⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 272.

müşriklerin elinden kaçıp ona sığınan Ebu Basir'i almaya gelen Kureyşlilere teslim etmek için onu yanına çağırmıştır. Geri gitmek istemeyen Ebu Basir'e "Ey Ebû Basîr! Biliyorsun ki, biz şu Kureyşlilerle bir anlaşma yapmış ve onlara söz vermiş bulunuyoruz. Dinimize göre, verdiğimiz sözde durmamak bize yaraşmaz." şeklinde cevap vermiştir.³⁰⁷

Benzer bir örnek de Ebu Cendel olayıdır. Müslüman olduğu için atıldığı hapisten kaçıp peygambere sığınan Ebu Cendel'i babası geri almak istemiştir. Hz. Ömer "Yâ Resûlallah! Onu Kureyşlilere ne için geri veriyoruz? Dinimiz uğrunda bu hakareti ne diye kabul ediyoruz?" demiş, Hz. Muhammed "Biz bu iş hakkında onlarla anlaşma yapmış bulunuyoruz! Dinimizde ahde vefasızlık yoktur" şeklinde cevap verip Hudeybiye antlaşması gereğince Ebu Cendel'i babası Suheyl b. Amr'a geri vermiştir.³⁰⁸

Huzeyfe b. Yeman ile babası Bedir Gazvesinde Hz. Muhammed'in yanında savaşmak için çıktıkları yolda müşrikler tarafından yakalanmışlardır. Huzeyfe b. Yeman ile babası savaşta peygambere katılmayacakları üzerine müşriklere söz vermeleri üzerine serbest bırakılınca Hz. Muhammed'in yanına gelip onları ona anlatmışlardır. Onları dinleyen Hz. Muhammed onlardan verdikleri sözde durmalarını ve geri dönmelerini istemiştir.³⁰⁹ Savaş anında en çok lazım olan şey askerken Hz. Muhammed verilen sözden dönülmesini istememiş doğruluktan vazgeçmemiştir.

Hz. Muhammed'in el-emin olarak anılması, düşmanlarının bile onun doğruluğunu övmeleri ve ona güvenerek mallarını emanet etmeleri bunların yanı sıra onun söz verdiğinde o sözden dönmeyip anlaşmalarına riayet etmesi Hz. Muhammed'in dürüst, doğru ve güvenilir bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle onun bütünlük karakter gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

³⁰⁷ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak- İlk Siyer Kitabı*, 337; Mehmet Yaşar, Kandemir, "Ebû Basîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101.

³⁰⁸ Asrî Çubukçu, "Ebu Cendel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/118.

³⁰⁹ Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/434.

2.2.4. Hayat Gücü

Hayata iyimserlikle bakan, işlerini gayretle ve istekle yapan kişi hayat gücü karakter özelliğine sahip olduğu ifade edilmektedir.³¹⁰

Hz. Muhammed yaşamı boyunca zorluklarla karşı karşıya kalmasına rağmen hayata iyimser gözlerle bakmış, yüzünden tebessümünü eksik etmemiştir.³¹¹ En sıkıntılı anlarında dahi üzüntüye düşmeyerek etrafında karamsar bir atmosfer oluşmasına izin vermemiştir. Altı defa evlat acısı yaşamış, oğlu İbrahim vefat ettiğinde gözyaşlarını tutamamış,³¹² eşi Hz. Hatice'nin, çok sevdiği amcası Ebu Talip'in vefatlarına şahit olmuş,³¹³ savaşta amcası Hz. Hamza'nın şehit edilip ciğerinin söküldüğünü görmüş³¹⁴ olmasına karşın metanetini koruyarak hayattan uzaklaşmamıştır. Sadece sevdiklerinin vefatı değil girdiği savaşlarda büyük zorluklar yaşamasına, ciddi yaralar almasına,³¹⁵ ihanete uğramasına³¹⁶ rağmen hayata pesimist bir bakışla bakmamıştır.

Bütün bu üzüntülü ve sıkıntılı olaylar karşısında kendini kaybetmeyip metanetini koruyarak hayatında ümitsizliğe yer vermemiştir. Allah'a teslim olup, metanetli olmuş, metanetli olup sabretmiş, İslam'ı tebliğ için istekle gayretle çalışmış, ashabıyla gülmüş,³¹⁷ torunlarıyla oyun oynamış,³¹⁸ yüzündeki tebessümüyle etrafındakilerin kendilerine örnek aldığı bir yaşam sürmüştür. Hayata iyimser bir bakışla bakarak gayretle görevini sürdürmesi onun hayat gücü karakter gücüne sahip bir kişiliğinin olduğunu göstermektedir.

³¹⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 300.

³¹¹ İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi*, IV/89.

³¹² Buhârî, “Cenâiz”, 43; Müslim, “Fedâil”, 62, İbni Mâce, “Cenâiz”, 53.

³¹³ Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Senetü'l-Hüzn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/519.

³¹⁴ Hüseyin Algül, “Hamza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/501.

³¹⁵ Hamîdullah- Avcı, “Uhud Gazvesi”, 42/56.

³¹⁶ Hamîdullah, “Hendek Gazvesi”, 17/195.

³¹⁷ Buhârî, “Edeb”, 81.

³¹⁸ Yusuf Doğan, “Hz. Muhammed ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 197.

2.3. İnsanlık Erdemi

İnsanlar arasındaki sosyal ilişkilerle alakalı olan insanlık erdemi insanların birbirleriyle yakın, samimi, ilgili, hoşgörölü, nazik ve iyi ilişkiler kurmalarını içermektedir.³¹⁹ Bu erdem, sevgi, iyilik ve sosyal zekâ karakter güçleri ile ilişkilidir.

2.3.1. Sevgi

Sevgi karakter gücü olan kişinin başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme, saygılı ve hoşgörölü olabilme özelliklerine sahip olduğu ifade edilmektedir. İnsanlar arasındaki sevgi, merhameti de beraberinde getirmektedir. Sevgi, birçok dinde ve kültürde insanların birbirlerine saygı göstermesinde, yardımlaşmalarında, iyi anlaşabilmelerinde ve birbirlerine destek olmalarında güdüleyici bir güç olmuştur. İslam dini mensuplarından birbirlerine sevgiyle, saygıyla, hoşgörölü ve merhametle yaklaşmalarını istemektedir. Nitekim Kur'an'da Hz. Muhammed'in rahmet peygamberi olarak gönderildiği buyrulmaktadır.³²⁰

Hz. Muhammed'in yumuşak huylu, çocuklara karşı sevgi dolu bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim çocukken onun yanında kalıp ona hizmet eden Enes b. Malik, çocukken bir gün Hz. Muhammed ondan bir yere gitmesini istediği için çıktığı yolda oyun oynayan çocukları görünce çocuklarla oyuna dalıp verilen işi unuttuğunu anlatıp Hz. Muhammed'in onu oynarken görüp "Ey Enescik, sana dediğim yere gitsen ya" dediğini rivayet etmiştir. Rivayetin devamında Enes b. Malik peygambere yedi ya da dokuz yıl hizmet ettiğini, Peygamber'in ağzından "niye böyle yaptın?", "niye böyle yapmadın?" lafını duymadığını aktarmıştır.³²¹

Bahsi geçen hadiste Enes b. Malik'in verilen işi yapmayıp oyun oynadığını gördüğünde Hz. Muhammed'in ona kızmayıp onu azarlamadığı aksine sevimli denilebilecek bir şekilde ona seslenip nazik bir şekilde tekrar gitmesini söylediği görülmektedir. Bu durum karşısında sinirlenmemesi onun çocuklara sevgiyle yaklaştığını göstermektedir.

Bedevilerden bir grup Hz. Muhammed'in yanına gelip ona çocukları öpüp öpmediği konusunda soru yöneltince Hz. Muhammed çocukları öptüğünü ifade

³¹⁹ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 293.

³²⁰ el-Enbiyâ 21/107.

³²¹ Buhârî, "Savm", 53, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâil", 82; Ebû Dâvûd, "Edeb", 2.

etmiştir. Bunun üzerine bedeviler çocuklarını öpmediklerini ona söylediklerinde Hz. Muhammed onlara “Allah sizin kalplerinizden merhamet duygusunu çıkarıp almışsa, ben ne yapabilirim ki!”³²² şeklinde cevap vermiştir.

Bir diğer rivayette Akra İbni Hâbis Hz. Muhammed’in torunu Hasan’ı öptüğünü görünce kendisinin on tane çocuğu olduğunu ve onların hiçbirini öpmediğini Hz. Muhammed’e söylemiş, Hz. Muhammed Akra’ya şaşkınlıkla bakıp “Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz”³²³ diyerek cevap vermiştir.

Hz. Muhammed’in namaz kıldırırken ağlayan bir çocuk duyduğunda namazı kısa tuttuğu “Ben, uzatmayı arzu ederek, namaza dururum da, bir çocuğun ağlamasını işitir, onun annesine güçlük çıkarıp üzmetten hoşlanmadığım için, namazı kısa keserim”³²⁴ şeklinde ifade ettiği rivayetten anlaşılmaktadır. Verilen örneklerde Hz. Muhammed’in çocukları çok sevdiği ve onları öptüğü görülmektedir. Bedevilerin ve Akra b. Habis in yer aldığı rivayetlerde babaların çocuklarını öpmemelerinden ve çocukları öperek seven birini gördüklerinde de şaşkınlıklarından o dönemde çocuklara bu tarz sevgi gösterilmediği anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed’in ise çocuklara bu tarz sevgi gösterilmeyen bir dönemde onları öpüp sevmesi ve bu duruma şaşıranlara karşılık olarak merhamet duygusundan bahsetmesi onun insanlarla arasındaki sevgiyi ve merhametli kişiliğini göstermektedir.

Hz. Muhammed'in, ashabına değer verdiği, onları sevgiyle kucakladığı ve onlara birbirlerini sevmelerini öğütlediği bilinmektedir. Hz. Muhammed bir gün Muâz b. Cebel’in elini tutmuş ve ona “Ey Muâz, Allah’a yemin ederim ki, ben seni gerçekten seviyorum. Sonra da ey Muâz sana her namazın sonunda: “Allah’ım! Seni anmak, sana şükretmek ve sana güzelce kulluk etmekte bana yardım et!” duasını hiç bırakmamayı tavsiye ediyorum.”³²⁵ diyerek onu sevdiğini belirtmiştir.

O, ashabını sevmekle kalmayıp aynı zamanda ashâbının birbirleriyle olan sevgisini teşvik ederek onların aralarındaki muhabbetin artmasını sağlamıştır. Böylece birlik olma bilincini güçlendirmiştir. Enes İbni Mâlik rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed’in huzurunda bir adam Hz. Muhammed’e uğrayıp giden kişinin arkasından o kişiyi sevdiğini Hz. Muhammed’e söyleyince Hz. Muhammed adamdan

³²² Buhârî, “Edeb”, 18; Müslim, “Fezâil”, 164, İbni Mâce, “Edeb”, 3.

³²³ Buhârî, “Edeb”, 18; Müslim, “Fezâil”, 65; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 145; Tirmizî, “Birr”, 12.

³²⁴ Buhârî, “Ezân”, 61, 163; Ebû Dâvûd, “Salât”, 123; İbni Mâce, “İkâme”, 49.

³²⁵ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26; Tirmizî, “Zühd”, 30.

bunu o kişiye söylemesini istemiş. Adam hemen kalkıp o kişiye yetişerek “Ben seni Allah için seviyorum” demiştir. Bunun üzerine o kişi “Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin” demiştir.³²⁶

Hiz. Muhammed’in hayvanları sevdiği, onlara eziyet etmeyi yasakladığı bilinmektedir. İbni Mes’ud’un rivayet ettiğine göre sefere çıktıklarında Hiz. Muhammed yanlarından uzaklaşmışken iki yavrusu olan küçük bir kuş görmüşlerdir. Sahabiler kuşun yavrularını alınca kuş tepelerinde çırpınmaya başladığı sırada Hiz. Muhammed yanlarına gelip “Bu kuşu yavrularını almak suretiyle kim tedirgin etti? Verin ona yavrularını!” demiştir.³²⁷

Bir diğer rivayette arife günü Hiz. Muhammed Arafat’tan Müzdelife’ye dönerken arka tarafta birilerinin bağırıldığını duyup onların develerini dövdüğünü görmüş, develerin böğürdüğünü duyunca o kimselere kamçısıyla işaret edip “İnsanlar yavaş olun! Acelecilik yapmakla sevap kazanılmaz.”³²⁸ demiştir. O hayvanların yüzünün dağlanmasından da hoşnut olmamıştır.³²⁹ Yapılan dağlamanın kalıcı olması nedeniyle hayvanların kuyruğuna yakın yerlerine büyük olmayacak şekilde dağlama işleminin yapılmasını istemiştir. Hayvanların aç bırakılması onu rahatsız etmiştir. Hiz. Muhammed açlıktan karnı sırtına yapışmış bir devenin yanından geçerken “Konuşamayan bu hayvanlar hakkında Allah’tan korkun! Besili olarak binin, besili olarak kesip yiyn!”³³⁰ diyerek bu durumdan memnun olmadığını ifade etmiştir.

Yukarıdaki dört rivayette Hiz. Muhammed’in hayvanları koruduğu onlara merhamet ettiği görülmektedir. Merhamet, insanların hem birbirlerine hem de çevrelerindeki diğer canlılara gösterdikleri sevgi ve saygının bir yansımasıdır. Bu dört rivayet hem sevgi karakter gücünü hem de iyilik karakter gücünü içermektedir. Zira Hiz. Muhammed yavruları alınan kuşa yavrularının verilmesini, dövölüp eziyet edilen devenin eziyetten kurtulmasını, hayvanların yüzünün dağlanmasını hoş bulmaması ve açlığa mahkûm edilen bir diğer devenin ise açlıktan kurtulmasını sağlamıştır.

Hiz. Muhammed, kendisinin sevdiği gibi ashabının da birbirlerini sevmelerini ve aralarında sevginin derinleşmesini istemiştir. O, sevginin yayılması ve ashabının

³²⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 113.

³²⁷ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 112, “Âdâb”, 164.

³²⁸ Buhârî, “Hac”, 94; Müslim, “Hac”, 268; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 63.

³²⁹ Müslim, “Libâs”, 108; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 52.

³³⁰ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 44.

tanışıp kaynaşması aralarında birlik beraberlik oluşturarak kardeşlik bağı kurabilmeleri için onlara sevgiyi ifade etmenin yollarından biri olan ikram etme ve hediyeleşmeyi “Birbirinize hediye verin, böylece birbirinizi seversiniz ve aranızdaki düşmanlık gider” diyerek tavsiye etmiştir. Nitekim hediyeleşmek ve ikramda bulunmak hem kişiler arasındaki sevgi bağı oluşturmakta hem de kişinin içerisindeki iyilik tohumlarını yeşertmektedir.

Hiz. Muhammed’in çocuklara, ashabına, hayvanlara gösterdiği sevgi ve merhametin yani sıra ashabının da birbirini sevmesi için caba göstermesi ve hediyeleşmelerini isteyerek paylaşmayı onlara öğütlemesi onun sevgi karakter gücüne sahip olduğunu ve bu gücü içselleştirdiğini göstermektedir.

2.3.2. İyilik

İyi niyeti, cömertliği, paylaşmayı, diğerkamılığı ve empatiyi içinde bulunduran iyilik karakter gücü, başkalarının mutluluğunu önemseyen, insanlara destek olan, başkaları için sorumluluk üstlenen kişilerde bulunan bir niteliktir. Hiz. Muhammed’in hayatına bakıldığında iyilik karakter gücü ile alakalı çok fazla örnek görülmektedir.

Hiz. Muhammed alacak-verecek meselesi nedeniyle kavgalı olan iki kişinin evinin önünde bağıştıklarını duymuştur. Borçlu olan adam alacaklıdan anlayışlı olmasını ve borcunun bir kısmını bağışlamasını istemiş, alacaklı olan kişi ise yemin ederek yapmayacağını söylemiştir. Hiz. Muhammed onların yanına gidip “Nerede o iyilik yapmayacağım diye yemin eden adam?”³³¹ diye sorunca alacaklı olan adam “Hiz. Muhammed nasıl istiyorsa öyle o şekilde olsun” demiştir. Hiz. Muhammed’in müdahale etmesiyle borçlu adamın borç yükü hafiflemiştir.

Hiz. Muhammed’in paylaşımcı bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim karni aç olan birini gördüğünde evine davet ettiği veya o kişiyi misafir etmek isteyen olup olmadığını ashabına sorduğuna dair hadisler nakledilmektedir.³³² Hiz. Muhammed’in elindeki paylaşmayı seven bir kişiliğe sahip olmasının yani sıra o, cömert kişiliğiyle de dikkat çekmektedir. Zira ona bir sadaka geldiğinde ondan hiçbir şey almayıp sadakanın tamamını Ashab-ı Suffe’ye gönderdiği, gelen şey bir hediye

³³¹ Buhârî, “Sulh”, 10; Müslim, “Müsâkât”, 19.

³³² Buhârî, “Rikak”, 17.

olduğunda ondan bir parça alıp geri kalanını yine onlara gönderdiği Ebu Hureyre'nin rivayetinde görülmektedir.³³³

Hız. Muhammed bir kişi ondan bir şey istediğinde o kişiye olumsuz bir cevap vererek onu geri çevirmemiştir.³³⁴ Enes b. Malik onun cömertliğı konusunda şöyle demiştir; “İşlam için Hız. Muhammed'den ne istenirse onu mutlaka verirdi. Bir keresinde yanına bir adam geldi Hız. Muhammed ona iki dağ arasını dolduran koyun sürüsü verdi. Adam kabilesine döndüğünde kabilesindekilere koşup Müşlüman olmalarını Hız. Muhammed'in fakirlik ve ihtiyaç korkusu duymaksızın çok büyük ikram ve ihsanlarda bulunduğunu söyledi”.³³⁵ Ondan bir şey istendiğinde hayır dememesi konusunda bir diğerk örnek Sehl İbni Sa'd'dan gelen rivayettir. Rivayete göre bir kadın elleriyle dokuduğı kumaşı getirip Hız. Muhammed'e vermiş, o, böyle bir kumaşa ihtiyaç olduğı için onu alıp giyinerek aşhabın yanına gitmiştir. Kumaşı gören birisi giyinmek için Peygamber'den kumaşı isteyince Hız. Muhammed adamın isteğini kabul ederek kumaşı adama vermiştir.³³⁶ Verilen örneklerde Hız. Muhammed'in elindekini paylaşmayı sevdiği, iyi niyetle insanlara yaklaşarak aç olanları doyurmak istediğı ve cömert olduğı görülmektedir.

Hız. Muhammed'in bazı hususları göz önüne alarak sahabiler arasında mal taksimi yaptığı bilinmektedir. Bu hususlardan bazıları sahabilerin arasında İşlam'ın nezaket ve görgü kurallarını henüz içselleştiremeyen sahabilerin kaba sözlerle mal istemeleri, bu kişilerin mal alamadıklarında onu cimrilikle itham etmeleri olarak ifade edilir.³³⁷ Hız. Muhammed bu hususlara dikkat ederek mal taksimi yaparken duruma itiraz eden sahabilere “Onlar beni iki durumla karşı karşıya bıraktılar: Ya çirkin sözlerle benden mal isteyecekler, vereceğim. Ya da vermeyeceğim bu defa da beni cimrilikle suçlayacaklar. Ben cimri değılim” şeklinde cevap vermiştir.³³⁸ Buradan hareketle cimri olarak itham edilmekten hoşlanmadığı dolayısıyla cimriliğı güzel ve doğru bulmadığı sonucuna ulaşmak mümkün görünmektedir.

³³³ Buhârî, “Rikak”, 17.

³³⁴ Buhârî, “Edeb”, 39; Müşlim, “Fezâil”, 56.

³³⁵ Müşlim, “Fezâil”, 57–58, 555.

³³⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 28, “Büyü”, 31, “Libâs”, 18, “Edeb”, 39; İbni Mâce, “Libâs”, 1.

³³⁷ Müşlim, “Zekât”, 127.

³³⁸ Müşlim, “Zekât”, 556.

İbni Abbâs onun cömertliğini şöyle ifade etmiştir: “Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem insanların en cömerdi idi. Onun en cömert olduğu anlar da ramazanda Cebrâil'in, kendisi ile buluştuğu zamanlardı. Cebrâil aleyhisselâm, Ramazan'ın her gecesinde Hz. Muhammed ile buluşur, (karşılıklı) Kur'an okurlardı. Bundan dolayı Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Cebrâil ile buluştuğunda, esmek için engel tanımayan bereketli rüzgârdan daha cömert davranırdı.”³³⁹

Hz. Muhammed hasta olanları ziyaret eder, onlara dua ederdi. Hastalar sadece tıbbi yardıma ihtiyaç duymazlar. Aynı zamanda duygusal yardım da onlar için önemli ve kıymetlidir. Hasta ziyareti hasta kişiye destek olma, moralini yükseltme ve manevi güç kazandırma açısından iyilik karakter gücü için önemli bir dinamik olmaktadır. Aynı zamanda bu durum başkasının mutluluğunu düşünmeyi ve empatiyi içinde barındırmaktadır.

Hz. Muhammed'in hasta ziyareti yaptığı ve onlara dua ettiği birçok hadis rivayet edilmektedir. İbni Abbâs'dan rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed bir gün hasta bir bedevîyi ziyaret etmiş her hasta ziyaretinde yaptığı gibi ona da “Geçmiş olsun, hastalığın günahlarına keffâret olur inşallah”³⁴⁰ diyerek hasta kişiye dua etmiştir. Konuyla ilgili bir diğer hadis de onun hastalanan Yahudi bir çocuğu ziyaret etmesidir. Hz. Muhammed hasta çocuğun başucuna oturmuş ve Müslüman olmasını istemiştir. Çocuğun babası çocuğa Hz. Muhammed'in çağrısına uymasını söyleyince çocuk Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Hz. Muhammed Allah'a hamd etmiştir.³⁴¹ Bu rivayette Hz. Muhammed'in çocuğun Müslüman olmadan ölmemesi için ona davette bulunduğu görülmektedir. Buradan hareketle onun çocuklarla muhatap olan, onlara değer veren, mutlu olduğunda şükreden ve kendi inancından olmasa da hasta olan birini ziyaret ederek hoşgörülü davranan bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir.

Verilen örneklerden hareketle Hz. Muhammed başkaları için sorumluluk almasıyla, elindekini paylaşmayı sevmesiyle, cimrilikten hoşlanmayıp cömert davranmasıyla, iyi niyetli davranışlarıyla, başkalarına destek olmasıyla, diğerkâmlığıyla iyilik karakter gücüne sahip olduğu görülmektedir.

³³⁹ Buhârî, “Bed'ül-Vahy”, 5, 6, “Savm”, 7, “Menâkıb”, 23, “Bed'ul-Halk”, 6, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 7, “Edeb”, 39; Müslim, “Fezâil”, 48, 50; Tirmizî, “Cihâd”, 15; İbni Mâce, “Cihâd”, 9.

³⁴⁰ Buhârî, “Tevhîd”, 31, “Menâkıb”, 25, “Merdâ”, 10, 14.

³⁴¹ Buhârî, “Cenâiz”, 80, “Merdâ”, 11; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 2.

2.3.3. Sosyal Zekâ

Sosyal zekâ karakter gücüne sahip olan kişiler hem kendilerinin hem de çevrelerindeki psikolojik ve sosyal durumlarını fark edip onların ve kendilerinin duygularını kavrayabildikleri ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu kişiler farklı sosyal ortamlara uyum sağlayabilirken çeşitliliklere, farklılıklara saygı gösterirler. Hz. Muhammed muhataplarını tanıyıp onları anlamaya çalışarak, onların duygularını, isteklerini ve bireysel özelliklerini dikkate alarak onlarla konuşmuştur.³⁴² Hz. Muhammed'in ganimet mallarını dağıtırken sahabilerin psikolojik durumlarını dikkate aldığı görülmektedir. Bu duruma ganimet mallarını dağıttıktan sonra "Allah'a yemin ederim ki, ben kimilerine veriyor, kimilerine vermiyorum. Aslında mal vermediğim kimseler, verdiklerimden bence daha sevgilidir. Ben bazı kimselerin kalbinde sabırsızlık ve tamah gördüğüm için veririm. Bazı kimseleri de, Allah'ın kalplerinde yarattığı kanaat ve hayırla baş başa bırakırım. Amr İbni Tağlib de bunlardan biridir"³⁴³ demiş olması bir örnektir. Zira burada Hz. Muhammed mal taksiminde muhataplarının bazılarının psikolojik durumlarını fark edip açgözlü ve sabırsız olmaları yüzünden kötülük çıkmaması için onlara mal verdiği, mal vermediklerinin durumunu da fark ederek onların gönüllerini rahatlatacak bir açıklamada bulunduğu görülmektedir.

Hz. Muhammed'in muhataplarının duygularını kavraması açıklamalarda bulunarak gönüllerini alması durumuna bir diğer örnek de Sad İbni Cessame'nin ona bir yaban eşeği hediye etmesi hadisesidir. Hz. Muhammed'in eşeği kabul etmemesi sahabiyi üzmüştür. Bu durumu fark eden Hz. Muhammed hemen ona "Hediyeni ihramda olduğumuz için almadık"³⁴⁴ diyerek açıklamada bulunmuş ve kalbinin kırılmasına engel olmuştur.

Onun, muhataplarının psikolojik ve sosyal durumlarını fark etmesine ve onların duygularını anlamasına bir diğer örnek Ebu Süleyman Malik İbn Huveyris'in rivayetidir. Ebû Süleyman Mâlik İbni Huveyris kendisinin de içinde bulunduğu yaşıt bir grup gençle Hz. Muhammed'in yanında yirmi gün kaldığını, Hz. Muhammed'in çok merhametli ve şefkatli biri olduğunu, onların yakınlarını özlediklerini anladığında gerilerinde ailelerinden kimleri bıraktıklarını sorduğunu anlatmıştır. Verdikleri cevap

³⁴² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 264.

³⁴³ Buhârî, "Cum'a", 29, "Humus", 19, "Tevhîd", 49.

³⁴⁴ Buhârî, "Cezâü's-Sayd", 6, "Hibe", 6, 17; Müslim, "Hac", 50-54; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 40; Tirmizî, "Hac", 26; İbni Mâce, "Menâsik", 92.

üzerine Hz. Muhammed'in "Haydi ailenizin yanına dönün ve onların yanında kalarak kendilerini bilgilendirin. Onlara şu namazı şu vakitte, bu namazı bu vakitte kılmalarını söyleyin. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri ezan okusun, en yaşlınız da size imam olsun"³⁴⁵ dediğini rivayet etmiştir.

Hz. Muhammed yolculuk sırasında arkadan yürümüş, yürümekte zorlananları bineğinin arkasına bindirip onlara dua etmiştir. ³⁴⁶ Yardıma ihtiyacı olanların durumlarını fark edip çözüm üretmiş, aynı zamanda onlara dua ederek böyle kimseleri yük olma, sıkıntı çıkaran kişi olma düşüncesinden uzaklaştırarak gönüllerini hoş etmiştir.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî amcasının iki oğluyla beraber Hz. Muhammed'in yanına gittiğinde amcasının oğullarının Hz. Muhammed'den herhangi bir göreve amir tayin edilmek istediklerini aktardıktan sonra Hz. Muhammed'in onlara "Vallahi biz isteyeniy veya görev hırsı bulunanı yönetici yapmıyoruz"³⁴⁷ şeklinde cevap verdiğini rivayet etmiştir.

Yukarıda yer verilen hadislerde Hz. Muhammed muhataplarının psikolojik durumlarını fark edip bu kişilerin uygun şekilde onlara dönüşler yapmıştır. Sa'b İbni Cessâme'nin verdiği hediye kabul etmemesi üzerine üzüldüğünü hemen fark edip sahabinin gönlünü almış üzülmelerini engellemek için hediyesini neden almadığını açıklamıştır. Ebû Süleyman Mâlik İbni Huveyris ve arkadaşlarının ailelerini özlediklerini fark edip onların gönüllerini hoş ederek evlerine geri göndermiştir. Yolculukta yardıma ihtiyacı olanlara yardım ederken psikolojilerini de hesaba katarak onları kötü hissettirmeden onlara yardım etmiştir. Bu hadisler Hz. Muhammed'in karşısındaki kişilerin psikolojik durumunu fark ederek hareket etmesi açısından sağduyu karakter gücüne örnektir. Aynı zamanda Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin görev isteyen amcasının iki oğlunun hırsını fark etmiş duygularını kavrayıp duruma uygun cevap vererek sağduyulu davranmıştır.

Hz. Muhammed, Hz. Aişe'ye "(Ey Âişe!) Ben senin benden memnun olduğun zamanı ve bana karşı öfkeli bulunduğun vakti pek iyi bilirim" dediğinde Âişe nereden bildiğini sormuş, o da "Benden razı ve memnun olduğunda 'Muhammed'in Rabbi

³⁴⁵ Buhârî, "Ezân", 17, 18, 49, 140, "Cihâd", 42, "Edeb", 27, "Âhâd", 1; Müslim, "Mesâcid", 292.

³⁴⁶ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 94.

³⁴⁷ Buhârî, "Ahkâm", 7, "İcâre", 1, "İstîtabetü'l-Mürteddîn", 2; Müslim, "İmâre", 15.

hakkı için öyle değildir' dersin. Bana karşı öfkeli olduğun zaman da 'İbrahim'in Rabbi hakkı için öyle değildir' dersin (adımı anmazsın)" ³⁴⁸ şeklinde cevap vermiştir. Buradan hareketle onun konuşulanları iyi tahlil ederek muhataplarının söylemlerinde yer vermedikleri duyguları konuşma esnasında kullanılan ifadelerden fark edip, onların duygularını anladığı görülmektedir.

Medine sözleşmesi sonrasında gayrimüslimlere inanç fikir mal ve can güvenliği tanınmıştır. Necranlı Hristiyan heyeti, Hz. Muhammed ahabıyla Mescid-i Nebevi'de namaz kılarken mescitten içeri girip ibadet vakitleri gelince doğuya yönelerek ibadet etmeye başlamışlardır. Olayı gören sahabeden bazıları onlara engel olmak istemiş fakat Hz. Muhammed işaret ederek dokunmamalarını ima edip onları serbest bırakarak ibadetlerini yapmalarına müsaade etmiştir. Bu olayda Hz. Muhammed, Hristiyanların psikolojik ve sosyal durumunu fark etmekle birlikte farklılıklara saygı göstermiştir. ³⁴⁹ Hz. Muhammed Müslümanlar, müşrikler ve Yahudilerden oluşan bir topluluğa rastladığında onlara selâm vermiş, ³⁵⁰ başka bir zaman da "Kitap ehli olanlar size selâm verdiklerinde, onlara: Ve aleyküm, deyiniz" ³⁵¹ buyurmuştur. O lider olarak ahabı ile toplum içinde farklı inançlara mensup bireylerin arasındaki uyumu destekleyerek bulundukları ortamın psiko-sosyal durumunu dengede tutmaya çalışmıştır.

Hz. Muhammed muhatabının durumunu gözlemleyerek onun psiko-sosyal durumunu fark etmekte ve duygularını kavrayabilmekte olup aynı zamanda farklı sosyal ortamlara uyum sağladığı, çeşitliliklere saygı gösterdiği görülmektedir. Bunlardan hareketle onun sosyal zekâ karakter gücüne sahip olduğunu ve bu gücü etkili kullandığını söylemek mümkün gözükmektedir.

2.4. Adalet Erdemi

Adalet erdemi, kişi- toplum arasındaki sosyal ağlarla alakalı olup kişinin ekip, grup ve topluluklar içindeki etkileşimi ile ilişkilidir. Bu erdemin karakter güçleri takım çalışması, tarafsızlık ve önderlik olarak ifade edilmektedir. ³⁵²

³⁴⁸ Buhârî, "Nikâh", 109.

³⁴⁹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 278.

³⁵⁰ Buhârî, "İsti'zân", 20; Müslim, "Cihâd", 116.

³⁵¹ Buhârî, "İsti'zân", 22, "Mürteddîn", 4; Müslim, "Selâm", 6-9, 870.

³⁵² Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 31.

2.4.1. Takım Çalışması

Takım çalışması karakter gücü, ortak bir fayda etrafında gönüllülük esasıyla bir araya gelen kişiler arasında; görevleri etkili bir şekilde dağıtma, sorumluluk sahibi olma, iyi ilişkiler kurma, gruba sadık olma gibi unsurları içeren bir dizi davranışa sahip olunmasını ifade etmektedir.³⁵³ Bu güç; empati, iş birliği ve iletişim becerileriyle çalışan bireylerin iyi sonuçlar elde etmelerine olanak tanımaktadır.

Din, bireyleri bir araya getirerek onlara ortak bir amacı paylaşma, birbirleriyle dayanışma ve birbirlerine destek olma fırsatlarını sunar. Bu durum kişiler arasındaki ilişkileri, sosyal bağları ve takım çalışmasını güçlendirebilir. Böylece dinler aracılığıyla ortak inancı paylaşan insanlar bir araya gelerek aralarında güçlü sosyal bağlar kurabilirler.³⁵⁴

İslam dininde hac, kurban, cemaatle namaz kılmak gibi grupla yapılan ibadetlerin bulunması bu dinin inananları arasındaki sosyal etkileşime önem veren bir din olduğunun göstergelerindendir. Hz. Muhammed'in hem nübüvvet öncesi hem de nübüvvet sonrasında içinde bulunduğu toplumdaki grup çalışmalarında aktif olarak yer aldığı bilinmektedir. O, nübüvvetten önce Kabe'nin yeniden inşası yapılırken gönüllü olarak çalışanların arasında yer almış, amcası Abbas ile Kabe'nin inşası için taş taşımış,³⁵⁵ Hilfü'l-Fudûl'a katılmıştır.

İslamiyet'ten önce Araplar arasında savunma, himaye veya zulme uğrayan kişilerin haklarını savunmak amacıyla ittifaklar kurulduğu ve kurulan bu ittifaklar arasında Hilfü'l-Fudûl antlaşmasının olduğu bilinmektedir.³⁵⁶ Bu anlaşma haksızlığa uğrayanların hakkını aramakla birlikte hukuki ve ahlaki boşluğun olduğu bir toplumda zulme uğrayanlarla empati yapıp yardımcı olunmak istenmesi ve katılımcılarına maddi kar getirmeyip onlara çeşitli sorumluluklar yüklemesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda Hilfü'l-Fudûl antlaşmasına katılan kişilerin takım çalışması karakter gücüne sahip oldukları söylenebilir. Bu kişilerden biri de 20 yaşındayken bu anlaşmada yer alıp sorumluluk üstlenen Hz. Muhammed'dir. Verilen iki örnekte onun

³⁵³ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 357.

³⁵⁴ Abdülkâki Kınısün, "Dini Gruplar Sosyolojisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016), 219.

³⁵⁵ Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/16.

³⁵⁶ Muhammed Hamîdullah, "Hilfü'l-Fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31.

nübüvvetten önce toplumu ilgilendiren olaylarda yer aldığı anlaşılmakla birlikte takım çalışması karakter gücünün niteliklerini taşımaktadır.

Savaşlar, büyük insan gruplarının katılımı ve çeşitli iş bölümleri ve organizasyonlardan oluştukları için takım çalışmasının gözlenebildiği bir diğer yerlerdendir. Hendek Gazvesinde Hz. Muhammed, sahabilerin hendek kazarken karşılırlarına çıkan çok sert bir kayayı haber vermelerinin üzerine “Ben hendeğe ineceğim” diyerek ayağa kalkıp hendeğe inmiş ve kazmayla kayayı kırmıştır.³⁵⁷ Onun, Mescid-i Kuba’nın temeline ilk taşı koyduğu da bilinmektedir. Mescidin inşasında yer alan Hz. Muhammed’in işçi gibi çalıştığı, taşıdığı ağır taşları ellerinden alıp ona yardımcı olmak isteyen sahabilere başkasına yardım etmelerini söylediği rivayet edilmiştir.³⁵⁸

Verilen örneklerde Hz. Muhammed’in nübüvvetten önce gönüllülük esaslı yapılan bir anlaşmaya katılarak grup içinde sorumluluk aldığı, nübüvvetten sonra ise lider olmasına rağmen gönüllü bir şekilde yapılan işlere yardım ettiği, ashabıyla beraber çalıştığı görülmektedir. Buradan hareketle onun takım çalışması karakter gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.2. Tarafsızlık

Tarafsızlık karakter gücüne sahip kişi önyargılardan ve menfaatlerden uzak bir şekilde tarafsız kalarak olayın taraflarını dinleyip anlama, herkese karşı adaletli olma ve adil davranışlarda bulunma niteliklerini taşımaktadır.

Semavi dinlerin temel esaslarından biri, toplumda ve yönetimde adaletin tesis edilmesidir.³⁵⁹ Semavi bir din olan İslam dini toplumda adaletin sağlanmasını ve insanların haklarının korunmasını öğütlemektedir.³⁶⁰ Hz. Muhammed’in Hilfü’l-Fudûl antlaşmasına dahil olması onun olayları değerlendirirken güç ve çıkar odaklı değil hak odaklı bir yaklaşım sergilediğinin göstergesidir. Nitekim, Hz. Muhammed nübüvvetinden sonra bu ittifakın değerinin herhangi bir maddiyatla ifade

³⁵⁷ Buhârî, “Megâzî”, 29.

³⁵⁸ Hüseyin Algül, “Mescid-i Kubâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/279.

³⁵⁹ Yusuf Açikel, “Hz. Muhammed’in Sünneti / Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adâletin Te’sisine Yönelik Temel Yaklaşımlar.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (Ekim 2019) 1248.

³⁶⁰ El-Hadîd, 57/52; el-En’âm, 6/152; el-Mâide, 5/18, 42; et-Talâk, 65/2; el-Hucurât, 49/9.

edilemeyeceğini ve tekrar çağrılrsa yine tereddüt etmeden antlaşmayı kabul edeceğini söylemiştir.³⁶¹ Onun bu tavrı haksızlık ve zulüm karşısında nasıl bir davranış sergilenmesi gerektiğini gösteren bir örnektir. Buradan hareketle onun zaman ve mekân fark etmeksizin haksızlık ve zulüm karşısında durmaktan çekinmediği anlaşılmaktadır.

Onun Kabe'nin yeniden imarında yer aldığı sırada meydana gelen hakem olayı tarafsızca karar almasına örnek teşkil etmektedir. Hacerü'l-Esved taşının yerleştirilmesi konusunda yaşanan tartışmada insanlar arasında fark gözetmeden adil bir çözüm önererek herkese karşı adaletli olmuştur.³⁶² Diğer taraftan olay sırasında hazır bulunanların Hz. Muhammed'in getirdiği çözümü adil bularak kabul etmesi onun adaletine olan güvenlerini göstermektedir.

Kişi, olayın içerisinde bulunduğunda, olayı tarafsız bir gözle değerlendirip uygun bir tutum sergilerse gerçek adaleti sağlamış olur. Bu durum yansız olup menfaatlerden uzak durmayı, dürüstlüğü korumayı, doğruluğa sadık kalmayı ve haksızlıkla mücadeleyi içerir. Hz. Muhammed'in adaleti bu nitelikleri içermektedir. Bedir Savaşı'nda Hz. Muhammed savaştan önce elindeki okla safları düzeltirken sahabeden Sevad bin Gaziyye safı bozduğu için onun karnına okla dokunarak "Ey Sevad! Hizaya gel!" demiş bunun üzerine Sevad "Ya Hz. Muhammed, canımı acıttın! Allah seni hak ile gönderdi. Kısas isterim!" deyince de orada bulunan sahabe "Ey Sevad, O Allah'ın Resulüdür!" diyerek onu uyarmışlardır. Sevad ise "Adâlette hiçbir beşerin diğerine karşı üstünlüğü yoktur!" demiştir. Rivayetin devamında Hz. Muhammed'in karnını açarak Sevad'a kısas uygulamasını söylediği nakledilmiştir.³⁶³

Bu konudaki bir diğer örnek Huneyn savaşı yolculuğunda meydana gelen olaydır. Hz. Muhammed deve üzerindeyken yanındaki sahabinin ayağındaki sert pabuçlar baldırına çarptığı için onu rahatsız etmiştir. Bunun üzerine sahabinin ayağını kamçı ile dürtüp arkasından yürümesini söylemiş, ertesi gün olunca onu yanına çağırıp "Sen dün benim ayağımı incitmiş, canımı yakmıştın. Ben de senin ayağına kamçı ile vurmuştum. Seni bunun karşılığını ödemek için çağırdım." diyerek ona

³⁶¹ Hamîdullah, "Hilfû'l-Fudûl", 18/32.

³⁶² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 72.

³⁶³ Taberi, Muhammed b. Cerir. Tarih-i Taberi. çev. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınları, 2021), 2/ 446-447.

seksen koyun vermiştir.³⁶⁴ Bu iki örnek Hz. Muhammed'in adalet konusundaki hassasiyetini, adalet neyi gerektiriyorsa onu yapmaktan geri durmadığını, kendisine bir dokunulmazlık atfetmediğini göstermektedir.

Hz. Muhammed'e sahabilerden Abdullah İbni Amr İbni Âs'ın gündüzlerini oruç tutarak gecelerini de ibadet ve itaatle uyanık geçireceğini ifade eden sözleri haber verilince Hz. Muhammed, Abdullah İbni Amr'a böyle yapmamasını, çocuklarının da onun üzerinde hakkı olduğunu söylemiştir.³⁶⁵ Eğer Abdullah İbni Amr dediği gibi gündüzlerini oruçla gecelerini de ibadetle geçirecek olsaydı çocuklarının onun üzerindeki haklarını ihmal etmiş, onlara adaletsizce davranmış olabilirdi. Hz. Muhammed, onun çocuklarının hakkını gözetmiş ve Abdullah İbni Amr'a çocuklarının hakkını hatırlatarak onlar için adaleti sağlamıştır.

Bir olay ona taşındığında tarafsız kalıp, olaya dahil olanları dinledikten sonra ona anlatılana göre hüküm vermiştir. Bu konuda o "Ben sadece bir beşerim. Sizler bana yargılanmak üzere geliyorsunuz. Belki sizden biriniz, delilini getirmekte diğerinizden daha becerikli ve daha üstün anlatımlı olabilir. Ben de dinlediğime göre o kimsenin lehinde hüküm veririm. Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, ona cehennemden bir parça ayırmış olurum"³⁶⁶ demiş ve taraf tutmadığını vurgulayarak davada yanlış bir karar alınmış olunursa olayı yanlış anlatanın suçlu olacağını bildirmiştir.

Mahzum kabilesinden asil bir kadının hırsızlık yapmasına üzülen Kureyş halkı ashtan Zeyd'i Hz. Muhammed'in yanına göndererek hırsızlık yapan kadını cezalandırmamasını istemeleri üzerine o, "Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun? Sizden önceki milletlerin yok olmasına sebep, içlerinden soylu biri hırsızlık yapınca ona dokunmayıp, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca ona cezasını vermeleri idi. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim"³⁶⁷ şeklinde cevap vermiştir. Hz. Muhammed, bu sözüyle adalet karşısında asil olanla köle olanın eşit olduğunu, suçu kızı dahil her kim işlediyse o kişinin kim olduğuna bakılmaksızın cezasının

³⁶⁴ Taberi, Tarih-i Taberi. 3/ 106.

³⁶⁵ Buhârî, "Savm", 55, 56, 57, "Teheccüd", 7, "Enbiyâ", 37, "Nikâh", 89; Müslim, "Sıyâm", 181-193.

³⁶⁶ Buhârî, "Şehâdât", 27, "Hıyel", 10, "Ahkâm", 20; Müslim, "Akdiye", 4; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 7, "Edeb", 87; Tirmizî, "Ahkâm", 11, 18; İbni Mâce, "Ahkâm", 5.

³⁶⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 54, "Megâzî", 53, "Hudûd", 11, 12; Müslim, "Hudûd", 8, 9; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 4; Tirmizî, "Hudûd", 6; İbni Mâce, Hudûd 6.

verileceğini, söz konusu adli bir davaysa taraf tutulamayacağını ahabına belirtmiştir. Bu rivayette onun ne olursa olsun adaletle hükmetmekten geri durmadığı görülmektedir.

O, güçsüzleri, fakirleri, adı sanı anılmayan kimseleri diğerlerinden ayırmamıştır. Hz. Muhammed, Mescid-i Nebevi'yi süpüren siyahi bir kadını/genci göremeyince onu etrafındakilere sormuş, etrafındakiler o kişinin öldüğünü bildirince Hz. Muhammed onun mezarını sormuş, oraya gidip vefat eden kişinin cenaze namazını kılmıştır.³⁶⁸ Sahabilerin önemsemediği o kişiyi Hz. Muhammed'in önemseyerek onu sorması ve vefat ettiğini duyunca hemen cenaze namazını kılmasından onun insanları eşit gördüğü, onlara sahip oldukları makam, mal ve güce göre değer vermediği anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed sağ tarafında bir çocuk sol tarafında yaşlılar ile otururken ona içecek bir şey getirilmiş, getirilenden içtikten sonra çocuğa dönüp “Bunu yaşlılara verebilir miyim?” diye sormuştur. Çocuk buna razı olmadığını söyleyince Hz. Muhammed içmesi için kabı çocuğa vermiştir.³⁶⁹ Hz. Muhammed her işe sağ taraftan başladığı için ikramda bulunurken de sağ taraftan başlaması beklenmektedir. Fakat sol tarafında yaşlı bir kimse olduğu için yaşlılara hürmeten ikramını soldan başlatmak istemiş ve sağında oturan çocuktan izin istemiştir. Burada çocuktan izin istemesinin nedeni normalde ikramı sağdan yaptığı için ilk ikramın sağında oturan çocuğun hakkı olmasıdır. Hz. Muhammed, çocuğun hakkını gözeterek ondan izin istemiş, çocuk izin vermeyince usulüne uygun olarak ikramı sağındaki çocuktan başlatmıştır. Çocuğun onun sağ tarafında oturarak kazandığı hakkı görmezden gelip direkt solunda bulunan yaşlı kişiye ikramda bulunmayarak çocuktan izin istemesi dikkate değer görünmektedir. Bu rivayetten onun karşısındaki kişinin hangi yaşta hangi cinsiyette hangi makamda olduğuna bakmaksızın adalet söz konusu olduğunda gösterdiği hassasiyetinin boyutu anlaşılmaktadır.

Verilen örneklerden onun elindeki gücü adalet konusunda kötüye kullanmadığı, insanlar arasında genç-yaşlı, zengin-fakir, hür-köle gibi ayrımlar yapmadığı, herkese eşit ve adil yaklaşarak değer verdiği, bir anlaşmazlıkla

³⁶⁸ Buhârî, “Salât”, 72, “Cenâiz”, 67; Müslim, “Cenâiz”, 71; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 57; İbni Mâce, “Cenâiz”, 32.

³⁶⁹ Buhârî, “Şirb ve'l-Müsâkât”, 1, 10, “Mezâlim”, 12, “Hibe”, 22, 23, “Eşribe”, 19; Müslim, “Eşribe”, 127.

karşılaştığında her iki tarafı da dinleyerek menfaatten ve önyargıdan uzak adil kararlar verdiği ve bu adil davranışların hem nübüvvetten önce hem de nübüvvetten sonra kendisinde bulunduğu görülmektedir. Buradan hareketle onun tarafsızlık karakter gücüne sahip olduğu ve bu gücü etkin bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır.

2.4.3. Önderlik

Adalet erdemi içerisinde grup üyelerinin fikirlerini dinleme onların fikirlerine değer verme, onları motive ederek olumlu yönde ilerleyebilmelerini sağlama, grup üyeleri arasında adil davranarak haksızlıkları ortadan kaldırabilme niteliklerinin tamamını içeren güç; önderlik karakter gücü olarak ifade edilmektedir.³⁷⁰

Lider kişi; grup üyelerinin iyi olmasını, onların iyiye ilerlemesini ister ve bu konuda onlara yardımcı olur. Hz. Muhammed, ümmetinin lideri olarak onlar için Allah’a dua etmiştir. O, İbrahim suresinin “Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin”³⁷¹ mealindeki ayetini ve Maide suresinin “Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin”³⁷² mealindeki ayetini okuyup ellerini havaya kaldırarak “Allah’ım, ümmetimi koru, ümmetime acı!” diye dua edip ağlamıştır.³⁷³ Buradan onun ümmetine değer veren, onları koruyup kollayan ve onlar için çabalayan bir lider olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed savaşlarda ashabıyla istişarelerde bulunup onların görüşlerine kıymet vermiş, onların görüşlerini dikkate alarak hareket etmiştir. Nitekim Bedir Gazvesine çıkılıp çıkılmayacağı konusunda ashabın fikrini almış, yine Bedir Gazvesinde Hubab b. Münzir’in kapanacak kuyular hakkındaki teklifini değerlendirip uygulamaya koymuştur.³⁷⁴ Bedir Gazvesi esirlerinin durumlarını da ashabıyla istişare yaparak belirlemiştir.³⁷⁵

³⁷⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 365.

³⁷¹ İbrâhîm 14/36.

³⁷² el-Mâide 5/118.

³⁷³ Müslim, “İmân”, 346.

³⁷⁴ Fayda, “Bedir Gazvesi”, 5/326.

³⁷⁵ Fayda, “Ebû Bekir”, 10/103.

Hiz. Muhammed'in ashabıyla yaptığı istişareler Bedir Gazvesiyle sınırlı kalmamış, diğer gazvelerde de ashabıyla istişare yapıp onların fikirlerini değerlendirmiştir. Uhud savaşında düşmanla nerede savaşacakları konusunu ashabıyla konuşmuş kendisi gördüğü rüya nedeniyle Medine'de kalınmasını tercih etmesine rağmen ashabının çoğunluğunun meydan savaşı istemesi üzerine onların görüşüne uyarak savaş yerine karar vermiştir.³⁷⁶ Hendek Savaşında ise savaşın Medine'de mi yoksa Medine dışında mı yapılacağına istişare yoluyla karar verilmiştir. Aynı zamanda Hiz. Muhammed Hendek savaşında Selman-ı Farisi'nin şehrin etrafına hendek kazma fikrini uygun bularak kabul etmiştir.³⁷⁷

Bir liderin görev belirlerken grubundaki üyelerin durumunu bilmesi onların neyi yapıp neyi yapamayacaklarına vakıf olması gerekir. Hiz. Muhammed, ashabının lideri olarak sahabilere sıkı kurallar getirmek yerine, onların gücü ve yetenekleri ölçüsünde sorumluluk almalarına izin vermiştir. Hiz. Muhammed bir gün konuşmasında "Ey Müslümanlar! Allah size haccı farz kıldı, haccedin!" demesi üzerine sahabiden biri haccın her sene mi farz olduğunu sormuş, Hiz. Muhammed sustuğu için sorusunu üç defa tekrarlamıştır. Bunun üzerine Hiz. Muhammed "Eğer 'evet' deseydim, her sene haccetmeniz farz olurdu, siz de onu yerine getiremezsiniz! Ben sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni kendi halime bırakın. Çünkü sizden öncekiler peygamberlerine çok sual sormaları ve aldıkları cevaplar konusunda ihtilâf etmeleri sebebiyle helâk oldular. Bundan dolayı size, bir şey emrettiğim zaman onu gücünüz yettiğince yerine getirin. Herhangi bir şeyi de yasaklarsam ondan da kesin olarak kaçının!" şeklinde cevap vererek onların güç yettiremeyecekleri sorumlulukları üstlenmelerini istemediğini belirtmiştir.³⁷⁸

Bir diğer hadiste Ebu Zer, Hiz. Muhammed'den onu vali tayin etmesini istemesi üzerine Hiz. Muhammed eliyle Ebu Zer'in omuzuna vurarak ona "Ebû Zer! Sen zayıf bir adamsın. İstedığın görev ise bir emanettir. Bu emaneti ehil olarak alan ve üzerine düşeni yapanlar müstesna, aslında bu görev kıyamet gününde bir rezillik ve pişmanlıktır."³⁷⁹ demiştir. Verilen örneklerden onun ashabını gözlemlediği ve kimin neye güç yettireceğini bilerek görevler verdiği anlaşılmaktadır.

³⁷⁶ Hamîdullah- Avcı, "Uhud Gazvesi",42/55.

³⁷⁷ Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi",17/194.

³⁷⁸ Müslim, "Hac", 412; Buhârî, "İtisâm", 2.

³⁷⁹ Müslim, "İmâret", 16.

Lider olan kişi grubunda hata yapan kişileri tespit ederek onları uyarmalı ve hatalarını düzelttiklerinden emin olmalıdır. Çünkü lider kişi grup üyelerinin olumlu yönde ilerlemelerini sağlamakla görevlidir. Bir gün Kilde İbni Hanbel, Hz. Muhammed'in yanına gidip selam vermeden huzura girince Hz. Muhammed ona "Geri dön ve esselâmü aleyküm, gireyim mi de"³⁸⁰ demiştir. Bir diğer rivayette Hz. Muhammed pazarda uğradığı bir buğday sergisinde elini buğday yığınının içine daldırınca parmakları ıslanmış. Bunun üzerine satıcıya "Ey zâhîreci! Bu ıslaklık nedir?" diye sormuştur. O kimse buğdayları yağmurun ıslattığını söyleyince Hz. Muhammed "İnsanların görüp aldanmaması için o ıslak kısmı ekinin üstüne çıkarsaydın ya! Kim bizi aldatırsa, bizden değildir"³⁸¹ şeklinde cevap vermiştir. İki hadiste de Hz. Muhammed yapılan hatalı davranışı hemen yerinde düzelterek hem öğrenmenin kalıcılığını arttırmış hem de ne kadar iyi bir lider olduğunu göstermiştir.

Önderlik yapan kişi grup üyelerine tavsiyeler vererek de onların olumlu yönde ilerlemelerine yardımcı olabilir. Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'in ona her ay üç gün oruç tutmayı, iki rekât kuşluk namazı kılmayı ve uyumadan önce vitir namazı kılmayı tavsiye ettiğini söylemiştir.³⁸² Abdullah İbni Amr İbni Âs da Hz. Muhammed'in ona "Abdullah! Falan kimse gibi olma! Çünkü o gece ibadetine devam ederken artık kalkmaz oldu"³⁸³ dediğini rivayet etmiştir. şahsi yaptığı tavsiyelerin yanı sıra o, aşabın hepsine genel tavsiyelerde de bulunmuştur. Hz. Muhammed "Kim Ramazan'ın faziletine inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek teravih namazını kılsa, geçmiş günahları bağışlanır"³⁸⁴ diyerek aşabına farz olmaksızın Ramazan gecelerinde ibadet etmeyi tavsiye etmiştir. Verilen örneklerden hareketle onun bir lider olarak aşabını yaptıkları işlerde teşvik edip motivasyonlarını attırdığı, onlara tavsiyelerde bulunduğu ve yanlış yaptıklarını gördüğu zaman hatalarını düzeltmeleri için onları uyardığı görölmektedir.

Hz. Muhammed aşabının lideri olup arkadaşları da onun grup üyeleriymi denilebilir. Verilen örneklerden hareketle onun grup üyelerinin fikirlerini dinleyen, onların fikirlerine değer veren, onları motive eden, yanlışlarını düzeltip olumlu yönde

³⁸⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 127; Tirmizî, "İsti'zân", 18.

³⁸¹ Müslim, "İmân", 164.

³⁸² Buhârî, "Teheccüd", 33, "Savm", 60; Müslim, "Müsâfirîn", 85, 86; Ebû Dâvûd, "Vitr", 7.

³⁸³ Buhârî, "Teheccüd", 19; Müslim, "Sıyâm", 185; İbni Mâce, "İkâmet" 174.

³⁸⁴ Müslim, "Müsâfirîn", 174; Ebû Dâvûd, "Ramazan" 1; Tirmizî, "Savm", 82.

ilerlemeleri için onlara tavsiyeler veren, onlara adil davranan bir lider olduğu böylece önderlik karakter gücüne sahip olup bu gücü etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir.

2.5. Ölçülülük Erdemi

Ölçülülük erdemi, kişiyi hayattaki olumlu veya olumsuz durumlar karşısında aşırı uçlara kaçma durumundan alı koyma hali olarak ifade edilmektedir.³⁸⁵ Affetme, alçakgönüllülük, sağduyu ve kendini kontrol bu erdemin ilişkili olduğu karakter güçleridir.

2.5.1. Affetme

İşlenen hatayı veya söylenen incitici sözü affedip kişiyi bağışlamayı ifade eden affetme karakter gücü, ona sahip olan kişiyi kin ve nefretten uzak tutarak kişinin esenliğe kavuşmasına yardımcı olur.

Hiz. Muhammed'in Allah'ın getirdiği yasaklardan biri çiğnenmediği müddetçe kendi şahsı adına intikam almadığı, kötülüğe kötülükle karşılık vermediği bunun aksine kötülük yapanların hatalarını bağışladığı sahabe anlatılarından anlaşılmaktadır.³⁸⁶ Hiz. Aişe, onun Allah yolunda savaşmak hariç hiçbir kimseye eliyle vurmadığını, kendisine kötülük yapan kimseden intikam almaya çalışmadığını, yalnızca Allah'ın yasakları çiğnendiğinde Allah adına yasağı çiğneyenden intikam aldığını³⁸⁷ söylemiştir.

Nübüvvetinin ilk yıllarında Taif'e yaptığı ziyarette Taif halkının onu taşlaması sonucunda ayakları yaralanmasına rağmen onların cezalandırılmasını istememiş, beddua etmemiştir.³⁸⁸ Hiz. Aişe ona Uhud Gazvesinin yapıldığı günden daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını sorduğunda Hiz. Muhammed ona "Evet, senin kavminden çok kötülük gördüm. Bu kötülüklerin en fenası, onların bana Akabe günü yaptığıdır. Tâifli Abdükülâl'in oğlu İbni Abdüyâlîl'e sığınmak istemiştin de beni kabul etmemişti. Ben de geri dönmüş derin kederler içinde yürüyüp gidiyordum. Karnüsseâlib'e varıncaya kadar kendime geledim. Orada başımı kaldırıp

³⁸⁵ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 404.

³⁸⁶ Buhârî, "Menâkıb", 23, "Edeb", 80, "Hudûd", 10; Müslim, "Fezâil", 77, 78; Ebû Dâvûd, "Edeb", 4.

³⁸⁷ Müslim, "Fezâil", 79; Ebû Dâvûd, "Edeb", 4; İbni Mâce, "Nikâh" 51.

³⁸⁸ Küçükaşcı, "Tâif", 39/444.

baktığımda, bir bulutun beni gölgelediğini gördüm. Dikkatlice bakınca, bulutun içinde Cebrâil aleyhisselâm'ı farkettim. Cebrâil bana seslenerek: “Allah Teâlâ kavminin sana ne söylediğini ve seni himâye etmeyi nasıl reddettiğini duymuştur. Onlara dilediğini yapması için de sana Dağlar Meleği'ni göndermiştir” dedi. Bunun üzerine Dağlar Meleği bana seslenerek selâm verdi. Sonra da: “Ey Muhammed! Kavminin sana ne dediğini Cenâb-ı Hak işitti. Ben Dağlar Meleği'yim. Ne emredersen yapmam için Allah Teâlâ beni sana gönderdi. Ne yapmamı istiyorsun? Eğer dilersen şu iki dağı onların başına geçireyim” dedi. O zaman: “Hayır, ben Cenâb-ı Hakk'ın onların soylarından sadece Allah'a ibadet edecek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim” dedim”³⁸⁹ şeklinde cevap vermiştir. Taif halkının ona zulmetmesine karşılık olarak elinde güç bulunmasına rağmen Hz. Muhammed'in Taiflilere karşı içinde nefret beslemeyip kin tutmamasının yanı sıra onlar için dua etmesi onun affedici bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Taif Gazvesinde on bir sahabenin şehit edilmesi üzerine dönüş sırasında yaşadıkları sıkıntılardan dolayı sahabe Hz. Muhammed'den Taiflilere beddua etmesini istemişse de o beddua etmek yerine onlara dua ederek Allah'tan Sakifoğullarına hidayet vermesini istemiştir.³⁹⁰ Buradan hareketle onun Taif halkından gördüğü sıkıntı ve eziyetlere karşılık olarak intikam yolunu seçmeyerek onlar için dua edip affedici olmayı tercih ettiği onlara karşı kalbinde kin ve nefret duygularına yer vermediği anlaşılmaktadır.

Müslüman olup hicret ettikten sonra irtidat edip Mekke müşriklerinin yanına dönerek onlarla İslam aleyhine çalışmalarda bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebu Şerh, Mekke'nin Fethinden sonra görüldükleri yerde öldürülmelerine izin verilenler arasında adı olduğu için süt kardeşi Hz. Osman'a sığınarak pişmanlığını dile getirmiş ve af dilemiştir. Hz. Muhammed, Hz. Osman'ın ricası üzerine Abdullah b. Sa'd b. Ebu Şerh'i affederek ondan biat almıştır.³⁹¹ Bir diğer rivayette Hz. Muhammed Uhud Gazvesinde amcası Hamza'yı şehit edip ciğerini söken Vahşi'yi affettiği bildirilmektedir. Amcasını nasıl şehit ettiğini anlatmasını istemiş Vahşi'nin anlattıkları ona büyük bir üzüntü yaşatmasına rağmen Vahşi'yi cezalandırmamıştır. Sadece

³⁸⁹ Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, 7; Müslim, “Cihâd”, 111.

³⁹⁰ Küçükaşçı, “Tâif”, 39/445.

³⁹¹ Mustafa Fayda, “Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/130.

amcasının katledilişini hatırlamak istemediği için Vahşi'den etrafında bulunmamasını istemiştir.³⁹² Verilen iki örnekten anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed, kişinin işlediği hata büyük olsa da af dileyen kişiyi bağışlamıştır.

Hayber'in fethedinde babası amcası ve kocası öldürülen Zeyneb bint Hâris, Hz. Muhammed'e üzerine zehir sürülmüş koyun götürmüş, Hz. Muhammed etten bir parça ağzına almışken zehirli olduğunu anlayınca ağzına aldığı parçayı yutmadan çıkararak ashabına etten yememelerini söylemiştir. Sorguya çekilen Zeyneb zehri kendisin koyduğunu itiraf etmesine rağmen Hz. Muhammed onu affedip serbest bırakmıştır.³⁹³

Hz. Muhammed, Zâtürrikâ Gazvesi dönüşü kılıcını ağaca asıp dinlendiği sırada müşriklerden bir adam gelerek onun kılıcını alıp onu öldürmek istemiş ve Hz. Muhammed'e seni benim elimden kim kurtaracak diye sormuştur. Hz. Muhammed "Allah" şeklinde cevap verince adamın elinden kılıç düşmüş Hz. Muhammed'de kılıcını geri almıştır. Hz. Muhammed, bu adamı kendisine karşı savaşacak herhangi bir topluluk içinde bulunmama sözüne karşılık serbest bırakmıştır.³⁹⁴ Onu zehirlemeye çalışan Zeyneb'i itirafından sonra cezalandırabilecekken affetmesi, gazve dönüşü ona kılıç çeken kişiyi elinden kılıç düştüğünde öldürebilecekken serbest bırakması Hz. Muhammed'in canına kastedildiği zamanda bile kin ve nefretten uzak durup intikam peşine düşmediğini göstermektedir.

Bedir Gazvesinde esirlerin durumu için istişare yapılırken Hz. Ömer gibi bazı sahabiler esirlerin en yakın akrabaları tarafından öldürülmelerini teklif ederken Hz. Ebu Bekir fidye ödemeleri karşılığında serbest bırakılmaları önerisinde bulunmuştur. Hz. Muhammed, Ebu Bekir'in önerisini kabul ederek esirlerin mali gücüne göre fidye bedeli belirlenmesi kararını vermiştir. Esirler arasında fidyeyi ödemeye gücü yetmeyenlerden bazıları karşılıksız olarak serbest bırakılırken bazıları da okuma yazma bildikleri için on Müslümana okuma yazma öğretmeleri şartıyla affedilmiştir.³⁹⁵

³⁹² Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Vahşi b. Harb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/451.

³⁹³ Gülgün Uyar, "Zeyneb bint Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/360.

³⁹⁴ Elşad Mahmudov, "Zâtürrikâ'Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/152; Buhârî, "Meğâzî", 31.

³⁹⁵ Fayda, "Bedir Gazvesi", 5/326-327.

Hız. Muhammed'in kendisine zarar veren ve ashabıyla birlikte savaşta sıkıntılar yaşamasına neden olan Taif halkını, irtidat gibi büyük suçlar işleyip af dileyenleri, canına kastetmeye çalışan kişileri ve savaş esirlerini affetmesi; şahsı adına intikam peşine düşmediğini, kötülüğe karşılık vermeyerek bağışlayıcı davrandığını, kin ve nefretten hoşlanmadığını göstermektedir. Buradan hareketle onun affetme karakter gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.2. Alçakgönüllölük

Alçakgönüllölük kendini küçük görmeden kendi kusurlarını fark edip kabul eden, başarılarının yanında başarısızlıklarının da farkında olan kişilerin sahip olduğu karakter gücüdür. Bu niteliğe sahip kişilerin takdir beklemeden işlerini yaparlarken ulaştıkları başarıları kendilerine mal etmedikleri belirtilmiştir.³⁹⁶ Alçakgönüllölük kişinin kendisi hakkında tam ve doğru bir yargıya sahip olmakla birlikte kusurlarını anlayarak sınırlarını kabullenebilme yeteneğiyle düşük özsaygı ve kibirden uzak olması durumu olarak ifade edilmektedir.³⁹⁷

İslam dininde alçakgönüllölüğün zıttı olan kibir, kendini beğenme, gurur gibi duygular hoş görölmemekle beraber kişinin kendini hak ettiği seviyenin altına düşürerek alçalması, küçölmesi ve acınacak duruma düşmesi de uygun görölmemektedir. Hız. Muhammed, sahabilerin arasında onlardan biriymiş gibi davrandığı, liderlik görevine rağmen halktan birisi gibi yaşadığı bilinmektedir. O kendisini ashabından farklı, ayrıcalıklı görmemiş, onlarla iş yapmış,³⁹⁸ ashabı arasında ayırım yapmaksızın sofrasına herkesi davet etmiş,³⁹⁹ davet edenlerin sofrasına icabet etmiştir.⁴⁰⁰ Onların peygamberi, komutanı ve liderleri olduğunu büyüklük taslayarak onlara göstermemiş, alçakgönüllü davranışlarda bulunmuştur.

Hız. Muhammed lider olmasına rağmen lüks eşyalar kullanmamıştır. Hasır üzerine yatıp uyuduğu bir gün uyandığında hasırın onun bedeninde iz bıraktığını gören sahabiler Hız. Muhammed'e döşek almayı teklif etmişler, Hız. Muhammed ise onlara

³⁹⁶ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 435.

³⁹⁷ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 436.

³⁹⁸ Buhârî, "Megâzî", 29.

³⁹⁹ Buhârî, "Rikak", 17.

⁴⁰⁰ Buhârî, "Megâzî", 29.

“Benim dünya ile ilgim ne kadar ki? Ben bu dünyada bir ağacın altında gölgelenen, sonra da oradan kalkıp giden binitli bir yolcu gibiyim”⁴⁰¹ şeklinde cevap vermiştir.

Hiz. Ömer bir gün Hiz. Muhammed’den umre yapmak için izin istemiş, Hiz. Muhammed ona izin vererek “Bizi duadan unutma, sevgili kardeşim!” demiştir. Hiz. Ömer hadisi naklederken “Onun bu sözüne karşılık bana dünyayı verseler, bu kadar sevinmezdim.”⁴⁰² demiştir. Hiz. Muhammed geçmiş ve gelecek hataları bağışlanmış olmasına rağmen Hiz. Ömer’den dua istemesi alçakgönüllülüğüne örnek oluşturmaktadır.

Hiz. Muhammed’in gazaya gittiği vakitlerde “Allah’ım! Benim dayanağım ve yardımcım sadece sensin. Senin sayende hareket ediyorum; senin yardımın sayesinde düşmana hücum ediyorum, senin verdiği güç ve kuvvet sayesinde düşmanla savaşıyorum”⁴⁰³ şeklinde dua ettiği nakledilmiştir. Yaptığı dualarda elde ettiği her başarının Allah’tan geldiğini ifade ederek elde ettiği bu başarıları kendine mâl etmemiştir. Yeni bir elbise giydiği zaman da o elbiseyi Allah’ın ona giydirdiğini söyleyerek kibirlenip dünyaya dalmaktan kaçınmıştır.⁴⁰⁴

Hiz. Muhammed bir kul, bir beşer olduğunu “Ben sizin gibi bir insanım.”⁴⁰⁵ diyerek dile getirmiştir. Ashabına ne kral ne de bir zorba olduğunu sadece kurutulmuş et yiyen bir kadının oğlu olduğunu ifade etmiş olması geçmişine ve sade yaşam tarzına vurgu yapması kendisinin farkında olduğunu göstergesidir.⁴⁰⁶

Hiz. Muhammed’in yarışlarda kolay kolay kaybetmeyip genellikle birinci olan bir devesi olduğu bilinmektedir. Bir gün bir bedevi binek devesiyle gelip Hiz. Muhammed’le yarışmak istediğini söylemiş yarıştıklarında da Hiz. Muhammed’i geçmiştir. Bu durum ashaba ağır gelince Hiz. Muhammed “Dünyada yükselen bir şeyi alçaltmak, Allah’ın değişmez kanunudur” diyerek onları teskin etmiştir.⁴⁰⁷ Devesini bir bedevinin devesi ile yarıştırdığı devesinin kaybetmesini son derece normal karşılaması onun alçakgönüllü karakter gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴⁰¹ Tirmizî, “Zühhd”, 44.

⁴⁰² Ebû Dâvûd, “Vîtir”, 23.

⁴⁰³ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 90; Tirmizî, “Da’avât”, 121.

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 1; Tirmizî, “Libâs”, 28.

⁴⁰⁵ Buhârî, “Salât”, 31; Müslim, “Mesâcid”, 92-94.

⁴⁰⁶ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 270.

⁴⁰⁷ Buhârî, “Cihâd”, 59, “Rikak”, 38; Ebû Dâvûd, “Edeb” 8.

Hiz. Muhammed, sahabilerin olduğu bir yere girdiğinde o geldiği için sahabenin ayağa kalkmasından hoşnut olmamıştır. Onlara kendisinin bir kul olduğunu, onlar gibi yiyip içtiğini, bir kul gibi oturup kalktığını belirterek onlara Allah dışında kimse için ayağa kalkılmayacağını söylemiştir.⁴⁰⁸ Aynı zamanda Hiz. Muhammed onu fazla övmemeleri, makamını yükseltmek için aşırıya kaçmamaları ve şirke varacak sözlere kendisini vasıta yapmamaları konusunda ashabını uyarmış, Hristiyanların Hiz. İsa'yı övmekte aşırıya gittiklerini hatırlatarak kendisine bunun yapılmamasını istemiş, kendisinin sadece bir kul olduğunu, bu nedenle kendisine sadece Allah'ın kulu ve resulü olarak vasıflandırmalarını söylemiştir.⁴⁰⁹

Bunlardan hareketle onun kendini beğenmişlikten, kibirden, gururdan uzak; sınırlarını bilen, kusurlarının farkında, başarılarını kendine mal etmeyen bir kişiliğe sahip olduğu ve alçakgönüllülük karakter gücünün niteliklerini taşıdığı görülmektedir.

2.5.3. Sağduyu

Sağduyu karakter gücüne sahip kişilerin karar almadan önce gerçekleşecek olan fiilin uzun vadede ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağını hesaba kattıkları, mantıklı düşünerek gereksiz aşırı risklerin altına girmedikleri ifade edilmektedir.⁴¹⁰

Hiz. Muhammed nübüvvetinin ilk yıllarında Mekkeli müşriklerin giderek artırdıkları zulüm ve baskılar nedeniyle rahatça İslam'ı anlatabileceği bir yer olarak Ebü'l Erkam el-Mahzumi'nin evini kullanmıştır. Hiz. Muhammed bu kararı alırken bu evin Kâbe'nin haremine dahil olması, evin konum açısından hac ve umre için Mekkelilerle ve dışarıdan gelen pek çok kişiyle (Mekkeli müşriklerin dikkatini çekmeden) temas kolaylığı sağlaması gibi nedenleri göz önüne almıştır.⁴¹¹ Toplanmak için seçeceği yerin uzun vadede güvenli ve kullanışlı olması onun uzun süreli planlar yaptığını göstermektedir.

Mekkeli müşriklerin onu alaya alması, ona inananların üzerinde baskı kurmaları, ölüme varan işkence ve eziyetler yapmaları neticesinde Hiz. Muhammed bir grup Müslümanın Habeşistan'a gitmesine izin vermiştir. Hiz. Muhammed'in

⁴⁰⁸ Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe*, çev. Ahmed Meylani, (İstanbul: Divan Yayınları, 1980), 1/68.

⁴⁰⁹ Buhari "Enbiya", 48.

⁴¹⁰ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 478.

⁴¹¹ M. Asım Köksal, "Dârülerkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/520.

Habeşistan hükümdarının semavi bir dine mensup olması, onun adaletle hükmetmesi, Arapça bilmesi gibi nedenlerin yanı sıra oraya ulaşımın kolay olması da hicret için Habeşistan'ı seçmesinde etkili olmuştur.⁴¹² Hz. Muhammed, hicret edilecek yeri belirlerken acele karar vermemiş olasılıkları gözden geçirerek mantık çerçevesinde artı ve eksileri değerlendirerek seçimini yapmıştır. Nitekim Mekkeli müşriklerin Habeşistan kralına gidip Mekkeli muhacirleri istemeleri üzerine her iki tarafı dinledikten sonra kralın Müslümanları Mekkeli müşriklere vermemesi Hz. Muhammed'in ne kadar doğru ve mantıklı bir seçim yaptığını göstermektedir.

Mekkeli müşrikler Habeşistan'a hicret eden Müslümanları geri alamayıp Mekke'deki Müslümanlara yaptıkları zulümler artınca Hz. Muhammed ikinci hicret yeri olarak Medine'yi seçmiştir. Aralarında eskiye dayanan bir düşmanlık bulunan Medine'deki Evs ve Hazrec kabilelerinin İslam dinini tanıyınca aralarında süregelen bu düşmanlığın sona ereceğini ümit etmeleri, Medine Yahudilerinin yakın zamanda son peygamberin çıkacağını haber vermeleri Medine'ye hicreti kolaylaştıran nedenlerden olmakla birlikte Hz. Muhammed'in Medine'yi seçme sebepleri arasında Medine şehrinin İslâmiyet'in çevreye kolayca yayılmasına imkân sağlayacak merkezî bir konumda ve savunmaya elverişli coğrafi bir yapıda olması ve kervan yollarının üzerinde bulunması yer almaktadır.⁴¹³ Onun bu tercihi, kısa vadeli planlar kurmayıp bütün seçenekleri gözden geçirerek karar verdiğine işaret etmektedir.

Hz. Muhammed'in Mekkeli müşriklerin zulümlerinden kurtulmak için sırasıyla Ebü'l Erkam'ın evinde toplanma, Habeş krallığına ve Medine'ye hicret etme kararlarını alırken uzun vadede ortaya çıkacak sonuçları mantık çerçevesinde düşünüp gereksiz risklerden kaçındığı anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed'in zekât memuru olarak Mustalikoğullarına gönderdiği Velid b. Ukbe gideceği yere zamanında varamayınca kabile halkı onun gelmeme nedenini öğrenmek için yola çıkmıştır. Velid b. Ukbe kabilenin silahlı bir şekilde geldiğini görünce Hz. Muhammed'e gelip Mustalikoğullarının zekâtı vermemek ve kendisini öldürmek için üzerine geldiklerini söylemiştir. Hz. Muhammed olayı araştırıp iç yüzünü öğrenmesi için birini görevlendirmiş, yapılan araştırmanın sonunda Mustalikoğullarının Velid b. Ukbe'nin neden gelmediğini öğrenmek üzere yola

⁴¹² Önkal, "Hicret", 17/459.

⁴¹³ Önkal, "Hicret", 17/460.

çıktıkları anlaşılmıştır.⁴¹⁴ Hz. Muhammed acele karar vermeden düşünerek hareket edip aşırı risk altına girecek kararlardan uzak durmasıyla sağ duyu karakter gücüne örnek oluşturan bir karar vermiştir.

Verilen örneklerde Hz. Muhammed'in acele kararlar vermeyip karar alırken uzun vadeli düşündüğü, kararların nasıl sonuçlanacağını hesaba kattığı ve gereksiz riskler almaktan kaçındığı görülmektedir. Buradan hareketle onun sağduyu karakter gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.4. Kendini kontrol

Disiplinli ve planlı bir hayat yaşama yolunda dürtü, duygu ve düşüncelerinin denetimini sağlayan kişilerin kendini kontrol karakter gücüne sahip oldukları ifade edilmektedir.⁴¹⁵ Öfkeye sahip çıkabilmek, gereğinden fazla yeme içmeden uzak durabilmek kendini kontrole örnektir. Aşırı tutum ve davranışlar kendini kontrol karakter gücü ile çelişen durumlardır. Kişinin dürtü, duygu ve düşüncelerinin kontrolünü sağlayabilmesi için ölçülü hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ya hep ya hiç şeklinde ortaya çıkan ifrat ve tefrit olarak da adlandırılan aşırı uçların sayısı fazla olsa da ifrat ve tefritin orta noktası dengeli ve ölçülü (itidalli) olmasıdır. İslam dininde ifrat ve tefritten uzaklaşarak itidalli olma tavsiye edilmiştir.⁴¹⁶ Bu konuda Kur'an'da; inançta, ahlak ve yaşamda herhangi bir yanıltan ve aşırılıklardan uzak olma, doğru, dengeli ve orta yolda ilerleme anlamında "sırat-ı müstakim" tabiri kullanılmaktadır.⁴¹⁷ Hz. Muhammed ashabını aşırılıktan uzak durmaları, dengeli ve ölçülü hareket ederek orta yollu olmaları konusunda uyararak⁴¹⁸ onları itidalli olmaya teşvik etmiştir.⁴¹⁹

Sahabeden Câbir b. Semüre, Hz. Muhammed ile namaz kıldığını söyleyip "Onun namazı da, hutbesi de normal uzunlukta idi."⁴²⁰ demiştir. O ibadetlerde itidalli olmuş ve itidalli olmayı önermiştir. Hanımlarının evlerine Hz. Muhammed'in nafile

⁴¹⁴ Mehmet Efendioğlu, "Velid b. Ukbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/35.

⁴¹⁵ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 442.

⁴¹⁶ Bakara, 2/143; Furkân, 25/67.

⁴¹⁷ Mustafa Çağrı, "İtidal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/456.

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 2.

⁴¹⁹ Müslim, "Birr", 69; Tirmizî, "Birr", 82.

⁴²⁰ Müslim, "Cum'a", 41-42; Ebû Dâvûd, "Salât", 223; Tirmizî, "Cum'a", 12; İbni Mâce, "İkâme", 85.

ibadetlerini sormak için üç kişi gelmiştir. Onlara istedikleri bilgi verilince ‘Hz. Muhammed nerede bizler neredeyiz. Onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır’ diyerek anlatılanları azımsamışlar ve birer birer yapmak istedikleri fakat yaparlarsa aşırıya kaçmış olacakları ibadetleri sıralamaya başlamışlarken Hz. Muhammed yanlarına gelip “Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve O’na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”⁴²¹ diyerek onlara kendisinin itidalli davranışlarını örnek göstererek aşırıya kaçmamaları konusunda onları uyarmış ölçülü davranmalarını öğütlemiştir. Buradan hareketle onun ifrattan hoşlanmadığı ve itidalli davranmayı hayat düsturu edindiği anlaşılmaktadır.

Kişinin sevdiği birisi vefat ettiğinde ağlayıp feryat ederek isyana varacak hareketlerde bulunmadan acısını yaşaması kendini kontrol altında tutmasına örnektir. Nitekim Hz. Muhammed oğlu İbrahim vefat ettiğinde ağlayınca yanında bulunan Abdurrahman İbni Avf’ın şaşırması üzerine ona “Ey İbni Avf! Bu gördüğün gözyaşları rahmet ve şefkat eseridir. Göz yaşarır, kalp hüzünlenir. Biz ancak Rabbimiz ’in razı olacağı sözleri söyleriz. Ey İbrahim! Seni kaybetmekten dolayı gerçekten üzgünüz.”⁴²² şeklinde cevap vermiştir. O, hüznünü gözyaşı akıtarak belli etmiş aşırıya kaçacak davranışlarda bulunmamıştır.

Musibetlere karşı sebat göstermek dürtü ve olumsuz duygulara kapılıp isyan etmenin karşıtıdır. Sabır peygamberlik özelliklerinden biridir. Nitekim Hz. Muhammed başına gelen kötü olaylara karşı sabırlı olmuş, ashabına sabrı tavsiye etmiştir. Ensar’dan bir kısım insanlar Hz. Muhammed’den mal istemiş o da vermiştir. Sonra tekrar istediklerinde Hz. Muhammed elindekiler bitene kadar onlara mal verdikten sonra “Yanımda bir şeyler olsaydı, onları sizden esirgemez, verirdim. Kim dilenmekten çekinir, iffetli davranırsa, Allah onun iffetini arttırır. Kim tok gözlü olmak isterse, Allah onu başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır. Kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiçbir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta

⁴²¹ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5.

⁴²² Buhârî, “Cenâiz”, 43; Müslim, “Fedâil”, 62; İbni Mâce, “Cenâiz”, 53.

bulunulmamıştır”⁴²³ şeklinde cevap vererek onlara açgözlü olmamalarını, aceleci davranmamalarını öğütlemiştir.

Bir diğer rivayette Hz. Muhammed, Huneyn Gazvesinden dönerken bedeviler ganimetin taksim edilmesinde ısrarcı davranmış ve Hz. Muhammed’i semüre ağacının altında durdurmuşlardır. Bu sırada Hz. Muhammed’in cübbesi ağaca takılıp kalınca Hz. Muhammed “Cübbemi verin bana! Şayet şu gördüğünüz ağaçlar kadar hayvanım olsaydı, onların tamamını size paylaştırırdım. Siz de benim cimri, yalancı ve korkak olmadığımı görürdünüz!”⁴²⁴ demiştir. Bedevilerin bu uygun olmayan aceleci ve ısrarcı tavırlarına karşılık öfkesini kontrol altında tutarak sakın kalıp ganimeti paylaşıracağını kendisinin ne yalancı ne de cimri olmadığını ifade etmiştir.

Hz. Muhammed, Huneyn Savaşı ganimetlerini paylaştırırken bazı kimselere diğerlerinden fazla pay vermiştir. Oradan bir kişi adaletsiz davranıldığını, Allah’ın rızasının gözetilmediğini söylemiş, Abdullah İbni Mes’ud bunu işitince Hz. Muhammed’e gidip duyduklarını anlatmıştır. Abdullah İbni Mes’ud’un anlattıklarından sonra Hz. Muhammed’in yüzü kızgınlıktan kıpkırmızı kesildiğini ve onun “Allah ve Resulü de adâlet etmezse, hiç kimse adâlet etmez. Allah, Mûsâ’ya rahmet etsin. O bundan daha ağır bir ithama maruz kalmıştı da sabretmişti”⁴²⁵ dediğini nakletmiştir. Verilen iki örnekte de Hz. Muhammed söylenenlere sinirlenmiş fakat öfkesini dizginleyerek sabretmesi gerektiğini kendisine hatırlatıp kendisini sakinleştirmiştir. Öfke insana zarar veren bir duygudur ve öfkeyi kontrol altına alabilmek kendini kontrol karakter gücü özelliklerindendir. Ayrıca bu hadis adalet erdemine aykırı gibi gözükse de ganimetin beşte biri Allah ve Resulünün hakkı olması dolayısıyla değildir. Hz. Muhammed, fazladan hisse verdiği kimselere ganimetin kendisine ait olan bu kısmından o kişilerin kalbini İslam’a ısındırmak için verdiği söylenmektedir.⁴²⁶ Burada adaletsizlik yaşanmamış sahabeler arasında bir yanlış anlaşılma olmuştur.

Verilen örneklerde Hz. Muhammed’in ibadetlerde orta yollu olduğu, öfkелendiğinde kendisini sakinleştirdiği, cimrilik gibi ifrata kaçan davranışlardan uzak

⁴²³ Buhârî, “Zekât”, 50, “Rikak”, 20; Müslim, “Zekât”, 124; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 28; Tirmizî, “Birr”, 77.

⁴²⁴ Buhârî, “Cihâd”, 24, “Humus”, 19.

⁴²⁵ Buhârî, “Edeb”, 53; Müslim, “Zekât”, 145.

⁴²⁶ Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref Nevevi, *Riyazü’s Salihin*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2011), 43.

durduğu görülmektedir. Buradan hareketle onun itidalli davranışlar sergilediği ve kendini kontrol karakter gücüne sahip olup bu gücü hayatında etkin bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır.

2.6. Aşkînlık Erdemi

Hayatın anlamı ve varoluş konularıyla ilişkili olan aşkînlık erdemi, bireyin kendi potansiyelinin farkına varmasıyla kendini aşarak evrenle bağ kurmasına yardımcı olur.⁴²⁷ Bu erdem takdir, şükür, umut, mizah ve maneviyat karakter güçlerini içermektedir.

2.6.1. Takdir

Takdir karakter gücü sayesinde bir kişinin yaşamın her alanında güzel, doğru ve mükemmel olanı fark ve takdir ettiği ifade edilmektedir.⁴²⁸ Takdir karakter gücünü geliştiren kişinin güzellikler karşısında huşu, yetenek karşısında hayranlık ve erdemli davranışlar karşısında ahlaki yükselme deneyimleyeceği belirtilir.⁴²⁹

İslam dininde güzellik ve güzel davranışlar, övgüye değer ve takdir edilmesi gereken özellikler olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hz. Muhammed “Şüphesiz Allah güzeldir, güzelliği sever”⁴³⁰ diyerek güzel olan şeylerin takdir edildiğini ifade etmektedir. İslam dininde güzellik sadece dışsal görünüşle sınırlı tutulmayıp aynı zamanda ahlaki davranışlar iyilik, cömertlik, sabır gibi değerlerle de ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Hz. Muhammed’in ashabında gördüğü ahlaki davranışları, olumlu özellikleri, doğru ve güzel yaptıkları fiilleri takdir ettiği bilinmektedir.

Hz. Muhammed ashabına farklı şekillerde iltifatlarla bulunmuş, onları sevindirip gönüllerini hoş etmiştir. O, “Allah’ın emirleri konusunda ümmetimin en kuvvetlisi Ömer’dir. Muhakkak ki şeytan senden korkar, ya Ömer! Allah’ım! Ömer’in kalbinden haset ve hastalıkları çıkar ve onu imana tebdil et” diyerek Hz. Ömer’in güzel

⁴²⁷ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 555.

⁴²⁸ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 520.

⁴²⁹ Carr, *Pozitif Psikoloji*, 90.

⁴³⁰ Müslim, “İmân”, 147.

davranışlarını överek onun için dua etmiştir.⁴³¹ Hz. Muhammed, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah için "Abdullah ne iyi adam! Keşke bir de gece namazı kılsa!" diyerek Abdullah'ı hem övmüş hem kendisini geliştirebilmesi için ona tavsiyede bulunmuştur.

Hz. Muhammed sahabeden Abdülkaysoğullarından Eşecc'e "Sende Allah'ın sevdiği iki özellik vardır: Yumuşak huyluluk ve ihtiyatkârlık"⁴³² diyerek onun güzel bulduğu özelliklerini takdir etmiştir. Bir diğer rivayette o, Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye "Şüphesiz Dâvûd'a verilen güzel seslerden bir nağme de sana verilmiştir"⁴³³ diyerek sesinin güzelliğini övmüştür.

O ashabına güzel bir sözle seslenip onlardan ayrıcalıklı olmadığını ashabına hatırlatarak da onları övmüştür. Hz. Ömer, Hz. Muhammed'den umre yapmak için izin istediğinde Hz. Muhammed ona izin vererek kendisine de dua etmesini istemiştir. Hz. Ömer rivayetinin devamında Hz. Muhammed'in ondan dua istemesine ne kadar sevindiğini ifade etmiştir.⁴³⁴ Verilen örnekte onun alçakgönüllülükle Hz. Ömer'den dua istemesi ve ona güzel bir şekilde hitap etmesi Hz. Ömer'i çok sevindirmiş, mutlu etmiştir.

Hz. Muhammed bir gün Übey İbni Kâ'b'a "Ey Ebû'l-Münzir! Allah'ın kitabından ezberinde bulunan ayetlerden hangisinin daha büyük olduğunu biliyor musun?" diye sormuş, Übey İbni Kâ'b, Allâhü lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyu'l-kayyûm, diyerek cevap verince Hz. Muhammed elini onun göğsüne vurup "İlim sana mübarek olsun, ey Ebû'l-Münzir"⁴³⁵ diyerek sahabinin ilmini takdir etmiştir.

Bir gün Hz. Muhammed sahabeden Bilâl'e: "Bilâl! Müslüman olduktan sonra yaptığın ibadetler arasında en fazla sevap beklediğin hangisidir? Çünkü ben cennette, senin ayakkabılarının tıkırtısını önümde duydum" diye sormuştur.⁴³⁶ Verilen örnekte Hz. Bilâl'in yaptığı ibadetler sayesinde cennete olduğunu ona söyleyerek Hz. Muhammed'in onu takdir ettiği görülmektedir.

⁴³¹ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/46.

⁴³² Müslim, "İmân", 25, 26; Ebû Dâvûd, "Edeb", 149; Tirmizî, "Birr", 66; İbn Mâce, "Zühd", 18.

⁴³³ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 235-236; Tirmizî, "Menâkıb", 55.

⁴³⁴ Ebû Dâvûd, "Vitr", 23.

⁴³⁵ Müslim, "Müsâfirîn", 258; İbn Mâce, "İkâme", 176.

⁴³⁶ Buhârî, "Teheccüd", 17, "Tevhîd", 47; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 108.

Yukarıda verilen örneklerden Hz. Muhammed'in ashabında güzel ve doğru bulduğu davranışları ve özellikleri takdir etmesinin onları sevindirdiği, cesaretlendirdiği ve mutlu ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed bazen ashabına lakaplar vermek suretiyle onları övüp takdir etmiştir. O, Hamza b. Abdülmüttalib'e Esedullah (Allah'ın aslanı), Talha b. Ubeydullah'a Uhud savaşındaki fedakârlığından dolayı "Hayyır" (çok hayır işleyen), yine Talha b. Ubeydullah'a Tebûk seferinde elindekilerin hepsini orduya vermesi nedeniyle "Feyyâz", Ebu Bekir'e "Siddik" lakaplarını vererek övmüş, güzel davranışlarını takdir etmiştir.⁴³⁷

Verilen örneklerden Hz. Muhammed'in ashabının güzel özelliklerini ve doğru davranışlarını fark edip onları övdüğü görülmektedir. Buradan hareketle onun takdir karakter gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.6.2. Şükür

Şükür karakter özelliği, kişinin kendi hayatında ve etrafındakilerin hayatlarında gerçekleşen güzel şeylerin farkında olmasını ve bu nedenle minnettarlık hissettiği varlığa şükran duymasını içeren bir güç olarak ifade edilmektedir.⁴³⁸

İslam dininde inanan kişinin Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirip O'nu takdir etmesi, verilen nimetlerin kıymetini bilmesi ve verilen bu nimetleri kullanırken sahibini anması şükür olarak değerlendirilmiştir. Müslümanlara her bir eklemleri için şükretmeleri tavsiye edilen⁴³⁹ İslam dininde bütün ibadet ve zikirler şükür teması içermektedir.

İslam dinin şükürle harmanlanmış bir din olduğunu Hz. Muhammed'in sözlerinden de anlamak mümkündür. Zira o, "Mü'minin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece mü'minde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur"⁴⁴⁰ diyerek şükretmenin inanan kişiler için önemine değinmiştir. Kendisinin de çok fazla şükrettiği, gece ayakları

⁴³⁷ Sümeyye Eker, *Hz. Muhammed'in Ashâba İltifatları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 6-7.

⁴³⁸ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 524.

⁴³⁹ Müslim, "Müsâfirin", 84, "Zekât", 56; Buhârî "Sulh", 11, "Cihâd", 72, 128; Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 12, "Edeb", 160.

⁴⁴⁰ Müslim, "Züh'd", 64.

şışinceye kadar namaz kıldığı bilinmektedir. Hz. Aişe'nin ona, Allah'ın geçmiş ve gelecek hatalarını bağışladığı halde neden ayakları şışinceye kadar namaz kıldığını sorduğunda o “Şükreden bir kul olmayı istemeyeyim mi?”⁴⁴¹ şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir.

Hz. Muhammed yemekten sonra yaptığı duada “Ey Rabbimiz! Sana tertemiz duygularla, eksilmeyip artan, huzurundan geri çevrilmeyip kabul edilen sayısız hamd ile hamd ederiz.”⁴⁴² diyerek Allah'a şükretmiştir. Yeni bir elbise giydiğinde giydiği şeyin adını anarak “Allah'ım! Hamd sana mahsustur. Onu bana sen giydirdin. Senden onu hayırlı kılmanı ve yapılışına uygun kullanmanın hayrını nasip etmeni dilerim. Şerrinden ve yaratılış gayesi dışında kullanılmasının şerrinden de sana sığınırım”⁴⁴³ diyerek şükredip dua etmiştir. Bu bağlamda onun verilen nimetlere karşılık olarak şükretmeyi hayatının bir parçası haline getirdiği anlaşılmaktadır.

Hac veya umreden dönerken her yokuş veya yüksek bir yere çıktığında “Allahuekber! Allahuekber! Allahuekber! Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na hasır. O, her şeye gücü yetendir. Biz yolculuktan dönen, tövbe eden, kulluk yapan ve Rabbimize hamd eden kişileriz. Allah verdiği sözü yerine getirdi, kuluna yardım etti ve o toplulukları hezimete uğratarak perişan etti”⁴⁴⁴ diyerek dua etmiştir. Bir diğer rivayette o, seferden dönerken Medine'yi görebilecek bir yere gelince “Yolculuktan dönüyor, tövbe ediyor, kulluk yapıyor ve Rabbimize hamd ediyoruz” diyerek şükretmiştir.⁴⁴⁵ Kab İbni Mâlik de Hz. Muhammed'in bir yolculuktan döndüğü zaman ilk iş olarak mescide uğrayıp iki rekât namaz kıldığını rivayet etmiştir. Verilen örneklerden onun her fırsatta şükrettiği dilinden şükrü eksik etmediği anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed, Medine'ye gitmek üzere Mekke'den yola çıktığı bir gün Azverâ'ya yaklaştığında bineğinden inip ellerini kaldırarak bir süre dua ettikten sonra secdeye kapanmış ve secdede uzunca bir süre kalmıştır. Tekrar ayağa kalkıp ellerini kaldırarak dua edip tekrar secdeye kapanmıştır. Bunu üç defa tekrarladıktan sonra

⁴⁴¹ Müslim, “Münâfikîn”, 81; Buhârî, “Teheccüd”, 6, “Rikak”, 20; Müslim, “Münâfikîn”, 79–80; Tirmizî, “Salât”, 187; İbni Mâce, “İkâme”, 200.

⁴⁴² Buhârî, “Et'ime”, 54; Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 52; Tirmizî, “Daavât”, 55; İbni Mâce, “Et'ime”, 16.

⁴⁴³ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 1; Tirmizî, “Libâs”, 28.

⁴⁴⁴ Buhârî, “Cihâd”, 158; Müslim, “Hac”, 428.

⁴⁴⁵ Müslim, “Hac”, 429; Buhârî, “Umre”, 12, “Cihâd”, 133, 197, “Meğâzî”, 29, “Daavât”, 53; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 72, 158; Tirmizî, “Hac”, 102, “Daavât”, 42, 46.

“Rabbimden dilekte bulundum ve ümmetim için şefa'at niyaz ettim. O da ümmetimin üçte birini bana bağışladı. Ben de Rabbime şükretmek için secdeye kapandım. Sonra tekrar başımı kaldırıp Rabbimden ümmetimi bağışlamasını diledim; O da bana ümmetimin üçte birini bağışladı. Ben de bunun üzerine Rabbime şükür secdesine kapandım. Sonra tekrar başımı kaldırıp Rabbimden ümmetimi diledim; O da bana ümmetimin geri kalan üçte birini bağışladı. Ben de Rabbime şükretmek üzere secdeye kapandım”⁴⁴⁶ diyerek açıklamada bulunmuştur. Bu rivayette onun, duasının kabul olmasıyla duyduğu minnet ve sevinci secdeye kapanıp şükrederek gösterdiği görülmektedir.

H'z. Muhammed'in yemek yedikten, yeni bir elbise giydikten, bir yere gidip evine döndükten, duası kabul olduktan sonra dua edip şükrettiği görülmektedir. Buradan hareketle onun hayatındaki güzelliklerin farkında olup bunlar için minnet hissettiği varlığa şükran duyduğu anlaşılmaktadır. Bu durum onun şükür karakter gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

2.6.3. Umut

Olumsuzluklar karşısında yeni yollar arayan kişinin bulmuş olduğu yolların en iyi yollar olduğunu ümit etmesinin umut karakter gücüne sahip olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴⁷ Diğer bir deyişle umut, olumsuzluğa kapılmama halidir.

Din, birçok insan için umut duygusunu arttırarak psikolojik direnci güçlendirmektedir.⁴⁴⁸ Bu bağlamda İslam'ın zorluklarla karşılaştığında sabır gösterme, insanlara sevgi ve hoşgörü ile yaklaşma gibi değerleri içeren öğretileri Müslümanlara hayatlarında olumlu bir yönde değişiklik yapma ve bu süreçte umutlarını koruma konusunda rehberlik etmektedir. Müslümanlar Allah'ın varlığını hatırlarında tutarak, ondan ümitlerini kesmeyerek kriz anlarında anlam bulma ve karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelme gücü elde ederler.

H'z. Muhammed nübüvvetinin ilk yıllarında etrafındakileri dine davet ederken karşılaştığı zorluklara sabretmiş, her türlü olumsuz durum ve tavır karşısında ne olursa olsun umudunu kaybetmeden insanları dine davet etmiştir.⁴⁴⁹ H'z. Muhammed, hayatı

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 152.

⁴⁴⁷ Peterson-Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 527.

⁴⁴⁸ Karaca, *Din Psikolojisi*, 117.

⁴⁴⁹ Sarıçam, *H'z. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 91.

boyunca karşılaştığı zorluklar, üzüntüler ve sıkıntılar karşısında olumsuzluğa kapılmayarak Allah'tan umudunu kesmemiştir.⁴⁵⁰

O çıktığı gazvelerde karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında kaygılanıp, umutsuzluğa düşmemiştir. Örneğin Uhud gazvesinde ordusu ağır darbe almış ve amcası şehit edilmiş olduğu halde umudunu kaybetmemiştir. Hendek savaşında ise Kurayza Yahudileri Müslümanlarla yaptığı antlaşmayı bozarak savaş sırasında Müslümanları zor duruma soktuğunda Hz. Muhammed kaygı ve endişeye kapılmadan gerekli önlemleri almak için harekete geçmiştir.⁴⁵¹

Hiz. Muhammed ile Ebû Bekir hicret yolculuğuna çıktıklarında peşlerine düşen müşriklerden saklanmak için Sevr mağarasına sığınmışlardır. Müşriklerin mağaranın girişine kadar gelmiş olmaları Ebu Bekir'i korkutup, kaygılandırıncı Hiz. Muhammed "Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyor (ve haklarında neler düşünüyor)sun, Ebû Bekir?" diyerek Ebu Bekir'e yalnız olmadıklarını hatırlatıp umutsuzluğa kapılmamasını sağlamıştır. Buradan hareketle onun Allah'a olan inancını ve güvenini hep taze tuttuğu, en zor anında bile umutsuzluğa kapılmadığı anlaşılmaktadır.

Hiz. Muhammed, vefatına yakın yatağında yatarken yanında duran su kabındaki suyu yüzüne sürüp "Allah'ım ölümün şiddet ve sıkıntılarına karşı bana yardım et" diye dua etmiştir.⁴⁵² Onun ölümle ilgili şiddetli ve sıkıntılı bir deneyimle başa çıkmak için Allah'tan yardım dilemesi umudunu hiç kaybetmediğini ve Allah'a dua ederek sığındığını göstermektedir.

Verilen örneklerde Hiz. Muhammed'in hayatı boyunca çeşitli zorluklar ve sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı, üzücü olaylar yaşadığı görülmektedir. Yaşadığı bu olumsuz durumlar karşısında Allah'a dua edip, ona sığınarak umudunu kaybetmeden zorlukların üstesinden gelmesi onun umut karakter gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

⁴⁵⁰ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 269-270.

⁴⁵¹ Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", 17/195.

⁴⁵² Tirmizî, "Cenâiz", 7; İbni Mâce, "Cenâiz", 64.

2.6.4. Mizah

Mizah karakter gücüne sahip kişilerin olayların iyi tarafını görmeye, başkalarını gülümsetebilmeye ve vermesi gereken mesajı karşı tarafa eğlenceli bir şekilde ulaştırmaya meyilli oldukları ifade edilmektedir.⁴⁵³

Hiz. Muhammed'in neşeli bir mizaca sahip olduğu; çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı herkese ya sözlü ya da fiili şakalar yaptığı bilinmektedir. Bir gün Enes b. Malik'in evine ziyarete gittiğinde Enes b. Malik'in kardeşi Ömer'i çok üzgün görüp oradakilere bunun sebebini sormuştur. Onların, Ömer'in çok sevdiği kuşunun öldüğünü söylemeleri üzerine Hiz. Muhammed, Ömer'e "Ebu Umeyr! Ne oldu Nugayr?"⁴⁵⁴ diyerek adıyla kuşu arasında kafiye oluşturarak ona seslenip onunla şakalaşmış, üzüntüsünü hafifletmek için yüzünü güldürmeye çalışmıştır. Hiz. Muhammed, Enes b. Malikle de "iki kulaklı" diyerek şakalaşmıştır.⁴⁵⁵ Mahmud İbnu'r-Rebt beş yaşlarındayken Hiz. Muhammed onun evinin kuyusundaki kovadan ağzına su alıp onun yüzüne püskürterek onunla şakalaşmış,⁴⁵⁶ torunları Hasan ve Hüseyin'i sırtına bindirip dört el üzerinde yürüyerek "Deveniz ne güzel deve siz de ne iyi binicilersiniz"⁴⁵⁷ deyip onları sırtında taşımıştır. Verilen örneklerde onun çocuklarla anlaşabildiği, onlarla şakalaşıp oyunlar oynadığı görülmektedir.

Ashaptan bir kısmı Hiz. Muhammed'e sen bize şaka yapıyorsun dediklerinde Hiz. Muhammed "Ben şaka yaparken bile doğruyu söylerim"⁴⁵⁸ şeklinde cevap vermiştir. Bir diğer rivayette bir adam Hiz. Muhammed'den kendisini deveye bindirmesini istemiş, Hiz. Muhammed ona "Seni dişi devenin yavrusuna bindireceğim" şeklinde cevap verince adam şaşırılmıştır. Bunu gören Hiz. Muhammed tebessüm edip "Canım, her deveyi bir dişi deve doğurmaz mı?"⁴⁵⁹ diyerek yaptığı şakayı açıklamıştır. Buradan hareketle onun ashabına şakalar yaptığı anlaşılmaktadır.

⁴⁵³ Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 529.

⁴⁵⁴ Muhammed b. İsmail Buhari, *El- Edebü'l-Müfred*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir, (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017) 1/338-339.

⁴⁵⁵ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/354.

⁴⁵⁶ Buharî, "İlim", 18; Müslim, "Mecâcid", 54.

⁴⁵⁷ Yusuf Doğan, "Hz. Muhammed ve Mizah", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 197.

⁴⁵⁸ Buhari, *El- Edebü'l-Müfred*, 1/334-335.

⁴⁵⁹ Buhari, *El- Edebü'l-Müfred*, 1/336-337.

Yaşlı bir kadının Hz. Muhammed'den cennete girmesi için kendisi hakkında dua etmesini istemesi üzerine Hz. Muhammed kadına yaşlıların cennete giremeyeceğini söyleyince kadın üzüntüsünden ağlamaklı hale gelmiş, bunu gören Hz. Muhammed gülerek “Sen hiç onları (kadınları) bakire, eşlerine düşkün ve hepsini aynı yaşta kılmışızdır ayetini okumadın mı”⁴⁶⁰ şeklinde cevap verip yaşlı kadının ağlamasını dindirmiştir. Verilen örnekte onun yaşlı kadına cennete girenlerin bedenlerinin genç olacağı bilgisini verirken eğlenceli bir üslup tercih ettiği görülmektedir.

Hz. Ebu Bekir Hz. Muhammed'in yanına girmek için izin istediğinde kızı Hz. Aişe'nin Hz. Muhammed'e karşı sesini yükselttiğini duyunca içeri girip Hz. Aişe'nin üstüne giderek bir daha sesini Hz. Muhammed'e yükseltmemesini söyleyip ona kızmıştır. Hz. Aişe, Hz. Ebu Bekir'den korkup Hz. Muhammed'in arkasına saklanmış bunun üzerine Hz. Muhammed ona “Adamdan seni nasıl kurtardım, gördün mü?” diyerek onunla şakalaşmıştır.⁴⁶¹ Buradan onun Hz. Aişe'nin ona sesini yükseltmesiyle ve Hz. Ebu Bekir'in olaya dahil olmasıyla iyice gerilen ortamı şaka yaparak yumuşattığı anlaşılmaktadır.

Verilen örneklerde Hz. Muhammed'in; üzgün gördüğü çocuğu sevimli bir üslupla teselli ettiği, çocuklara sevimli şekillerde hitap ettiği, çocuklarla şakalaşıp onlarla oyunlar oynadığı; aşıptan yetişkinlerle şakalaştığı, vermesi gereken bir bilgiyi mizahi bir üslupla iletmediği ve gerektiğinde ortamdaki gerginliği dağıtmak için şaka yaptığı görülmektedir. Buradan hareketle onun mizah karakter gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.6.5. Maneviyat

Maneviyat karakter gücüne sahip olan kişilerin değerlere uygun yaşadıkları, ahlaki sorumluluklara bağlı kaldıkları, bir amacı takip ettikleri belirtilmekle birlikte onların derin anlam arayışı ve içsel gelişim içerisinde oldukları ifade edilmektedir.⁴⁶²

Genel olarak bakıldığında dinlerin amaçları arasında mensuplarının değerlere uygun yaşamaları, ahlaki değerlere sahip olmaları ve hayatı anlamlandırmaları için

⁴⁶⁰ Doğan, "Hz. Muhammed ve Mizah, 198.

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 227.

⁴⁶² Peterson- Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 530.

onlara rehberlik etmek yer almaktadır. İslam dini, mensuplarına hayattaki anlamı bulmalarında, ruhsal bir derinlik kazanmalarında ve Allah'a yönelik bir bağlılık geliştirmelerinde rehberlik etmektedir. Müslümanlar, günlük yaşamlarında ibadetlerini yerine getirerek, Kur'an'ı okuyarak veya dinleyerek, dua ederek ve tefekkürle Allah'ı anarak bu anlama ulaşmak için çabalarlar.

İslam'ın temel ilkeleri, adalet, merhamet, sabır, hoşgörü gibi değerlere vurgu yaparak bu değerleri günlük pratiklere dönüştürmeyi teşvik etmektedir. Müslümanlar, bu değerlerin günlük pratiklere dönüştürülmüş halini Hz. Muhammed'den görüp öğrenmektedir. Nitekim Kur'an'da Hz. Muhammed "Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsın" ⁴⁶³ ifadesiyle buyrularak nitelendirilmektedir. Hz. Aişe'ye Hz. Muhammed'in ahlakı sorulduğunda o, onun ahlakının Kur'an olduğunu söylemiştir. ⁴⁶⁴ Maneviyat karakter gücü Hz. Muhammed'in bütün hayatını kapsayan bir karakter gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun nübüvvetten önce de maneviyatla ilgili olduğu bilinmektedir. Zira o, 35 yaşından nübüvvetine kadar Hira mağarasında inzivaya çekilerek orada tefekküre dalmıştır. ⁴⁶⁵

Kur'an'da birçok ayette geçen tefekkür eylemi; ⁴⁶⁶ günahlar, evren, varlıklar, doğa, Allah ve insanı düşünmek ve Allah'ın evrende kurduğu düzenden, yarattığı varlıklardan ders çıkarmak olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle tefekkürün konusu Allah-alem, alem-insan, Allah-insan ilişkisidir. ⁴⁶⁷ Hz. Muhammed'in ibadetlerini yaparken tefekkür ettiği bilinmektedir. O, Abdullah İbni Mes'ud'dan Kur'an okumasını istemiş, Abdullah onun bu isteğine karşılık "Kur'an sana inmişken ben sana mı okuyayım" diye karşılık vermesi üzerine Hz. Muhammed "Kur'an'ı başkasından dinlemekten pek hoşlanırım" şeklinde cevap vermiştir. Rivayetin devamında Abdullah okumaya başladıktan sonra Hz. Muhammed'in ağladığını gördüğünü nakletmiştir. ⁴⁶⁸ Bir diğer rivayette Abdullah İbni Şihhîr, Hz. Muhammed'in yanına gittiğinde onun namaz kıldığını ve ağlamaktan dolayı

⁴⁶³ el-Kalem 68/4.

⁴⁶⁴ Müslim, "Müsâfirîn", 139.

⁴⁶⁵ Fuat Günel, "Hira", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/121.

⁴⁶⁶ Bkz. el-Bakara 2/73; el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190-191; el-A'râf 7/185; (el-Hac 22/46; el-Haşr 59/2; el-Gâşîye 88/17.

⁴⁶⁷ İlhan Kutluer, "Düşünme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/53.

⁴⁶⁸ Müslim, "Müsâfirîn", 247; Ebû Dâvûd, "İlim", 13; Tirmizî, "Tefsir", 5.

göğsünden kaynayan kazan sesi gibi sesler geldiğini söylemiştir.⁴⁶⁹ Verilen örneklerde onun Kur'an dinlerken ve namazda Kur'an okurken daldığı derin tefekkür nedeniyle duygulanıp ağladığı görülmektedir.

O, Kur'an okurken, dinlerken, namaz kılarken veya namazdan sonra otururken de tefekkür etmiştir. Bu konuda Câbir İbni Semure, Hz. Muhammed'in sabah namazını kıldıktan sonra güneş tam doğana kadar yerinde oturduğunu söylemiştir.⁴⁷⁰ Ravinin aktarımından sabah namazından güneş doğana kadar geçen süre zarfında tefekkürle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Aişe, Hz. Muhammed'e vitri kılmadan mı uyuyacağını sorduğunda Hz. Muhammed "Âişe! Benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz"⁴⁷¹ şeklinde cevap vermiştir. Bu rivayetten onun kalbinin zikrederek Allah'ı andığı, onun bu şekilde tefekkür ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Hz. Muhammed'in tefekkür etmek için özel bir an kollamadığı görülmektedir. Hz. Aişe de bu konuyla alakalı Hz. Muhammed'in Allah'ı her halinde zikrettiğini söylemiştir.⁴⁷²

Ramazân ayı Müslümanlar için tefekkürü, nafile ibadeti ve zikri arttırarak, Allah'ı anarak, onun kalplerinde ve dillerinde olması için özenli davranarak geçirdikleri bir ay olması sebebiyle Müslümanlar için diğer aylardan daha kıymetlidir. Hz. Muhammed, Ramazân ayında diğer aylardan daha fazla kulluk yapmaya çalışmış,⁴⁷³ Ramazân'ın son on gününde itikafa çekilip daha çok ibadet etmiştir.⁴⁷⁴ Bu uygulamayı vefat ettiği seneye kadar sürdürmüş, vefat ettiği sene ise on gün yerine yirmi gün itikafa kalmıştır.⁴⁷⁵ Bu durum nübüvvetten önce Hira mağarasına çekilerek tefekküre dalmasına benzetilebilir.

Verilen örneklerden Hz. Muhammed'in güzel ahlaka sahip olduğu, nübüvvetten önce Hira mağarasında tefekkür ederken nübüvvetten sonra namaz kılarken, Kur'an okuyanları dinlerken, gözleri kapalı dinlenirken derin tefekfürlere daldığı anlaşılmaktadır. İslam dininde tefekkür; hayatın anlamı, evren ve yaratılanlar

⁴⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 158.

⁴⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 26; Müslim, "Mesâcid", 286; Tirmizî, "Salât", 412.

⁴⁷¹ Buhârî, "Teheccüd", 16, "Terâvih", 1, "Menâkıb", 24; Müslim, "Müsâfirîn", 125; Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 26, Tirmizî, "Mevâkîf", 208.

⁴⁷² Müslim, "Hayz", 117; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 9; Tirmizî, "Daavât", 9; İbni Mâce, "Tahâret", 11.

⁴⁷³ Müslim, "İ'tikâf", 8; Tirmizî, "Savm", 72; İbni Mâce, "Sıyâm", 57.

⁴⁷⁴ Buhârî, "İ'tikâf", 1, 6; Müslim, "İ'tikâf", 1-4; Ebû Dâvûd, "Savm", 77, 78; Tirmizî, "Savm", 71; İbni Mâce, "Sıyâm", 58.

⁴⁷⁵ Buhârî, "İ'tikâf", 17; Ebû Dâvûd, "Savm", 78; İbni Mâce, "Sıyâm", 58.

üzerine düşünmek olduğu bilgisinden hareketle Hz. Muhammed'in çokça tefekkür etmesi onun maneviyat karakter gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

3. SONUÇ

Günümüzde maddeye dayalı yaşam, manevi arzuların bastırılmasına neden olurken birey hayatın anlamını bulmakta zorlanabilmektedir. Yaşamında sıkıntılar ve zorluklar gibi olumsuz durumlarla karşılaşan birey, kendini çaresiz, güçsüz hissetmekte anlam ve amaç arayışına girmektedir. Bu anlam ve amacı bulamadığında varoluşsal boşluğa düşmektedir.

Pozitif psikoloji oluşturduğu erdemler sistemi ve anlamlı yaşam yaklaşımı ile bireyin güçlü yanlarını geliştirip olumlu kişilik oluşturmalarını hedefleyerek bireyin bu boşluktan kurtulmasına yardımcı olmayı amaçlar. Böylece kişilik özelliklerini anlama ve geliştirme süreci, bireylerin kendilerini daha iyi tanımalarına, daha tatmin edici ilişkiler kurmalarına ve kendi yeteneklerini fark ederek onları geliştirmelerine katkıda bulunabilir.

Bireyler tek başlarına problemlerle başa çıkamadıklarında, zorluklar karşısında zayıf ve aciz hissettikleri zamanlarda tutunacakları, örnek alacakları bir modele ihtiyaç duyabilirler. Bu süreçte bireyler, anlamlı bir hayat yaşayan ve güçlü yanlarını keşfedip olumlu bir kişilik geliştirmiş bir kişi veya kişileri kendilerine rol model alarak da bu varoluşsal boşluktan kurtulabilirler. Bu noktada din inananlarına değerlerle harmanlanmış anlamlı bir hayat tarzı vermenin yanı sıra bu hayat tarzını kişiliğiyle bütünleştirmiş bir rol model de sunmaktadır. İslam dini özelinde bu kişi olumlu kişilik özellikleriyle ön plana çıkan Hz. Muhammed'dir.

Yukarıda açıklanan bağlamda pozitif psikoloji ile din arasındaki ortak zemin bireyin sağlık, mutluluk ve anlam arayışına yanıt vermede yoğunlaştığı söylenebilir. Pozitif psikoloji bireyin kendi güçlü yanlarını keşfetmesine ve bu yanları güçlendirmesine yardımcı olmak için erdemler ve karakter güçleri sınıflandırmasını oluşturmuştur. İslam dini ise mensupları için değerler, erdemler ve ahlak kurallarıyla bezeyerek oluşturduğu örnek yaşamı Hz. Muhammed ile insanlığa ulaştırmıştır.

Pozitif psikolojinin ortaya koyduğu Bilgelik: *Yaratıcılık, Merak, Öğrenme Aşkı, Açık Fikirlilik, Bakış Açısı*; Cesaret: *Yiğitlik, Azim, Bütünlük, Hayat Gücü*; İnsanlık: *Sevgi, İyilik, Sosyal Zekâ, Adalet*; Takım Çalışması, *Tarafsızlık, Önderlik; Ölçülülük: Affetme, Alçakgönüllülük, Sağduyu*, Kendini Kontrol; *Aşkınlık: Takdir, Şükür, Umut, Mizah, Maneviyat* erdem ve karakter güçlerine Hz. Muhammed'in

hayatında örnekler bulunmaktadır. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in sünneti ve ahlakı, pozitif psikolojinin oluşturmaya amaçladığı olumlu kişilik özellikleriyle büyük oranda uyum göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada Hz. Muhammed'in değerler ve erdemlerle bezenmiş olan hayatının pozitif psikolojinin öngördüğü temel erdem ve karakter güçleriyle büyük oranda paralel olduğu örneklerle gösterilmiştir. Bu durumda onun sadece Müslümanlar için değil bütün insanlar için rol model olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, ulaşılabilen kaynaklar ve belli bir zaman dilimiyle sınırlı olduğu için psikoloji perspektifiyle konuyla ilgili olarak yapılacak kapsamlı çalışmalar Hz. Muhammed'in örnek kişiliğine daha fazla ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Açıkel, Yusuf. “Hz. Peygamber’in Sünneti / Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adâletin Te’sisine Yönelik Temel Yaklaşımlar.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019)1247-1266.
- Ağırman, Cemal. “Hz. Peygamber’den Davranış Modelleri”, *Diyanet İlmi Dergi* 37/3 (Eylül 2001), 37-60.
- Akgül, Muhittin. “Hz. Peygamber’in Eşleriyle Münasebetleri”. *Diyanet İlmi Dergi* 47/2 (Haziran 2011), 91-116.
- Akkaya, Veysel. “Peygamber Efendimiz’in Ticari Hayatı”, İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Algül, Hüseyin. “Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/111. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Hamza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/500-502. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Algül, Hüseyin. “Mescid-i Kubâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/279-280. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Allport, Gordon W. *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.
- Allport, Gordon. *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2005.
- Altınok, Zeynep. *Pozitif Psikoloji Yaklaşımı Bağlamında Hayatı Anlamlandırma ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Apaydın, Halil. *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Apaydın, Halil. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2018.
- Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Arslan, İhsan. “Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber’in Tavrı”, *Din Bilimleri Akademik ve Araştırma Dergisi* 12/3 (2012), 119-149.
- Aslantürk, Zeki. *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 5. Baskı, 2001.

- Atkinson, Rita L. vd. *Psikolojiye Giriş I*, çev. Kemal Atakay vd. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995.
- Atkinson, Rita L. vd. *Psikolojiye Giriş II*, çev. Kemal Atakay vd. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995
- Ayten, Ali. *Erdeme Dönüş Psikoloji ve Mutluluk Yolu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2022.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Başaran, Selman. “Huzeyfe b. Yemân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2020.
- Bayraktutar, Mehmet. “Hz. Peygamber’in Örnekliği bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı”, *Ekev Akademi Dergisi* 16/50 (2012), 71-87.
- Biricik, Duygu. “Pozitif Psikoloji Nedir?”. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi* 45/767 (Nisan 2012), 29.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *El- Edebü'l-Müfred*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. 1-2 cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 1. Baskı, 2017. c. 1-4. İstanbul: Divan Yayınları, 1980.
- Can, Nazlı Selcen. *Budizm'in Pozitif Psikolojiye Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Carr, Alan. *Pozitif Psikoloji*. çev. Ümit Şendilek. İstanbul:Kaknüs Yayınları, 2016.
- Cenksever Önder, Fulya – Bölükbaşı Uygur, Ayten. “Martin Seligman- Pozitif Psikoloji”. *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*. ed. Burhan Çapri. 757-795. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Ceylan, İsa. *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Csikszentmihalyi, Mihaly. “The Promise of Positive Psychology”, *Psychological Topics* 18/2 December 2009, 203- 211.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 31. Basım, 2015.

- Çağrııcı, Mustafa. “İtidal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çapri, Burhan- Aygar, Hakan. “Abraham Maslow- İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuram”. *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*. ed. Burhan Çapri. 687-721. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Çelik, Gizem. “Logoterapi: Temel Bileşenleri ve Terapi Teknikleri”. *Toplum ve Sosyal Hizmetler* 28/2 (2017), 70-97.
- Çubukçu, Asrî. “Ebu Cendel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dağcı, Abdullah. *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demir, Ramazan- Türk, Fulya. “Pozitif Psikoloji: Tarihçe, Temel Kavramlar, Terapötik Süreç, Eleştiriler ve Katkıları”. *Humanistic Perspective* 2/2, (Haziran 2020), 108-125.
- Demirci, İbrahim. “Adalet”. ed. Şerife Işık. 162-197. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Demirci, Kürşat. “Zühd (Diğer Dinlerde)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demirtaş, Ayşe Sibel. “Carl Gustav Jung- Analitik Psikoloji” *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*. ed. Burhan Çapri. 63-103. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Doğan, Yusuf. “Hz. Peygamber ve Mizah”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 191-203.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş‘as. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şu‘ayb el-Arnaût vd. Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. “Velîd b. Ukbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eker, Sümeyye. *Hiz. Peygamber’in Ashâba İltifatları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Eker, Sümeyye. *Hiz. Peygamber’in Ashâba İltifatları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- El-Heysemî, Nûreddîn. *Mecmau’z-Zevâid ve-Menbau’l-Fevâid*. çev. Adem Yerinde 20 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2. Baskı, 2015.

- Enright, Robert. D. "Counseling Within The Forgiveness Traid: On Forgiving, Receiving Frogiveness, And Self Frogiveness". *Counseling And Values* 40/2 (January 1996), 107-126.
- Erkan, Mehmet. *Sahihi Buhârî Edeb Bölümü Hadislerinin Ahlâkî Değerler ve Karakter Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ersevîm, İsmail. *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*. İstanbul: Asos Yayınları, 2002.
- Eyüpoğlu, Osman- Batuk, Cengiz. "Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/38 (Aralık 2015), 95-122.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/130-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan, 2020.
- Freud, Sigmund. *"Dinin Kökenleri- Totem ve Tabu/ Musa ve Tektanrıçılık Diğer Çalışmaları"*. çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 4. Baskı 1999.
- Freud, Sigmund. *"On Metapsychology: The Theory Of Psychoanalysis"*. çev. James Strachey. Aylesbury: Penguin Books, 1984.
- Gable, Shelly L.- Haidt, Jonathan. "What (and why) Is Positive Psychology?". *Review of General Psychology* 9/2 (June 2005), 103-110.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Baskı, 2014.
- Gül, Nadibe. *Kur'ân ve Hadislere Göre Hz. Peygamber'in Kişiliği*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 12 Temmuz 2023.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 14 Temmuz 2023.

- Gündüz, Bülent- Kurt, Ali Ammar. “Sigmund Freud- Psikanalitik Kuram”. *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*. ed. Burhan Çapri. 29-59. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Gündüz, Bülent. “Kişilik ve Temel Kavramlar”. *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*. ed. Burhan Çapri. 3-23. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Günel, Fuat. “Hira”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed – Avcı, Casim. “Uhud Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hendek Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hilfû'l-Fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Havuz, Melek. *Pozitif Psikoloji ve Tasavvuf Psikolojisi Çerçevesinde İbn Hazm'da Erdemli ve Mutlu İnsan*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hefferon, Kate – Boniwell, Ilona. *Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma ve Uygulamalar*. çev-ed. Tayfun Doğan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Hökelekli, Hayati. “Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”. *Diyanetİlmi Dergi* 21/2 (1985), 16-28.
- Hökelekli, Hayati. “Şahsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Işık, Emin. “Furkân Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik. *Sîret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi*. çev. Hasan Ege. 1-4 cilt İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn İshak, Muhammed. *Sîretü İbn İshak- İlk Siyer Kitabı*. çev. Selahattin Yıldırım. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, 2021.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İlk Gülnur- Bilici Mustafa, “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/17 (21 Aralık 2020), 45-62.

- İnanç, Banu Yazgan- Yerlikaya, Eşef Ercüment. *Kişilik Kuramları*, Ankara: Pegem Akademi, 6. Basım, 2012
- Jung, Carl Gustav. *Essays on Contemporary Events*. London: Routledge, 2002.
- Jung, Carl Gustav. *Psikolojide Tipler*, çev. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Kabakçı, Ömer Faruk. “Karakter Güçleri ve Erdemler Sınıflaması”. ed. Şerife Işık. 9-37. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem – Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 16. Basım, 2014.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem- Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar- Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları, 22. Baskı, 2021.
- Kahraman, Muhammed Talha. *H. Ömer’in Kişiliği ve Dindarlığı* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayatü’s-Sahâbe*. çev. Ahmed Meylani.
- Kandemir, M. Yaşar. “Hubâb b. Münzir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/264. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Ebû Basîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kapar, M. Ali. “H. Peygamber’in Güvenilirliği”. *İstem* 1 (Haziran 2003), 39-58.
- Kapçı, Gül Emine- Hamamcı, Zeynep. “Aile İşlevi ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişki: Erken Dönem Uyum Bozucu Şemaların Aracı Rolü”. *Klinik Psikiyatri Dergisi* 13/3 (2010), 127-136.
- Karaca, Faruk. “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”. *Dini Araştırmalar* 6/16 (Haziran 2003), 75-85.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2020
- Karacoşkun, Mustafa Doğan. “Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar”. *Din Psikolojisi* ed. Mustafa Doğan Karacoşkun Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Karaman Hayretin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 2014.
- Karşlı, Necmi. “Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 173-205. Sayfa180)

- Katipoğlu, Bedri. “Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi”. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi* 5/23 (2012), 341-348.
- Kavurkacı, Esmâ Z. “Dini Takıntılar ve Şema Terapi: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Analizler”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 9/49 (2023), 9-49.
- Kavuştu, Şura. *Hız. Muhammed’in Aile Reisi Olarak Örnek Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kaya, Mevlüt. “Ailede Anne – Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1997), 193-204.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491-499.
- Kaynak, Ümre. “Ölçülülük”. ed. Şerife Işık. 198-229. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Keyifli, Şükrü. “Hz. Peygamber’in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2013), 81-101.
- Kılıç, Sabire. “İnsaniyet”. ed. Şerife Işık. 112-161. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Kınsün, Abdulbaki. “Dini Gruplar Sosyolojisi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016), 210-227.
- Kırıcı, Enes Hamza. *Hız. Muhammed’in İkili İlişkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Korkmaz, Sezai. Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014), 177-199.
- Köknel, Özcan. *Akıl ile Düşünce Gücü*. İstanbul: Altın Kitaplar, 2003.
- Köksal, M. Asım. “Dârülerkam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/520-521. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Köse, Ali- Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 8. Baskı, 2018.
- Köylü, Mustafa. “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 / 23 (Haziran 2007), 65-92.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.

- Kutluer, İlhan. “Düşünme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/53-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Senetü'l-Hüzn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Tâif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/443-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Vahşî b. Harb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/450-451. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Linley, P. Alex vd. “Positive Psychology: Past, Present and (Possible) Future”. *The Journal of Positive Psychology* 1/1 (January 2006), 3-16.
- Mahmudov, Elşad. “Zâtürrikâ Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/152. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Maslow, Abraham H. *Motivation and Personality*. New York: Harper, 1954.
- Maslow, Abraham H. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. çev. H. Koray Sönmez. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Maslow, Abraham H. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Orhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.
- McGovern, Thomas V. *Facult; Virtues and Character Strengths: Reflective Exercises for Sustained Renewal*. Society for the Teaching of Psychology, 2012.
- Mehmedoğlu, Ali U. “Din, Dindarlık ve Değerler”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/ 2 (2013), 173-189.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b. El-Haccac. *el- Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nevevi, Muhyiddin Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şeref. *Riyazü's Salihin*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi, 2011.
- Önkal, Ahmet. “Hicret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özasma, Halil İbrahim. *Pozitif Psikoloji ve İslam Düşünürlerinde Erdemler*. Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Özçelik, Berika. *Pozitif Psikoloji Bağlamında Üniversite Öğrencilerinde Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi*. Ordu: Ordu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2023.
- Özünü, M. Berkay. “Aşkınlık”. ed. Şerife Işık. 230-270. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Park, Nansook- Peterson, Christopher. “Moral Competence and Character Strengths Among Adolescents: The Development and Validation of The Values in Action Inventory of Strengths for Youth”. *Journal of Adolescence* 29/6 (2006), 891-905.
- Peker, Hüseyin. “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Şubat 1986) 100-105.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Basımevi, 1993.
- Peterson, Christopher- Seligman, Martin E. P. *Character Strengths and Virtues A Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Rashid, Tayyab- Seligman, Martin. *Positive Psychotherapy: Workbook*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Ryff, Carol D.- Singer, Burton H. “Know Thyself And Become What You Are: A Eudaimonic Approach To Psychological Well-Being”. *Journal Of Happiness Studies* 9/13 (February 2008) 13-39.
- Sak Ramazan vd., “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-250.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber’in Yakın Çevresindeki Hanımlara Karşı Muamelelerindeki Nezaket, Zarafet ve İncelik”, *Diyanet İlmi Dergi* 45/1 (Mart, 2009), 91-120.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 9. Baskı. 2014.
- Sayar, Kemal- Dinç, Mehmet. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Schultz Duane P.- Schultz Sydney Ellen. *Modern Psikoloji Tarihi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2020.
- Seligman, Martin E. P. – Csikszentmihalyi, Mihaly. “Positive Psychology: An Introduction”. *American Psychologist*, 55/1 (January 2000) 5-14.
- Seligman, Martin E. P. “Positive Psychology, Positive Prevention, And Positive Therapy”. *Handbook of Positive Psychology*. ed: Charles R. Snyder R. ve Shane J. Lopez. 3-9. New York: Oxford University Press, 2002.

- Seligman, Martin E. P. *Gerçek Mutluluk: Kalıcı Doyum Potansiyelinizi Gerçekleştirmek İçin Yeni Olumlu Psikolojinin Kullanılması*. çev. Semra Kunt-Akbaş. Ankara: Eksi Kitaplar, 2021.
- Seligman, Martin E. P. vd. “Positive Education: Positive Psychology and Classroom Interventions”. *Oxford Review of Education* 35/3, June (2009), 293–311.
- Seligman, Martin E.P. *Handbook of Positive Psychology*. New York: Free Press, 2002.
- Sözen, Kemal. “Hz. Peygamber’in Tebliğde Karşılaştığı Problemler”, *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (Mart 2001), 87-96.
- Spinks, G. Stephens. “Psikoloji ve Din”. çev. Bozkurt Koç- Zeynep Özcan. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Haziran 2008), 307-318
- Şenkal Ertürk, İ.- Kaynar, Gülşen. “Kişilik Bozukluklarında Şema Terapi Yaklaşımı”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/12 (2017), 97-114.
- Şentürk, Habil. “Kişilik ve Din”, *Diyanet İlmi Dergi* 30/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1994), 69-76.
- Şiblî Nûmânî, Mevlâna. *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü’n-Nebî)*. çev. Yusuf Karaca İstanbul: İz Yayıncılık 6. Basım, 2019.
- Taberi, Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Taberi*. çev. M. Faruk Görtünca 1-5. cilt İstanbul: Sağlam Yayınları, 3. Baskı, 2021.
- Tatlıoğlu, Sevrâ Su. “Öğrenmeye Sosyal- Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura”. *Sosyoloji Notları* 5/1 (Haziran 2021), 15-30.
- Terzi İlhan, Sare. “Bilgelik”. ed. Şerife Işık. 38-75. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba‘atı Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977.
- Topses, Gürsen- Bulut, Nergüz Serin. *Psikolojik Danışma ve Kişilik Kuramları*. Ankara: Nobel Yayın, 1. Baskı, 2012.
- Turan, Yahya. *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Uyar, Gülgün. “Zeyneb bint Hâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/360. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ünal, Sadettin. “Kâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Üzbe Atalay, Nazife. “Cesaret”. ed. Şerife Işık. 76-111. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Yanbastı, Gülgün. *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Yaparel, Recep. “Dinin Tarifi Mümkün Mü?”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1987), 403-417.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din*. Adana: Karahan Kitabevi, 2021.
- Yıldız, Murat. “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 1/1 (Ocak 2001), 19-42.
- Yozgat, Barış. *Pozitif Psikoloji Kapsamında Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Diğerkâmlık İlişkisi (İnönü Üniversitesi Örneği)*. Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zangwill, Oliver L. *Modern Psikolojinin Gelişimi*. çev. Yılmaz Özpınar. Konya: Selçuk Üniversitesi Basım Evi, 1990.
- Zinnbauer, Brian J. “Religiousness”. *The Encyclopedia of Positive Psychology*. ed: Shane J. Lopez, 834-837. West Sussex/UK: Wiley-Blackwell Pub, 2009.